

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele.

Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA RIBE AMT

1960

Bind XV . I

Udgivet af Historisk Selskab for Ribe Amt
I kommission hos P. Haase & Søn . København

TIL MEDLEMMERNE

De sidste års prisstigninger har gjort, at bestyrelsen har vedtaget at forhøje kontingentet til 10 kr. årligt. Der er indlagt girokort, og vi beder Dem venligst indbetale beløbet snarest, så den dyre opkrævning kan undgås.

Fra Ribe Amt 1903-28 er udsolgt i boghandelen. Restoplaget sælges kun til medlemmer, pris 6 kr. pr. årgang. 1904-06, 09, 14, 15, 18, 19 og 24 er helt udgåede. Årg. efter 1928 koster 5 kr. pr. stk. (bogladepris 10 kr.). Henvendelse til lærer John Kvist, Egtved.

Det smukke hæfte *Chr. Lyngbos Vestjyske billeder* er ved at være udsolgt, men kan dog endnu fås hos *H. K. Kristensen, Lunde J.*, kr. 5. Sammesteds fås *Kristensen: Lille vejledning i læsning af gotisk skrift*, kr. 2,25.

Hos lærer Kvist, Egtved, fås *Veerst sogn*, kr. 25,00.

Til favørpris fås hos *H. K. Kristensen: »Nr. Nebel og Lydum sogne«*, 25 kr. (bogladepris 30 kr.).

Samme: *»Øster Horne Herred«*, 12 kr. (18,00).

Bøger: *»Vandmøller i Ribe Amt«*, 6 kr. (7,50).

Om øvrige værker til favørpriser se omslaget i *Fra Ribe Amt 1956 og 57*.

GENERALFORSAMLINGEN

afholdes i Guldager forsamlingshus lørdag den 1. oktober kl. 19. Offentligt møde kl. 20, hvor snedkermester *Niels Thomsen, Esbjerg*, holder foredrag med lysbilleder om *jernalderbopladsen langs Hjerting bugt* og gårdejer *Niels Øllgaard, Hjerting*, taler om *træk af Hjertings historie*. — Fælles kaffebord.

Frederik Munk til Krogsgård

Af Bue Kaae.

I juli 1585 fik den 20-årige Hans Munk til Vissebjerg og den 19-årige Frederik Munk til Oksvang gennem et kongeligt brev som myndige unge mænd overdraget den fulde rådighed over det gods, som Erik Lykke til Skovgård indtil da havde bestyret som værge for dem og deres søstre.¹⁾ Begge de unge mænd måtte synes vel udrustede til selv at varetage deres og deres søstres interesser. De havde fra deres drengeår været under de bedste pædagogers påvirkning, i Ribe på Puggård hos Peder Hegelund, i Strasbourg hos Johannes Sturm; de havde ved rejser rundt til fremragende udenlandske universiteter modtaget indtryk af de store forhold ude i Europa; de havde gode forbindelser blandt deres standsfæller og nød i stor udstrækning Frederik II.s bevågenhed. Det var så tydeligt, at deres moder, den myndige Dorthe Galt, i sin korte enkestand før sin død 1579 målbevidst havde lagt en embedsmandskarriere til rette for sine sønner, men det var lige så tydeligt, at de to unge mænd i højere grad følte sig fristet af en tilværelse som jorddrotter. Der var for dem som for

andre adelsmænd noget stærkt dragende i at råde over jord og bønder.²⁾

Siden århundredets midte var prisen på rug og byg stærkt stigende, en læst korn kunde i 1572 sælges for 50 dl., 1573 faldt prisen dog til 42 dl. for at blive stående her til op i 1590'erne, da der fandt en voldsom prisstigning sted, således at en læst korn i løbet af få år betaltes med 84 dl. Det var hollandske købmænd, der overtog den danske overskudsproduktion af korn, og som med de svingninger, som kornhandelen nu engang medførte, sikrede dansk landbrug stigende priser på kornet til op i 1620'erne.

Ligeledes kunde den danske adelsmand på sine gårde producere smør under så gode konjunkturer, at prisen fra midten af århundredet til århundredets slutning steg til ca. det dobbelte.

Dertil kom, at den danske adel i studeeksporten sydpå i det 16. årh. havde indtjeningsmuligheder, der nok kunde kalde på foretagsomhed og fantasi.³⁾ Allerede fra skoleårene i Ribe må de to adelsdrenge have fået en fornemmelse af denne vigtige handel, når brølende kvæg og råbende drivere trængtes i Ribe gader. Den slæbende lyd af de utallige klove over de toppede brosten må have været dem inderligt fortrolig.

Allerede ved afregningen med Erik Lykke, som for sit besvær med værgemålet for de forældreløse adelsbørn mente sig berettiget til at forlange 3000 dl., viste de to unge adelsmænd sig i besiddelse af udprægede forhandlingsevner. De nægtede at betale, idet de gjorde gældende, at kongen havde beskikket ham som værge for dem, og henstillede trøstigt sagen til kongens afgørelse. De blev heller ikke skuffede. Erik Lykke kunde nok så meget

pukke på, at ingen af deres nærmeste slægt vilde have overtaget værgemålet vederlagsfrit, og at han i enhver henseende havde varetaget deres interesser på det bedste; resultatet blev, at Erik Lykke måtte lade sig nøje med 900 dl., som kongen anmodede de unge adelsmænd om at betale i betragtning af, at deres værge havde haft bekostning og besvær for deres skyld.⁴⁾

Således vidste Frederik Munk sig i sikker besiddelse af Oksvang, Ribebispens gamle hovedgård, der gennem kronen var kommet i Munk'ernes besiddelse, med jordebøger, registre, gældsbreve, inventarium m. m.⁵⁾

Som den ældste har Hans Munk til Visselbjerg vel overtaget værgemålet for sine søstre Maren og Sofie Munk⁶⁾; en tredje søster, Ingeborg, døde allerede som 9-årig⁷⁾, vel før hendes brødre blev myndige. Omtrent samtidig har hans broder sikkert overtaget værgemålet for kusinerne Anne Munk til Tranemosegård og Else Munk til Tåbdrup⁸⁾, døtre af Christen Munk til Tåbdrup (Tyrstrup h.), der 1556-72 var statholder i Norge og i Syvårskrigen ledede krigen mod Sverige her.⁹⁾

10. februar 1585 kunde fogden på Visselbjerg, Søren Skriver, for sidste gang over for kronen på Jørgen Munks umyndige børns vegne gøre regnskab for deres fæsteafgift af kronens part af korn-tienden i Skads herred. Den beløb sig for Fåborg s. til 14 ørtug rug, 4 ørtug byg, for Hostrup s. til 8 ørtug rug og 5 ørtug byg, for Alslev s. til 10 ørtug rug og 4 ørtug byg og for Vester Nebel s. til 10 ørtug rug, 6 ørtug byg og 1 ørtug havre; dette blev tilsammen omsat i penge 82 dl. 1 ort. Brøndum s. havde de ligeledes i fæste — afgiften var 18 ørtug rug og 8 ørtug byg; men denne afgift var siden

1580 overladt kirkeværgerne ved Sorte Brødre kirke i Ribe til brug for kirkens bygning efter den store brand 4. sept. dette år.¹⁰⁾

Disse sognetiender overtog nu de to brødre, og senere viste det sig, at de fordelte dem mellem sig således: Hans Munk overtog Alslev s., Fåborg s. og Hostrup s. for den samme fæsteafgift som tidligere, Frederik Munk overtog på samme måde Brøndum s., mens det lykkedes ham at få fæsteafgiften for Vester Nebel s. nedsat til 7½ ørtug rug og 4 ørtug byg.¹¹⁾

Ved Frederik Munks overtagelse af Oksvang var landbrugskonjunkturerne forbigående ikke de allerbedste, heller ikke hvad angik øksneeksporten, da afsætningsmulighederne i Nederlandene var usikre som følge af krigen mod Spanien.¹²⁾

1585 erobrede den fremragende statsmand og feltherre Alexander Farnese efter et års belejring Antwerpen, Nederlandenes rigeste by, og de frie Nederlande mod nord syntes ligesom Flandern og Brabant mod syd at være Spaniens sikre bytte. Dette betød en stærk trussel for England; dronning Elisabeth I sendte sin yndling, den ikke videre fremragende Leicester, til hjælp med en hær, som ganske vist ikke udrettede meget. Alexander Farnese stod tilsyneladende som sikker sejrherre; men i efteråret 1588 blev den store Armada tilintetgjort.

Efter 1588 ændredes stillingen totalt for de frie nederlændere¹³⁾, hvis foretagsomhed på handelens område atter kunde udfolde sig frit, noget, som hurtigt sporedes i bedre afsætningsmuligheder for den vigtigste danske eksportvare, studene, og som følge deraf for det danske landbrug i sin helhed.¹⁴⁾

Også i Vestjylland mærkedes det nye opsving,

udskibningen fra Ribe i forårsmånederne tog til, drivervejene blev i forårs- og efterårsmånederne i stigende grad befærdet af drivere med deres flokke af magre og halvfede stude — på vej mod Husum og andre markeder.¹⁵⁾ I Peder Hegelunds almanakker¹⁶⁾ fra disse år kan vi følge den store aktivitet, der udfoldedes ved eksporten af øksne: f. eks. 6.4.1589: Vore købmænd skibede øksne. 17.3.1590: Øksnekøbmændene drog af sted. 18.3. samme år: Øksneskibene sejlede ud. 17.3.1591: Købmændene driver øksne til Elben. 12.3.1593: Øksnekøbmænd slager deres fæ igennem Ribe. 26.3. samme år: Hans Hegelund skibede hans øksne til Holland. 22.3.1594: På fredag middag skibede ved 40 øksneskibe her ud for Ribe. 28.3. (?) samme år: Samme aften blev mange deres øksne opskibede igen. 17.4.1598: Øksneskibe løb af til Holland, 60 skibe. 25.3.1599: Mange øksneskibe løb heraf til Holland på søndag, mandag, tirsdag.

Det kan under disse forhold se pauvert ud, at den unge Frederik Munk for at stabilisere sine forhold i marts 1588 ved sin kongelige velynders hjælp søgte at få et mageskifte i stand med kapitlet i Ribe, således at han kunde erhverve en gård i Briksbøl, der lå til kantordømmet, og som Peder Nielsen havde i fæste med en årlig landgilde af 4½ ørtug rug, et brændsvin*) og gæsteri »dog alle tre parter af tienden, som altid haver fulgt kantonen udi samme landgilde indregnet«¹⁷⁾). Det var den sidste gunstbevisning, som Frederik II viste ham; men mageskiftet blev forhindret af forskellige grunde, bl. a. kongens sygdom og død, hvad der havde til følge, at Frederik Munk ikke fik kon-

*) Brændsvin = et oldensvin, der, fordi det skal drives til skovs, er brændemærket.

gelig skrivelse til kapitlet. Med få måneders opsættelse blev sagen dog ordnet, da formynderregeringen, som det synes lidt tøvende og modvilligt, støttede ham i hans forehavende. Hans optræden ved den lejlighed har nok været af en sådan art, at formynderregeringen følte sig foranlediget til at advare kapitlet om nøje at påse, at det ikke blev snydt.¹⁸⁾ Ved mageskiftet 26. nov. 1588 gav Frederik Munk til kapitlet og kantordømmet i Ribe en gård i Janderup s., Vester h., ved navn Bandsbjerg, som Niels Rasch da havde i fæste for en årlig landgilde af en halv tønde smør, 2 ørtug rug, 2 ørtug byg, et brændsvin, dertil et bol med et gadehus i Lille Hannevang i Billum s. med en årlig landgilde af 1 ørtug rug og 9 sk. dansk.¹⁹⁾

Lad os håbe, at Peder Hegelund, der som »Notarius Capituli Ripensis« var medvirkende ved dette mageskifte, ikke har fundet anledning til at drage sine alment anerkendte evner som vejleder for ungdommen i tvivl.

At formynderregeringen var berettiget til at stille sig lidt afventende over for den unge adelsmand, finder støtte i den hensynsløse måde, hvorpå han i 1590 behandlede Hans Sørensen i Skonager*), der

*) Skrivemåden *Skover* i Kanc. brev. 1588-92, s. 434, er en af udgiverne normaliseret gengivelse af *Skouer* i Kancelliets kopibøger (Jyske Tegnelser 4, 171). Selv om det ikke helt kan afvises, at denne form kan være en forskrivning af en til det nuværende Skovsende (ældre Skovende) i Vester Starup s. svarende form, er det dog rimeligt at antage, at der foreligger en fejllæsning af *Skoner* i originalbrevet. Oluf Nielsen læser i sin bog om Skads herred Skåner. (s. 19). En identificering af *Skoner* med det nuværende Skonager i Næsbjerg s. volder ingen vanskeligheder, idet efterledet *-ager* først optræder i det 17. årh. (Mandtalslisten 1606: Skonn Agger), medens navnet forekommer i flere senmiddelalderlige diplomer i formerne *Skonør* (11/6 1462) og *Skoner* (f. eks. 12/11 1461). - (Efter velvillig meddelelse fra Stednavneudvalget.)

kunde klage over, at Frederik Munks folk i forening med en fredløs var trængt ind i hans gård og havde kastet hans gods ud i det fri. Formynderregeringen udbad sig nærmere forklaring, for at man kunde give tilbørlig besked, hvis den forurettede Hans Sørensen yderligere skulle have noget at klage over.²⁰⁾ Der skulde med andre ord grovere forseelser til, før den adelige formynderregering følte sig foranlediget til at gribe ind i en strid mellem en standsfælle og en vestjysk bonde; og den unge adelsmands svar har naturligvis da heller ikke stillet ham i dårligere lys, end at man nok kunde indbyde ham til sammen med 32 andre adelsmænd og deres hustruer og disses jomfruer samt 7 adelsenker at deltage i og bepryde nogle bryllupshøjtideligheder på Dronningborg slot fastelavnssøndag 1591.²¹⁾

Det må formodes, at Frederik Munk har været med i dette strålende selskab af dansk adel og i tilstrækkelig grad har haft lejlighed til at udfolde de selskabelige færdigheder, som han havde tilegnet sig ude i den store verden. Her, hvor så mange adelsmænd har været sammen, har man sikkert søndag og mandag fulgt alm. adelig fastelavnsskik med sværddans, dystridt og stikken i ringen under alskens lystighed, ligesom der nok i blandt disse mennesker, vel ved magt, har været rig lejlighed til at »løbe fastelavn« med al den overgivenhed, som både Peder Palladius og Niels Hemmingsen så kraftigt bekæmpede.²²⁾ Festlige var vel også Peder Venstermands og Detlef Holcks bryllupper på rigets stolthed, Hans Paaskes og Anthonis van Opbergens prægtige slot Kronborg. Til disse bryllupper søndagen efter St. Jacobidag - 1. aug. - 1951, var

Frederik Munk indbudt sammen med 57 andre herremænd med hustruer og 16 adelsenker.²³⁾

Men den prosaiske vestjyske hverdag har nok så meget haft sit tag i den unge adelsmand, der søgte at skabe sig en fremtid i det barske Vestjylland, der var ham så fortroligt. Det må således noteres, at han den 10. dec. 1591 fik stadfæstelsesbrev på livstid på kronens part af korntienden af Tjæreborg s. mod en årlig afgift på 12 ørtug rug og 6 ørtug byg til kirken²⁴⁾; men denne lille lejlighedsgevinst var for intet at regne mod det kup, hvorved han erhvervede Krogsgård det følgende år.

Sagen havde allerede stået på i nogen tid og tog sin begyndelse med Lauge Huitfeldt til Krumstrups død 13. nov. 1590 på Lindet (Øster Lindet s., Frøs h.). Han efterlod sig en enke, fru Maren Munk, datter af Kristoffer Munk til Krogsgård, Frederik og Hans Munks farbroder²⁵⁾; hun synes ikke at have egnet sig for denne verdens træskhed, og det har sikkert ikke været til hendes fordel, at Hans Munk til Visselbjerg blev hendes værge. Det var en alt for oplagt lejlighed for en ung hensynsløst fremadstræbende adelsmand. Endnu medens Lauge Huitfeldt stod lig på Lindet for at blive stedt til hvile i Tjæreborg kirke, mødte Frederik Munk op hos den sørgende enke med et krav på 2000 dl. i boet — det var penge, som Frederik Munk havde lånt hendes afdøde husbond. Hun har utvivlsomt følt sig som en fattig, hjælpeløs enke, som hun betegner sig, over for den påtrængende kreditor, hvis optræden hun følte sig besværet af. Resultatet blev, at Frederik Munk 17. marts 1591 kunde gå ud af Krogsgårds port med et pantebrev på 5000 gode gamle møntede uforfalskede daler; yderligere forpligtede Maren Munk sig til at udrede sin fætter

disse penge inden Phillippi et Jacobi dag - 1. maj - 1591 på Oksvang, og hvis det ikke skete, skulde hendes hovedgård som pant overgå til Frederik Munk eller hans arvinger, indtil den pågældende sum var blevet betalt. Det var Maren Munks sognepræst, Hans Jørgensen, som havde lagt hånd til dette dokument, som til vidnesbyrd var underskrevet af Kristoffer Kruse til Sønderris, Christian Lange til Bramminge og Peder Madsen til Fovr-feld, da hun ikke selv kunde skrive, men nøjedes med at sætte sit signet under.²⁶⁾ Det er vel tvivlsomt, om nogen af de implicerede af hankøn d. 17. marts har ventet, at de 5000 dl. d. 1. maj blev udbetalt på Oksvang; det skete i hvert fald ikke, og med en så god forskrivning på sig tøvede Frederik Munk naturligvis ikke et øjeblik med at gøre sine krav gældende over for fru Maren Munk, der sandsynligvis ikke forstod ret meget af det hele og derfor nægtede at udlevere sin gode gård. Frederik Munk indstævnedes naturligvis sagen for herredagen. Hans Munk, der var hendes værge, vilde ikke være sin broder imod, hvorfor landsdommeren i Nørrejylland, Hans Lindenov til Ørslev, påtog sig hendes forsvar. For Frederik Munk mødte lensmanden på Riberhus, Albret Friis til Haraldskær, som kun kunde henholde sig til pantebrevet. Hans Lindenov gjorde gældende, at det af Maren Munk udstedte gælds-brev var ugyldigt, da det var udstedt uden hendes værges eller hendes slægtninges samtykke, således som loven krævede, og at gælden efter Lauge Huitfeldt burde udbetales af fællesboet, da Maren Munk ikke skulde hæfte for den alene, men de andre arvinger også betale deres part.

Albret Friis henholdt sig blot til det omtalte

pantebrev, og 1. juli 1591 faldt herredagens dom; man fulgte Albret Friis's påstand: sagde Vi derpå så af for rette, at hun er pligtig og bør samme sit brev at holde, så længe det stander ved magt og er urykket, og hvis hun kan have sin husbonds arvinger til at tale for halv vitterlig gæld efter Vor reces, det stande hende og ubedet for.²⁷⁾ — Det henstilledes med andre ord til hende delvis at søge dækning hos arvingerne efter Lauge Huitfeldt; det har nok forekommet hende umuligt, og nogen hjælp hos Hans Munk har hun under de givne forhold ikke kunnet regne med, og på herredagen maj-juni 1592 blev sagen mellem Frederik Munk og hans kusine forligt således, at hun solgte ham Krogsgård med tilliggende bønder og gav ham skøde derpå.²⁸⁾

Det befaledes Hans Munk som hendes værge at underskrive og besegle skødet til vitterlighed;²⁹⁾ det har han sikkert gjort med glæde, og således kom Krogsgård, som Jørgen Munk til Visselbjerg og hans hustru, Dorthe Galt, tidligere havde ejet,³⁰⁾ tilbage til deres søn. 1519 havde hans bedstefar, Hans Munk til Krogsgård, sendt 50 øksne ud af landet — det har sikkert været sønnesønnens mening ikke i den henseende at stå tilbage for bedstefaderen.³¹⁾

Det var ikke eneste gang, at Frederik Munk skulde søge sin lykke ved at handle med enligt stillede kvinder, og når Peder Hegelund i sine almanakker skriver: 4. maj 1588 var jeg hos Hans Munk og Frederik Munk på Marine Klynnes vegne, ved vi ganske vist på nærværende tidspunkt ikke, hvad sagen har drejet sig om. Men hvis den store pædagog har henvendt sig til sine gamle elever i håb om at opnå en fordel for sin ulykkeligt stillede

stedmoder, har han, som det synes, ikke haft held med sig.³²⁾

Frederik Munk var øjensynlig allerede før sin handel med fru Maren Munk klar over, at en fattig, hjælpeløs adels enke var ilde stedt i en verden, hvor godsgridske standsfæller benyttede enhver lejlighed til at tilfredsstille deres umættelige trang til jord. Derfor sikrede de to brødre sig mod ubehageligheder af denne art, da de 17. aug. 1589 i Malmø fik deres søster Maren Munk bortgiftet til Gabriel Kaas til Tybjerggård (Tybjerg h.) og Bjersøholm (Herrevad h.) i Skåne, en søn af den fremtrædende, hovedrige lensmand sammesteds, den betydelige diplomat, rigsråden Bjørn Kaas til Starupgård ved Skive, død 1581;³³⁾ det lykkedes ved dette giftermål brødrene som erstatning for den medgift, som hun nødvendigvis måtte føre med sig i dette vistnok fordelagtige ægteskab, at få Gabriel Kaas til at underskrive et morgengavebrev, dat. 16. aug. 1589; det gik ud, at Gabriel Kaas med sin moder, fru Christence Nielsdatter Rotfelds, slægts og venners samtykke gav sin kære brud, jomfru Maren Munk, 2000 enkende*) dl. i morgengave;**) og skulde de efter hans død ikke blive hende udbetalt, skulde hun have et brugeligt pant i Tybjerggård.³⁴⁾ Det er muligt og vel også sandsynligt, at brødrene ved udfærdigelsen af denne kontrakt først og fremmest har tænkt på søstrens tarv; men der lå, som det senere viste sig, også det bag, at hvis søsteren døde før ægtemanden, hvad der, når man tog den store kvindedøde-

---

*) Enkende daler = in specie: udmøntet i et enkelt stykke, i modsætning til regningsmønt, »daler i mønt«.

**) Iflg. reces af 18. okt. 1577 § 1 var det bestemt, at en morgengave ikke måtte overstige 2000 dl.

lighed i datiden i betragtning, ikke var usandsynligt, så tilfaldt kravet hendes arvinger, i dette tilfælde først og fremmest hendes søskende.

Sommeren 1592 stod den unge vestjyske adelsmand da med to herregårde, Oksvang og Krogs-gård, og kunde med føje fremstille sig som frier på Riberhus hos lensmanden, den bjergsomme og hovedrige Albret Friis til Haraldskær, der så kløgtigt havde varetaget hans interesser på herredagen 1591, og det er vel muligt, at der allerede da var forståelse mellem den midaldrende lensmand og den energiske unge adelsmand om visse ægteskabsplaner. D. 10. sept. 1592 blev Frederik Munk i hvert tilfælde gift med den ca. 20-årige Sofie Friis på Ribe rådhus.³⁵⁾ Ribe by kunde glæde det unge brudepar med en sølvkande, der specielt var forfærdiget i dagens anledning; sølvet havde kostet 43¾ dl., og sølvsmeden fik 5½ dl. for sin umage.³⁶⁾ Lensmanden på Riberhus har med glæde kunnet bifalde forbindelsen mellem sin ældste datter og den unge aldelsmand, der i meget mindede om ham selv; han har med sindsro kunnet regne med, at medgiften ved ægteskabets indgåelse var i gode hænder, og at den del af hans rigdom, der efter hans død vilde tilfalde hende, vilde blive forvaltet med skønsomhed.

Under 14. okt. 1593 kunde den årvågne Peder Hegelund i sin almanak notere: På Krogs-gård stod fru Sofie Munks barselshøjtid.

Fru Sofie Munk fødte sin mand ialt 14 børn, 7 sønner og 7 døtre.³⁷⁾ En noget håndfast psykologi vil måske heri se et udtryk for, at Sofie Friis skænkede sin mand megen huslig lykke; der er nok ikke grund til at tvivle om, at ægteskabet har været så lykkeligt, som det kunde være under de

omstændigheder, at en adelskvinde i sin evindelige barselseng gang på gang satte livet ind med samme heltemod, som krævedes af adelsmanden på slagmarken. Sofie Friis har dog nok som de fleste taget sin lod med et skønsomt sind.

Myndighederne kunde i slutningen af det så udbytterige år 1592 indbyde den lykkelige unge ægte mand og hans forhåbentlig lige så lykkelige brud til at bepryde hofmarskalk Predbjørn Bilds fastelavnsbryllup på Københavns slot d. 25. febr. 1593, hvortil der var indbudt 112 adelsmænd med deres hustruer og disses jomfruer, 34 enkefruer, samt jomfru Dorethe Gjøe.³⁸⁾

Og nu begyndte myndighederne at tildele ham officielle hverv: 28. juli 1595 fik han besked om at være til stede, når Erik Lykke til Eskær afleverede Skivehus til landsdommeren i Nørrejylland, Jørgen Friis til Krastrup. Han skulde sammen med Erik Kaas til Vorgård besigtige bygningerne og aflægge rapport.³⁹⁾

Samme år lykkedes det i øvrigt at få også den anden søster, Sofie Munk, afhændet i et tilsyneladende solidt og fordelagtigt ægteskab. 6. nov. 1595 blev den sikkert ganske unge Sofie Munk i Malmø gift med den 22-årige Henning Bille til Vrejlev kloster, en søn af den dygtige, afholdte og kulturelt interesserede skånske adelsmand Jens Bille til Lyngsgård og Billesholm; Henning Bille var i sin tid blevet opdraget sammen med den unge Christian IV; men det boglige lå nok ikke for ham. Senere kæmpede ham drabeligt til søs i Kalmar-krigen, men forsømte sine godser, kautionerede letsindigt for Otto Christoffer Rosenkrantz og satte Vrejlev kloster over styr.⁴⁰⁾

Men ikke alt lykkedes for Frederik Munk i disse

fremgangsår. Han kunde i sin bjergsomhed gå så vidt, at myndighederne måtte gribe ind. Fattigforstanderen i Husum, Hendrich Rechel, havde forskellige steder i Riberhus len ladet opkøbe den gode jyske rug til de fattiges underhold i Husum. Han havde også opkøbt nogle læster rug hos Frederik Munk og betalt ham derfor. Imidlertid var der udstedt forbud mod at udføre rug af riget, og han forlangte nu at få sine penge igen, hvad Frederik Munk ikke vilde gå ind på — dertil var situationen fra hans synspunkt for oplagt. Hendrich Rechel henvendte sig derefter til regeringen med en skrivelse fra hertug Johan Adolf af Slesvig og Holsten, som støttede fattigforstanderen i hans krav.⁴¹⁾ 29. jan. 1596 fik Frederik Munk derfor, som naturligt var, bestemt henstilling om uden indvendig at tilbagebetale pengene til Hendrich Rechel.⁴²⁾ Betegnende nok synes Frederik Munk at være den eneste i Riberhus len, der stillede sig så uvenligt over for de fattige i Husum; i hvert tilfælde udgik der ikke breve til andre i den sag.

Denne utiltalende optræden gjorde dog intet skår i det gode forhold, som han stod i til de styrende, og hans navn findes da også sammen med broderens i fortegnelsen over de adelsmænd, der nød den ære at skulle deltage i den unge konges kroning;⁴³⁾ søndag d. 29. aug. 1596 var Frederik og Hans Munk derfor sikkert at finde i det overdådige kroningstog, der mellem kl. 8 og 9 om morgenen fra det skumle Københavns slot over slotsbroen og Højbro svingede op mod Vor Frue kirke, hvor tvillingerigernes håb, den unge Christian IV, skulde krones af Sjællands biskop, Peder Vinstrup. I en pragtfuld hvid klædning, broderet med guld, sølv, silke og diamanter, og sort fløjlskappe, besat

med perler, red den statelige unge fyrste i sit herlige følge af sted på en fornem hvid hest med sølvsko. Bag paukeslageren, der larmede på to sølvkedeltrommer, og de 9 trompetere i gule silkeatlaskes trøjer, røde fløjlsbukser, sorte kapper og fløjlshatte kom det store optog af rigsråder, adelsmænd, udsendinge fra udlandet, den kongelige familie og de fyrstelige gæster m. m., alt farverigt og festligt, det gamle danske rige fuldt værdigt. I den udsmykkede Frue kirke fandt den tre timer lange højtidelige ceremoni sted. Kongen blev iklædt en rød gyldenstykkets kroningsdragt og kronet med Didrik Fiurens pragtfulde krone.

Kroningstoget bevægede sig atter mod slottet, der i anledning af den fornemme kroningsfest var blevet forsynet med et højt spir på Blåtårn. Hoved ved hoved stod den jublende mængde i de snævre gader, hvis elendige brolægning til ære for de fornemme gæster var blevet nettet så godt, det lod sig gøre. I fuldt kongeligt skrud med hermelinskappe, med krone, sværd og scepter red den smukke unge konge under en rød gyldenstykkets baldakin gennem sin ellevilde hovedstad, medens kirkeklokkerne ringede og kanonerne tordnede. Og medens det overgivne folk gjorde sig til gode med den røde og hvide vin, der strømmede ud af posten på Amagertorv, og den mægtige okse, der fyldt med stegt vildt og fugle blev drejet på spid lidt derfra, og i øvrigt i store skarer søgte til de mange kroer og kipper, hvor der gratis skænkedes øl og vin, sad de fornemme kroningsgæster til bords på slottet, nok mere adstadigt, men vel ikke mindre feststemte end det larmende folk.⁴⁴⁾

Frederik Munk havde fået det ærefulde hverv tildelt sammen med 23 andre adelsmænd at bære

mad på kongelig majestæts bord, medens et lignende antal adelsmænd fungerede som drikkemarskalkc.⁴⁵⁾ Hans Munk var udset til at varte op i hertuginde af Holstens gemak.⁴⁶⁾

Dagen efter, d. 30. aug., blev kongens søster Augusta på festlig vis gift med hertug Johan Adolf af Slesvig og Holsten, og som punktum for al glæden og festligheden den dag afbrændtes et stort fyrværkeri på slotspladsen. Men ellers var de følgende dage optaget af jagter, udflugter, gilder, skuespil m. m. D. 3. sept. var der ringridning på Amager-torv, og d. 6. sept. sluttede kroningsfestlighederne af med ridderspillet på Gammel-torv med dystløb og »balgenrenden« m. m. De to Munk'er, der med heste var indskrevet til kroningen,⁴⁷⁾ har nok taget del i nogle af disse arrangementer, der i øvrigt tit antog en yderst barok og yderst overstadig karakter.

De officielle hverv fortsattes for Frederik Munks vedkommende; 12. nov. samme år beordredes han til at skifte mellem den tidligere omtalte Jørgen Friis til Krastrup og hans hørn efter fru Else Bjørn.⁴⁸⁾ Og 12. april 1597 blev han beordret til sammen med Hans Lange at overdrage Riberhus til Albret Friis,⁴⁹⁾ som siden 1595 havde været lensmand på Vestervig kloster, som han 1596 ombyttede med Åkær for nu atter 1597 at blive lensmand på Riberhus.⁵⁰⁾ Siden Albret Friis 1580 var blevet lensmand på Riberhus, var det betegnende nok gang på gang lykkedes ham at forbedre sine indtjeningsmuligheder.⁵¹⁾ Mon ikke svigerfader og svigersøn ved overdragelsen af den sidste forlening forstående har blinket til hinanden?

Som et officielt hverv må det vel også betragtes, når han — sammen med broderen i øvrigt — blev

»forskrevet« til at deltage i den unge Christian IV.s lidt dystre bryllup d. 25. nov. 1597 i Haderslev.⁵²⁾ Brylluppet fandt sted i al stilhed, da kongen frygtede for pesten, som rasede i Holsten og i Nordtyskland. Brylluppets midtpunkt, den 22-årige brandenbrugske prinsesse Anna Cathrine, var farveløs og kedelig, tilstrækkelig protestantisk til, at kongen kunde gifte sig med hende;⁵³⁾ mon ikke bryllupsgæsterne ved dette triste novemberbryllup har ladet tankerne gå tilbage til de glade sommerdage i København året i forvejen?

Men det var ikke blot disse officielle og administrative hverv, som han i disse frugtbare år fik lejlighed til at binde an med — til de allerede omtalte lensoverdragelser kom f. eks. også den, som det synes, lidt besværlige overdragelse af Lundens len til Børge Trolle til Troldholm (Holsteinborg s., V. Flakkebjerg h.)⁵⁴⁾; også andre sider af samfundslivet kom han i berøring med. D. 1. maj 1598 blev den voldsomme Anders Sørensen Klyne, rådmand i Ribe, under drukkenskab alvorligt såret i sin svigersøn, biskop Peder Hegelunds hus af herredsfogden over Gørding herred, Søren Jensen Bramming, der nærmest i kådhed og omtågethed havde stukket sin drikkebroder, der døde tre dage efter den voldsomme begivenhed. Harmen blandt Anders Sørensens pårørende var stor, og energisk søgte magister Jacob Svanning at fælde drabsmanden i rådstueretten, og d. 13. juni svor tovmændene*) ham fra sin fred;⁵⁵⁾ men nu greb lensmanden på Riberhus, Albret Friis, ind, da Anders Søren-

*) Tovsmænd = sandemænd. Iflg. Jyske lov skulde der i hvert herred være 8 sandemænd, udnævnt på livstid af kongen; de havde afgørelsen i alvorligere sager, da tinget fældede dom på grundlag af deres udtalelse — tov.

sens Klynes slægtinge, der bl. a. besatte de fleste rådspladser, var så stærkt engagerede i sagen, at man ikke kunde vente retfærdighed for Søren Jensen Bramming. Lensmanden klagede til kongen, der til undersøgelse af sagen nedsatte en kommission bestående af adelsmændene Christoffer Kruse, Eggert Abildgård, Thomes Juel og Frederik Munk.⁵⁶⁾ D. 10. aug. 1598 erklærede de de afgivne vidnesbyrd for ugyldige.⁵⁷⁾

Også mere jævnt praktiske forhold kom han til at tage stilling til som kongelig kommissær. D. 3. april 1601 fik han ordre til sammen med lensmanden på Koldinghus, Caspar Markdanner, at besigtige digerne mellem Rudbøl og Kogen i samarbejde med hertug Johan Adolfs kommissærer og at indsende rapport om digernes tilstand m. m.⁵⁸⁾

Det kunde nok se ud, som man i toneangivende politiske kredse ventede, at Frederik Munk kunde tænke sig at videreføre de smukke embedsmands-traditioner, der fandtes både i hans fædrene og mødrene slægt. Det er muligt, at den energiske unge adelsmand har haft lyst til at vinde ære i kongens tjeneste. Men d. 24. april 1601 døde Albret Friis 59 år gammel på Riberhus,⁵⁹⁾ og hans død har sikkert været medvirkende til, at svigersønnen afgjort bestemte sig for at skaffe sig anseelse og indflydelse som en rig og driftig herremand.

Ved den hovedrige adelsmands død tilfaldt der hans seks døtre: Sofie, Anne, Lisebeth, Karen, Margrethe og Else en antagelig arv; det opgives, at hver af døtrene fik 7000 dl. i rede penge og for 20.000 dl. i jordegods.⁶⁰⁾ Hvor stor den arv var, der kunde tilfalde Sofie Friis, og hvor stor en medgift hun i sin tid førte ind i ægteskabet, får stå hen; men det i alt fald store beløb i penge og gods har

uden tvivl givet Frederik Munk forøgede muligheder for at udbygge sin stilling som producerende godsejer, et arbejde, som nok kunde kræve sin mand, hvis han for alvor ønskede at være med i udnyttelsen af de gode konjunkturer, som de udenlandske afsætningsforhold skabte for danske herremænd.

Den økonomiske afvikling af Albret Friis's embedsmandsgerning som lensmand på Riberhus kunde han som svigersøn ikke unddrage sig, og ønskede det vel heller ikke, dertil havde han alt for megen respekt for penges værdi og de muligheder, som rigtige dispositioner gav både juridisk og økonomisk. Denne afvikling gav imidlertid ikke anledning til større problemer. Arvingerne havde krav på Albret Friis's andel af stedsmålet*) for Møgeltønder len, som kongen havde købt af Bendix Rantzau til Møgeltønder, og som Albret Friis siden d. 1. maj 1600⁶¹⁾ og indtil sin død havde været lensmand for. Men da kongen eftergav halvdelen af bøndernes restance på ialt 703 dl., måtte arvingerne give afkald på det, som Albret Friis havde ført sig til indtægt af nævnte restance.⁶²⁾ Et krav fra rentekammeret på et større beløb end det, som Albret Friis havde indkrævet i landgilde af bønderne i Møgeltønder birk, kunde derimod afvises af arvingerne; d. 7. sept. 1603 kunde regnskabet mellem kronen og Albret Friis's bo afsluttes med en erklæring om, at arvingerne til rentekammeret havde indbetalt 354½ dl. 3 sk. lybsk.⁶³⁾

En udløber af afviklingen af den økonomiske side af Albret Friis's embedsførelse kom frem så

*) Ved et fæstemåls indgåelse betalte fæstebonden *stedsmål*.

sent som i 1608, da kongen viderebragte en klage fra afdøde Jens Sørensen Bucks arvinger. I 1589 havde kronen bevilget afdøde kronens part af korntienden af Sncum sogn til understøttelse ved hans studeringer. Men siden 1593 havde Albret Friis tilbageholdt denne afgift, og kongen forlangte nu, at Albret Friis's arvinger skulde tilfredsstille Jens Sørensen Bucks arvinger for restancen, så kongen kunde blive fri for deres overløb, eller hvis de havde indvendinger at gøre mod denne bestemmelse, da at erklære sig for cancelliet, så kongen kunde give Jens Sørensen Bucks arvinger et tilbørligt svar.⁶⁴)

Heller ikke afviklingen af Albret Friis's bo i det hele taget synes at have voldt synderligt besvær, selv om det nok kunde være lidt tidskrævende for en travlt optaget herremand gentagne gange at rejse fra Vestjylland til København for at procedere.

Albret Friis var i sin tid sammen med lensmanden på Holbæk slot, Christoffer Pax til Torup, landsdommeren i Skåne, Lauge Urne til Bæltebjerg, og Predbjørn Bild til Aggersborg gået i kaution for Niels Pedersen til Engelstedgård, der skyldte kongen 2000 dl., som skulde betales på Kieleromslag 1604, hvilket ikke skete, og det blev da bestemt, at Albret Friis's døtre d. 5. febr. 1604 skulde være med til at betale den omtalte sum med dobbeltrente og skadegæld, »på det de kunde være videre skade foruden«. Frederik Munk mødte derefter op på Haderslevhus for at afgøre sagen med kongens repræsentant, Gert Rantzau til Breitenburg, statholder i Slesvig-Holsten og lensmand på Haderslevhus. Skønt han havde advaret de andre implicerede, der

med andre ord ikke var så nøjeregnende i pengesager som Frederik Munk, og navnlig ikke så bjergsomme, mødte han op ene mand på Haderslevhus og indløste pantebrevet efter gældende ret for ialt 2240 dl. Den ene af kautionisterne, Predbjørn Bild, var død 1602,⁶⁵⁾ og enken, Anne Kaas til Aggersborg, havde da d. 19. febr. bud hos Frederik Munk for at klare sin part af sagen i al almindelighed; men Frederik Munk, der i sin tid med så stor fordel havde handlet penge med enken efter Lauge Huitfeldt, var ikke til sinds uden videre at modtage hendes betaling; d. 2. marts havde hun atter bud hos ham på Krogsgård for i hans egen nærværelse at tilbyde ham betaling og rente indtil den pågældende dato — forgæves. Han vilde forsøge gennem en retssag at skrue sine krav så højt op som muligt. Dernæst stævnedes han Christoffer Pax, Lauge Urne, Predbjørn Bilds enke, datteren Vilbeke Bild og svigerinderne for herredagen for at få de udlagte penge tilbage med skade, kost og tæring. Herredagens dom d. 14. maj 1604 kom naturligvis til at lyde på, at Christoffer Pax, Lauge Urne og svigerinderne skulde betale Frederik Munk hovedstol og rente med bevislig skade og interesse; fru Anne Kaas skulde betale sin og datterens andel af gælden, men ikke skadegæld fra den dag at regne, da hun havde tilbudt at betale sin gæld.⁶⁶⁾

De andre kautionister kunde så søge at dække sig ind hos Niels Pedersen til Engelstedgård.⁶⁷⁾

Et ikke helt fyldestgjort krav på 300 dl., som Frederik Garnholt, borger i Kolding, siden d. 17. okt. 1595 havde på Albret Friis, og som nu efter hans død overførtes på hans arvinger, var for samme herredag. Kun Frederik Munk mødte frem og

kunde med tilfredshed erklære, at han havde betalt, hvad han skyldte gennem sin hustru.⁶⁸⁾

Dog - knap så heldig var Frederik Munk, da han skulde klare den sag, som hospitalet i Ribe anlagde mod Albret Friis's arvinger i anledning af købet af den gamle forfaldne bispegård i Bispegade i Ribe, som Albret Friis ved auktion d. 27. maj 1598 havde erhvervet af hospitalet, dog uden at erlægge de 550 dl., som han havde budt. Han var forgæves blevet afkrævet denne betaling. Så døde Albret Friis d. 24. april 1601, og sognepræst ved domkirken, mag. Mads Pors, og rådmændene Niels Grisbæk og Bertel Struck præsenterede andendagen efter begravelsen i Skibet kirke, 5. juni 1601, hospitalets fordring med rente og tæring for Frederik Munk og for Jørgen Friis til Krastrup, der som Albret Friis's broder var formynder for Albret Friis's ugifte døtre. Det fik de dog ikke noget ud af, og sagen kom for herredsting og landsting; på Frederik Munks foranledning kom den for herredagen d. 12. marts 1606; han gjorde gældende, at salget kun fandtes optegnet i byens bog, og at der hverken fandtes bevis eller lovligt skøde; samme opskrift burde derfor ikke komme arvingerne til hinder eller skade. Dommen gik imidlertid arvingerne imod, da Albret Friis havde optrådt som ejer af den gamle bispegård, bl. a. ved at slå »en ny trind lås for døren, som endnu sidder der forslagen«, og de blev dømt til at betale de 550 dl. efter Riber bysbogs lydelse.⁶⁹⁾

Som det fremgår af disse retssager, var Frederik Munk til det yderste nøjeregnende med, at ingen fordel gik fra ham; derfor vil det også kunne forstås, at han som andre adelsmænd i datiden var på vagt, hver gang der ved et arveskifte var mulighed

for erhvervelse af gods eller penge. Navnlig de mange kvindedødsfald gav rige muligheder for proces, og som adskillige andre lod Frederik Munk i den henseende ikke nogen lejlighed gå fra sig, blot der var vinding forbundet dermed.

Vel engang i begyndelsen af 1604 døde Maren Munk, og hendes to brødre, Hans og Frederik Munk, og svogeren Henning Bille til Vrejlev kloster stævnedes nu hendes mand, Gabriel Kaas til Bjersøholm, for herredagen maj 1604. De anklagede ham for, at de med uforrettet sag var draget over til Ystad i Skåne for at få andel i skiftet efter Maren Munk, ydermere at han ikke havde tilstillet dem begravelsesbrev efter hendes død, »så de der kunde have mødt til stede og forfaret om gæld og løsøre«; dertil kom, at han ikke havde »forskikket dem nogen klar fortegnelse med gode mænds vidnesbyrd om løsøre, indgæld og udgæld«; men værst var det vel, at han havde solgt og pantsat Maren Munks jordegods, og han burde nu straks udlægge dem lige så godt gods igen, forlods udlægge dem den morgengave, han havde bebrevet hende, og den fæstengave, han havde givet hende, og endelig med sin kønsed*) efter loven udlægge, hvad løsøre samt indgæld og udgæld, der fandtes i boet ved hendes død og kunde bevises med brev og segl.

Gabriel Kaas forsvarede sig gennem en fuldmægtig med, at han ikke var pligtig til at registrere sit bo, med mindre de begærede det; morgengaven vilde han, da han havde overlevet sin hustru, ikke uden dom aflevere til arvingerne; det var rigtigt, at han havde solgt såvel sit eget som hen-

*) Kønsed = edsafleggelse ved meddomsmænd, der blev udtaget af sagsøgeren inden for edsafleggerens slægt.

des gods; men dette havde været til fælles bedste; derpå fremlagde han i retten en samlet gældspost, »på hvilken der fandtes breve og levendes røst, som skulde være rigtig.«

Dette sidste var naturligvis kun en afværgemånevne, som Frederik Munk klart gennemskuede; han fremlagde morgengavebrevet fra Malmø d. 16. aug. 1598 og holdt sig til det; og rettertingsdommen d. 15. maj gav da også klart udtryk for rettens mening; Gabriel Kaas skulde forlods af boet udlægge Marens Munks arvinger 2000 dl. morgengave med den fæstensgave, som han tidligere havde givet hende; desuden — da Gabriel Kaas mod lovens bestemmelse*) havde afhændet sin hustrus gods, skønt han ikke havde barn med hende, var han forpligtet til at udlægge til hendes arvinger »så meget og så godt gods både på landgilde, ejendom og belejlighed, som han af hendes solgt og afhændet haver«.70)

Det var et udfald, som Frederik Munk og hans medarvinger kun kunde være tilfreds med.

Tre dage efter — d. 18. maj — kunde Frederik Munk på samme herredag notere en ny triumf. Han kunde i retten præsentere sin slægtning Niels Kaas til Birkelse for et brev, dat. Viborg, St. Mikeldsdag — d. 29. sept. — 1603, hvori denne havde forpligtet sig til inden St. Martinidag — d. 11. nov. — samme år at give nøjagtigt skøde på pergament på noget gods i Østjylland og aflevere de afgifter, som han i mellemtiden havde fået deraf, til Frederik Munk eller kvitte ham derfor i det beløb, som Frederik Munk var forpligtet til at betale ham — 15.000 dl. — på Kieleromslag »i de otte dage Hellig

---

*) Jfr. Jyske lov 1, 35 og Eriks sjællandske lov 1, 27.

tre Konger« 1604. Men nu var Frederik Munk misfornøjet med, at en del af det omtalte gods i virkeligheden var forskrevet til Jacob Vind til Grundet, og Frederik Munk forlangte derfor, at Niels Kaas skulde tilbagebetale ham de penge, som han, Frederik Munk, allerede havde udbetalt, udlevere de breve på guld og penge, som han havde fået af ham, og i øvrigt erstatte ham med skade, kost og tæring i anledning af processen; købet skulde med andre ord gå tilbage igen. Det ønskede Niels Kaas ikke, da han ikke kunde indse, at hans mellemværende med Jacob Vind havde noget med den forcliggende sag at gøre. Han havde St. Mortensdag — den 11. nov. — på Krogsgård — i virkeligheden var det dagen efter — ladet tilstille Frederik Munk det omtalte skøde; men denne havde afvist det med den motivering, at Niels Kaas ikke kunde give ham nøjagtigt skøde på det omtalte gods, og han havde da forlangt, at handelen skulde gaa tilbage, og at han fik udleveret de penge, som han allerede havde udbetalt Niels Kaas, og de breve, denne havde modtaget.

Frederik Munk faldt i øvrigt tilbage til gammel praksis: han holdt fast ved, at skødet skulle have været ham i hænde inden St. Mortensdag; det havde ikke været tilfældet, alene af den grund burde han være fritaget for den omtalte handel.

Dommeren fulgte Frederik Munk: da sagde vi derpå således af for rette, at Frederik Munk bør for det køb, gjort var, og den Niels Kaas's tiltale kvit at være, og Niels Kaas pligtig at igengive Frederik Munk, hvis pendinge han på samme køb har oppebåret med en billig rente, som det sig bør, og stande hannom til rette for skade, kost og tæring og igen levere ham, hvis breve han hannom

og hans hustru på samme guld og pendinge givet har.⁷¹⁾

Det er muligt, at Frederik Munk har været så meget af en spillernatur, at der for ham har været noget tillokkende i det spil, som de mange processer utvivlsomt har frembudt;⁷²⁾ men det daglige liv som vestjysk godsejer var da ellers risikabelt nok. Den overhåndtagende sandflugt, der i Vestjylland som andetsteds i landet fik alt liv til at stivne, forarmede befolkningen og drev ulykkelige mennesker fra hus og hjem, har sikkert ikke været noget større problem for herren til Krogsgård og Oksvang, men ellers kunde det urolige vejrlig i det barske Vestjylland nok stille krav både til en herremands tålmod og omtanke.

Usikker var tilværelsen med vadehavet så at sige uden for Krogsgårds port. Så man fra herregårdens vinduer ud over de side eng- og marskstrækninger, kunde det flade vand derude bag de givtige enge til daglig tage sig roligt og fredeligt ud, men ved sydveststorm kunde vandet presses ind mod kysten og forårsage vandflod, således som det f. eks. skete juleaften 1593, da, som det står at læse i Peder Hegelunds almanakker, »forfærdelig stærkt sydvestvejrlig og stor skadelig vandflod for Ribe« forårsagede ulykke og sorg. Under d. 30. juni 1596 noterede Ribebispen i sin almanak: Stor flod for Ribe af sydvest, som gjorde store skade for byen og tog megen eng bort.

Søndag d. 3. april 1603 for en usædvanlig voldsom storm hen over det vindåbne land og havde stormflod med død og elendighed i sit følge.⁷³⁾

Men også på anden vis kunde herremandens produktionsforhold være usikre nok; i juli 1601 noterede Peder Hegelund i sin almanak: Udi dette år

1601 lod Gud vorde en ganske ringe enggrøde på jorden alle vegne, hvorfor meget »Creter« blev ødt og meget jord usået.

Netop stuedriften var et risikabelt foretagende. Ganske vist søgte regeringen ved statsindgreb at sikre så gode produktionsforhold for kronen og adelen som muligt ved forbud mod udførsel af salt kød og græsøksne for derved at skabe bedre afsætningsmuligheder for staldfodret kvæg, der netop var kronens og adelens store aktiv i udenrigshandelen. Det var rigtignok kun i meget ringe udstrækning, at danske herremænd drev egentlig kvæghandel; de var så godt som udelukkende leverandører af kvæg til inden- og udenlandske købmænd, med hvem de traf aftaler måneder i forvejen, før de i marts måned leverede kvæget til udførsel. Men de danske stude supplerede på de store nordeuropæiske kvægmarkeder kun de tyske og hollandske marskegnes store leverancer; derfor var den danske studeproduktion i høj grad udsat for de prissvingninger, som forandringer i udbud og efterspørgsel kunde forårsage.⁷⁴) Men så store fordele var der trods alt forbundet med opdrætning af stude, at de danske herremænd var villige til at løbe den risiko, som dette medførte.

Frederik Munk har utvivlsomt energisk deltaget i dette studeopdræt, som hans herregårde i rigt mål egnede sig for. Også derfor arbejdede han som sine standsfæller ivrigt for at udvide sit jordtilliggende på så fordelagtige vilkår som muligt. Hans hovedrige svigerfaders død gav ham øgede muligheder for at placere sig fordelagtigt i spillet om vor førende eksportvare som i landbrugsvirksomhed i det hele taget.

D. 31. juli 1602 afkøbte han den holstenske adels-

mand Christoffer von Buchwald til Gram 9 gårde og 10 hol i Øster Lindet sogn og by i Frøs herred,⁷⁵⁾ og dette gods lagde han under Lindet Hovgård, som han i 1604 købte af sin kusine Maren Munk,⁷⁶⁾ som han tidligere, da han erhvervede Krogsgård, havde handlet så fordelagtigt med. Han har sikkert heller ikke nu med misfornøjelse lagt skødet for handelen med Christoffer von Buchwald i sin brevkiste.

Et par år senere — vel i slutningen af 1606 eller i begyndelsen af 1607 har han sandsynligvis erhvervet Rugballegård (Hover s., Tørrild h.), som tidligere havde tilhørt hans svigerinde Margrethe Friis, der d. 30. nov. 1606 var blevet gift med den skånske herremand, senere landsdommer i Skåne, Laxmand Mogens Gyldenstjerne til Bjersgård og Duege.⁷⁷⁾

D. 23. aug. 1609 blev der udstedt missive*) til lensmanden på Koldinghus, Caspar Markdanner til Rønningesøgård, og Knud Brahe til Engelsholm, lensmand på Bygholm, og det blev meddelt dem, at Frederik Munk havde klaget over, at der ikke var noget stolestade til ham, hustruen Sofie Friis og hans tjenestefolk i Hover sognekirke, skønt han havde sin sædegård Rugballegård i sognet. Det blev pålagt Caspar Markdanner og Knud Brahe at indfinde sig i den omtalte kirke og i de menige sognemænds nærværelse på belejlige steder udvise Frederik Munk de stolestader, han havde krav på.⁷⁸⁾ Den selvbevidste Frederik Munk kunde naturligtvis ikke i årevis have fundet sig i en sådan behandling fra kirkeværgernes side, hvorfor det også af den grund må formodes, at han har er-

---

*) Missive = et kongeligt brev til en eller flere, et »lukket brev«, modsat et »åbent brev«, der er rettet til hele befolkningen.

hvervet Rugballegård på det omtalte tidspunkt. Yderligere lykkedes det ham at oprette en ny sædegård af landsbyen Sneum, hvis bønder han d. 7. nov. 1609 udvarede: han beviste på tinge, at han havde ret til byen, hvorefter den blev nedlagt.⁷⁹⁾ Det er muligt, at en del af byen har ligget til Krogsgård, og at han har købt en del, f. eks. de tre gårde og det ene bol, som hans tidligere formynder, Erik Lykke til Skovgård, d. 19. febr. 1584 erhvervede fra Kronen.⁸⁰⁾ Ved et skøde, udstedt i Viborg d. 10. maj 1610, erhvervede han desuden et bol krongods i Sneum by, som han mageskiftede mod et bol i Veldbæk.⁸¹⁾ I lensregnskaberne for Riberhus len 1610-11 står at læse, at Frederik Munk havde opkøbt Sneum by, og at han deraf havde oprettet en sædegård, hvorfor kronen i korntiende af Sneum s. kun fik 12 ørtug rug og $7\frac{1}{2}$ ørtug byg. Dog forblev præstegården i Sneum ved den lejlighed i kronens besiddelse. Den nyoprettede herregård kaldte han Valsø, den senere Sneumgård.

Om Oksvang tier kilderne. På dette tidspunkt har Frederik Munk dog sikkert nedlagt herregården og lagt den under Krogsgård.

Det omtalte mageskifte med kronen havde kun været beskedent, men gav dog anledning for Frederik Munk til overvejelse af muligheden for ved yderligere mageskifter med kronen at opnå en mere fordelagtig beliggenhed for sit jordejods, noget, som kronen i og for sig kunde være interesseret i, hvis vel at mærke kronen også kunde opnå fordele ved sådanne mageskifter.

D. 7. april 1614 meddeltes det lensmanden på Bøvling, Predbjørn Gyldenstjerne til Vosborg, og lensmanden på Riberhus, Albret Skeel til Fusingø, at Frederik Munk havde indledet forhandlinger

om mageskifte med kronen af krongods i Skads herred, nemlig: 1 gård og 1 bol i Skads, 1 bol i Knude, 1 bol i Tude, alle i Skads s., 1 gård i Opsneum, Sneum s., 1 gård i Kvaglund i Jerne s., 1 gård i Hostrup, 1 bol i Sjølborg, 1 bol i Kokspang og 2 gårde i Kravense, alle i Hostrup s., mod: 2 gårde i Hjerting og 2 gårde og 9 bol i Tobøl i Guldager s., Skads h., og i Vester Horne h. 1 gård i Rerup, Lydum s., 1 gård i Nørre Nebel, 11 agre i Nørre Nebel mark, 1 gård og to bol i Sædding, alle i Nørre Nebel s.⁸²⁾ — Albret Skeel og Predbjørn Gyldenstjerne besigtigede efter ordre godset d. 22. maj 1614 og kunde meddele, at Frederik Munk — meget betegnende — havde beregnet sit gods for højt i forhold til krongodset. Hvis kongen ikke vilde lade de 9 bol i Tobøl passere, vilde Frederik Munk blive kronen 20½ td. 3 skpr. 1 fjerd. 1 alb. korn skyldig.⁸³⁾ Det vilde kongen naturligvis ikke gå med til, og Frederik Munk fik tilhold om at udlægge kronen godt, ustraffeligt og vel belejligt jordegods. D. 29. nov. 1614 gik mageskiftet endeligt i orden: Frederik Munk opnåede det eftertragede krongods, men måtte foruden det tilbudte jordegods i Hjerting, i Rerup og de 11 agre på Sædding mark (vel Nørre Nebel mark) afgive 2 gårde og 1 gadehus i Sædding, 2 gårde og 8 gadehuse i Tobøl, 1 gård i Præsthy med noget jord i Klinting mark, Nørre Nebel s., og 1 gård i Roust, Grimstrup s., 1 gård i Fåborg s., begge i Skads h.⁸⁴⁾

Af lensregnskaberne for Riberhus len 1615-16 fremgår det, at Frederik Munk af kronen fik overdraget gods, hvis ydelser til kronen hidtil havde udgjort:

penge - 6½ dl. 32 sk.; rug - 11½ ørtug; byg - 7½ ørtug; havre - 5½ ørtug; smør - 1½ fjerding ½

pund; svin - 5; får - 2; lam - 1; gæs - 2; høns - 6; æg - 2 snese; ved - 4 læs; kul - 2 tønder; fodernød - 1.*)

Samtidig blev indtægten for lenet forøget med: penge - 15 dl. 11½ sk.; rug - ½ læst; byg - 10½ ørtug 4 skæpper; smør - 3 fjerdingkar; svin - 9½; får - 2½; lam - 2½; gæs - 2½; høns - 5; skovvogne - 2;**) fodernød - 2.

Det fremgår ikke af lensregnskaberne, om dette er Frederik Munks modydelse ved mageskiftet.

D. 6. apr. 1614 havde han til kronen solgt Lindet Hovgård og alle de gårde og bol, som han i 1602 havde købt af Christoffer von Buchwald til Gram,⁸⁵⁾ og hele denne aktivitet står efter al sandsynlighed i forbindelse med, at han i disse år erhvervede den fædrene gård Visselbjerg, som Hans Munk vel engang i 1612 solgte til den indvandrede tyske adelsmand Caspar *Christoffer* Gersdorff til Krischa i Oberlausitz.

Den tyske adelsmand havde i en alder af ca. 40 år d. 25. apr. 1602 giftet sig med Frederik Munks myndling Else Munk til Tåbdrup,⁸⁶⁾ havde d. 18. dec. 1604 afhændet hendes arvegods til kronen⁸⁷⁾ for samme dag eller dagen efter for sig og hustruen for livstid at blive forlenet med Lønborg bispegård;⁸⁸⁾ han arbejdede energisk på at blive jysk storgodsejer, samtidig med at han drev sine godser Krischa og Tetta i Oberlausitz, som han 1605 havde solgt til sin broder Joachim for 21.700 thaler, men nu i 1615 atter erhvervede for 28.000 thaler.⁸⁹⁾ Det lykkedes ham også at komme i besiddelse af man-

*) Fodernød = kvæg, der af fæsteren skulde fodres for jordbesidderen.

**) Skovvogn = en 14 alen lang vogn af træ, også kaldet tømmervogn, der anvendtes som landgildeydelse; anvendtes til kørsel af træ fra skoven.

ge jyske herregårde.⁹⁰⁾ Han blev i sit ægteskab med Else Munk fader til rigshovmesteren og rigsdrosten Joachim Gersdorff.⁹¹⁾

I lensregnskaberne for Riberhus len 1612-13 anføres Caspar *Christoffer* Gersdorff under sandtoldsregnskaberne*) som ejer af Visselbjerg. D. 5. juni 1613 skrives han til Visselbjerg.⁹²⁾ D. 28. okt. 1615 omtaler Frederik Munk i et brev til kansleren, Christen Friis til Borreby, at han har indgået det forlig med Christoffer Gersdorff, at han, så længe broderen Hans Munk lever, skal betale den tyske adelsmand 800 dl. årligt.⁹³⁾ Mon ikke dette i forbindelse med det omtalte mageskifte kunde tyde på, at Frederik Munk på et eller andet tidspunkt i disse år er kommet i besiddelse af den vestjyske herregård, så meget mere som han i det omtalte brev til kansleren nævner en kirke som sin sognekirke, der efter sammenhængen ikke kan være andet end Alslev kirke, i hvis sogn Visselbjerg ligger? Yderligere havde han i følge lensregnskaberne 1618-19 kronens tiende af Alslev og Hostrup sogne i fæste, netop de sogne i nærheden af Visselbjerg, som Hans Munk tidligere havde i fæste, og som derefter vel var blevet overtaget af Christoffer Gersdorff og nu tilfaldt Frederik Munk.

I hvert fald står det fast — som det vil fremgå af det følgende — at Frederik Munk i begyndelsen af 1620'erne var ejer af Visselbjerg.

I begyndelsen af 1614 kunde Frederik Munk med tilfredshed se tilbage på de forløbne år; når han på Krogsgård så ud over sine marker og enge og i de side marskenge i horisonten over vadehavet

---

*) Sandtold = afgift af fiskeri, som kronen pålignede alle inden- og udenlandske fiskefartøjer, som det synes, kun på Jyllands vestkyst.

kunde se Ribe domkirke og Riberhus på slotsban-
ken, som han var fortrolig med fra barndommen
og de første ungdomsår, kunde han føle sig rig; i
forårsmånederne hørtes gennem tågen brølene fra
de store flokke af øksne, der ad de plørede veje
blev drevet sydpå; i sommermånederne drev duf-
ten af korn og hø ind over den travle herregård,
hvor i hvert fald til de seneste år den evindeligt
topmavede herregårdsfrue havde forøget hans rig-
dom på børn og således været et symbol på den
frugtbarhed, der omgav ham; endelig resultatet af
årets anstrengelser, de travle høstdage og slagtnin-
gerne om efteråret, og når vinterens komme umu-
liggjorde alt udendørsarbejde, gumlede hans stald-
øksne i herregårdsstaldene rundt omkring på hans
godser og i fæstebøndernes stalde kraft i sig til at
modstå forårets strabadser, når de blev drevet
sønderud.

Allerede havde han sønner, der studerede ude i
Europa; den senere så problematiske Jørgen Munk
studerede sammen med broderen Iver 1610 i Gies-
sen,⁹⁴⁾ 1612 i Heidelberg,⁹⁵⁾ hvor han i hvert fald
1611 var blevet immatrikuleret, et par år senere
finder vi ham i Angiers⁹⁶⁾ og i Padua.⁹⁷⁾ D. 8. juni
1613 omtaler Peder Hegelund de to brødre, da de
passerede Ribe sammen med deres hovmester, den
københavnske borgersøn Peder Hansen Sture, der
efter al sandsynlighed skulde hjem for at overtage
sin præstegerning i Vejle og Hornstrup, Nørvang
h., hvortil han blev kaldet d. 12. aug. 1613, for 4.
maj 1617 at blive præst ved Helliggeist og 1620 kgl.
konnessionarius.⁹⁸⁾ Andre af Frederik Munks søn-
ner stod parat til at stævne ud, når de kom til skels-
år og alder. Det som andet kostede penge; for an-
dre adelsmænd, der var i en lignende situation,

var vejen til Kieleromslag, det store nordeuropæiske lånemarked, kun kort; dog synes Frederik Munk imidlertid at have været så velkonsolideret, at han i disse år øjensynligt kun i 1612⁹⁹⁾ havde det nødigt at søge lånemarkedet i Kiel, hvortil danske adelsmænd iøvrigt efter 1610 i stedse stigende tal stævnedede hen for at skaffe sig likvide midler.¹⁰⁰⁾

Men Frederik Munk deltog på anden vis i dette spil, hvor indsatsen var pantebreve, jord og penge, med gevinst eller tab. Sammen med Hans Munk til Visselbjerg gik han 1610 i kaution for den letsindige og godmodige Otto Christoffer Rosenkrantz til Boller, der af den holstenske adelsmand Jesper Rantzau til Schmoel på Kieleromslag lånte 2280 rdl. til 7%,¹⁰¹⁾ to år efter kautionerede Frederik Munk sammen med andre for den forgældede adelsmand for 3000 rdl., som han lånte af Didrick Pogwisch til Pettersdorf, ligeledes på Kieleromslag til 7%.¹⁰²⁾ Frederik Munk har nok gjort sig sine beregninger, da han stillede sig til rådighed for den helt uøkonomiske Otto Christoffer Rosenkrantz, der havde vanskeligt ved at klare sig i den hårde realiteternes verden. Heller ikke ham havde Peder Hegelund megen glæde af; han havde været i huset hos rektor Peder Hegelund 1582—84.¹⁰³⁾

På omslaget 1614 kautionerede Frederik Munk for 1000 dl. til 6% for Truid Bryske til Langesø, der var gift med hans svigerinde Else Friis; pengene var lånt af Gert Rantzau til Breitenburg.¹⁰⁴⁾

Når Frederik Munk i årene efter freden i Knærød 1613 så hørte fra sin egen snævre verden og betragtede det samfund, hvor han som adelsmand havde en privilegeret stilling, havde han ingen rimelig grund til at være utilfreds. Efter den sejr-

rige udgang af Kalmarkrigen 1611-13 kunde landet atter hævde sig som Nordens førende magt med de fordele, der flød deraf; kongen kunde bygge fæstningen i Christianstad i Skåne som en advarsel til vor østlige nabo mod forsøg på at antaste landets ledende stilling i nordisk udenrigspolitik.¹⁰⁵⁾

I stort tal strøg hollænderne stadig gennem Sundet og kunde som de førende handelsmænd i Nord-europa give de priser for korn og øksne, der var grundlaget for den dansk adels rigdom.

Fjernt fra den jyske adelsmands hverdag fandt der begivenheder sted, som han ikke havde anelse om, og som også var uænsede af datiden i øvrigt, hvor betydningsfulde de end kunde være; det var i 1614, at hollandske udvandrere slog sig ned på Manhattanøen og grundlagde Ny Amsterdam, det senere New York,¹⁰⁶⁾ samme år i øvrigt, at de franske generalstænder blev indkaldt for sidste gang før revolutionen 1789.¹⁰⁷⁾ Mere nærliggende var det naturligvis at have opmærksomheden henledt på udviklingen i Tyskland, hvor det trak sammen til det store sammenstød mellem protestanter og katolikker: i 1608 stiftedes Den protestantiske Union, 1609 Den katolske Liga.¹⁰⁸⁾ Denne ulykkelige spænding understøttede også i Danmark alt, hvad der fandtes af uforsonlighed og ufordragelighed i religiøs og moralsk henseende.

Her havde siden 1606 den luthersk-ortodokse Hans Poulsen Resen i stigende grad gjort sin indflydelse gældende og bekæmpede med held skånselsløst den hjemlige kryptokalvinisme;¹⁰⁹⁾ nedbøjet rimeligvis af sorg over sin tidligere elevs deltagelse i voldsomme, uforsonlige teologiske stridigheder døde den fromme, milde Ribebisp, Filip Melanchtons beundrer, Peder Hegelund, i begyn-

delsen af vinteren 1614.¹¹⁰⁾ 1615 kom Hans Poulsen Resen, rettroens nidkære forkæmper, på Sjællands bispestol, hvorfra han med mere end velvillig støtte fra kongen og Christen Friis til Kragerup, der 1616 efterfulgte Christen Friis til Borreby som kansler, søgte at ensrette alle danske sjæle efter den rene lutherdoms velsignelsesrige forskrifter. Hårdt slog Guds ord mod kirkernes hvidkalkede vægge, kravene til den enkeltes moralske vandel blev skærpet, heksebålene flammede over alt i landet, ikke mindst i Vestjylland.¹¹¹⁾

Netop som Hans Poulsen Resen kom i besiddelse af det høje hispeembede, ramtes de to brødre Hans og Frederik Munk af et knusende slag så at sige direkte fra den mand, der stod som vogter af al rettroende lutherdom. Ved et af skæbnens sære luner havde den unge Hans Poulsen Resen på et givet tidspunkt i 1584 påtaget sig hvervet som hovmester for Frederik og sandsynligvis også for Hans Munk, da de to brødre studerede i Tyskland. Resen begav sig rigtignok på vej til Tyskland, men Anders Krag var kommet ham i forkøbet, og med uforrettet sag måtte han vende tilbage til Danmark.¹¹²⁾ Nu krydsedes hans og brødrenes veje atter, og det på en måde, der knuste Hans Munk og rystede broderen midt i hans store velmagt.

Under den stigende uforsonlige rettro måtte Hans Munks tilståelse i Varde d. 21. maj 1615 om hans forargelige og kætterske blodskamsforhold til tre vestjyske almuekvinder på højeste sted vække den retfærdigste harme. Ganske vist var kongens forhold til det sjette bud ikke ligefrem forbilledligt for undersåtterne i en rettroende luthersk stat; men Hans Munks ungdomsforgilddelser fra 1590'

erne kunde under ingen omstændigheder forblive ustraffede.¹¹³⁾

På Frederik Munk må broderens dybe fornærelse have virket med den umiddelbarhedens styrke, som det nære familieforhold og de fælles oplevelser i barndom, ungdom og vel op igennem alle årene naturligt har fremkaldt; men for den slægtsstolte adelsmand har hensynet til børnene så afgjort spillet en meget væsentlig rolle; og hvor forfærdeligt må det så ikke have været for ham direkte at blive anklaget for at have været broderens medskyldige? Den ene af de implicerede søstre, den noget fordægtige Kirsten Jep Jespersens, søgte at drage ham ind i sagen. Der må have været trykkende dage på Krogsgård og Rugballegård, hvor han i hvert fald holdt til en del af tiden, da alt endnu var usikkert, og han kunde regne med den mulighed at blive stillet for den ikke videre sikre jordiske retfærdighed. Som det synes, var det et brev fra fru Sofie Friis til kanslerens hustru, der rensede ham i myndighedernes øjne. Man forstår formentlig hans reaktion, når han ønsker, at Kirsten Jep Jespersens fra Alslev ikke skal henføres til hans sognekirke, som ikke kan være andet end Alslev kirke ved Visselbjerg.¹¹⁴⁾

Frederik Munk har sikkert opholdt sig i København i de tunge dage, da broderens sag var for herredagen. D. 30. maj 1616 blev Hans Munk henrettet foran Københavns slot. Det var sørgelige dage, vidt forskellige fra de glade kroningsdage tyve år tidligere.

Fire dage efter, at Hans Munk så hårdt havde bødet for sin ungdoms forvildelser — d. 3. juni — gik der dom i en sag mellem Knud Gyldenstjerne til Tingård, lensmand på Hald, på den ene og

Frederik Munk på den anden side, overværendes alt rådet.¹¹⁵⁾ Det har sikkert været en mager trøst for Frederik Munk at vinde sagen, der i øvrigt drejede sig om en i og for sig mindre væsentlig strid mellem Knud Gyldenstjerne og sognepræsten Jørgen Jensen Urlev til Tim og Madum s. D. 23. maj 1615 havde kongen beordret Frederik Munk til sammen med bispem i Ribe, mag. Iver Iversen, at ordne sagen,¹¹⁶⁾ altså netop i de samme dage, da de bevægede forhør over Hans Munk fandt sted i Varde. Kongen var da ikke bekendt med anklagen mod Frederik Munk. Det kan under de givne forhold sikkert ikke undre, at Frederik Munk først d. 12. dec. 1615 så sig i stand til at dømme parterne imellem.¹¹⁷⁾ Fra myndighedernes side blev det med andre ord tydeligt over for offentligheden tilkendegivet, at man betragtede Frederik Munk som fuldstændigt rensat for den alvorlige mistanke, der havde været rettet imod ham; man lod ham fortsætte med den omtalte sag. Desuden fik han d. 8. juni 1616 ordre til at påtage sig værgemålet for sin svigerinde jomfru Lisbeth Friis, som hendes farbroder Jørgen Friis til Krastrup, lensmand på Sejlstrup, på grund af skrøbelighed måtte opgive.¹¹⁸⁾ Det trak dog ud med at få alt til at gå kristeligt og ret til med overladelsen af værgemålet. Tre år efter havde den nye værge endnu ikke fået alt hendes gods i forsvar, og han fik derfor befaling om at bringe sagen i orden inden Mikkelsdag samme år.¹¹⁹⁾ Det har nok knebet lidt med Frederik Munks interesse for sagen. Det blev ham pålagt at optage sin myndling i sit hus, hvad han øjensynligt ikke var glad for; hun havde måske allerede da anlæg for det onde levned, der ca. 1640 førte til, at hun blev indespærret.¹²⁰⁾ Hun i hvert

fald havde ikke meget udbytte af den bog: »ABC aff bibelske Ordsprock, det er de kortiske, lettiske oc brugeligste Sprock aff Bibelen efter ABC faar Børn«, som den fromme Peder Hegelund 1588 udgav til bedste for Albret Friis's døtre; det gik ikke så let at lære hende »at elske tugt og god opdragelse og vænnes til dyd og Guds frygt.«¹²¹⁾

Der stod imidlertid trods al sorg og kummer i sommermånederne 1616 mange opgaver tilbage, der ventede på deres løsning. Det var først og fremmest nødvendigt at bringe den henrettede broders efterladenskaber i orden.

I det ovenfor omtalte brev til kansler Christen Friis til Borreby d. 28. okt. 1615 kommer Frederik Munk bl. a. ind på en »kontrakt og forlig« mellem ham og Christoffer Gersdorff, indgået i København, angående 800 dl., som Frederik Munk skulde betale den tyske adelsmand årligt, så længe broderen Hans Munk levede. Hvad der ligger til grund for dette forlig, ved vi på nærværende tidspunkt ikke, muligvis drejer det sig som tidligere omtalt om Frederik Munks overtagelse af Visselbjerg; men vi ved intet med bestemthed herom.

Men Frederik Munk klagede i hvert tilfælde til kansleren over, »at Christoffer Gersdorff ubilligen slige penge af mig efter forbemeldte min fattige broders lejlighed fordrer, efterdi en fangen mand er lige ved en død mand, alstund han ikke er på fri fod.«

Vi ved ikke, hvad kansleren svarede herpå. Men d. 9. jan. 1616 fik Christoffer Gersdorff på Skads herreds ting medhold i sin sag mod Frederik Munk, for så vidt som herredsfogden Niels Kallesen i Tjæreborg gav ham tilladelse til æskning, d.v.s. fordring om gældsbetaling efter foregående dom, hvad

Frederik Munk naturligvis efter foranstående udredning ikke kunde anerkende, så meget mere som han havde henvist sagen til kongen og rigens råd. Han appellerede til Viborg landsting, hvor sagen kom for d. 17. febr. 1616; her blev den indviklede sag udsat en måned¹²²⁾ for atter at komme for d. 16. marts 1616 med det udfald, at de to drevne adelsmænd foretrak forlig, således at Christoffer Gersdorff afstod fra dom og ærskning, og Frederik Munk gik ind på at betale 400 enkende rdl. og 30 dl. i mønt eller opgæld tredie påskedag samme år — og dermed »deres trætte aldes at være nederlagt.«¹²³⁾

Hurtigt efter broderens død tog han i øvrigt fat på at redde så meget som muligt af boet, så meget, at han personligt ikke kom ud for ubehageligheder i form af tab m. m.; når alt kom til alt, skulde livet leves videre, og sorg burde ikke medføre, at man kom i forringede økonomiske forhold. D. 16. juni fik han brev udstedt på, at der blev åbnet ham adgang til broderens gods og breve, der stod forseglede i Varde, for der at finde nogle breve, der var nødvendige for ham til at forsvare sit gods med — vel Visselbjerg, som han som tidligere omtalt nok har været i besiddelse af på det pågældende tidspunkt. Det blev i den anledning pålagt lensmanden på Riberhus, Albret Skeel, og Gunde Lange til Bregninggård at begive sig til Varde, åbne brevkisterne og med største flid opsøge de breve, der angik Frederik Munks eget jordegods, levere ham de omtalte breve mod nøjagtig reversal,*) indlægge denne i brevkisterne og siden igen forsegle kisterne med de tilbageblevne breve, som

---

*) Reversal = specificeret fortegnelse; genpart.

skulde blive der til bedste for Hans Munks kreditorer og andre.¹²⁴) D. 17. april 1619 fik han en lignende tilladelse til atter at gennem søge de forseglede brevkister i Varde for at finde breve, der vedkom hans afdøde fader, Jørgen Munk til Visselhjerg og Oksvang, og broderen Hans Munk.¹²⁵)

Frederik Munk havde fået den oprejsning, som han vel nok kunde gøre krav på; han kunde atter helt og fuldt hellige sig det, som var det væsentlige for ham, virksomheden som godsejer. Og her havde han fuldt op at gøre.

Da kronens bønder, der havde jord øst for Krosgård møllebæk, havde benyttet sig af lejligheden til at drive ålefiskeri i den del af bækken, der løb mellem Tjæreborg enge og Krosgård enge, opstod der naturligvis trætte mellem herremanden og kronens bønder om fiskerettighederne, så meget mere som kronens bønder i antal her overgik Frederik Munks bønder.¹²⁶) Allerede 1616 var striden i fuld gang; d. 2. sept. 1617 kunde Frederik Munk på Skads herreds ting mønstre 16 vidner, hentet vidt og bredt fra: fra Skads, Varde, Tjæreborg, Vognsbøl, Fovrfeld, Kokspang, Toftnæs, Solhjerg, Novrup, Kvaglund, ja, helt fra Rugballegård. Et par stykker af dem i hvert fald må have været godt oppe i årene; men det var da også hans hensigt, at de med deres alders vægt sammen med de andre skulde overbevise tinget om, at fra 20 til 50*) år tilbage i tiden havde »frem sætter og hamsæt-

---

*) Iflg. recessen af 1547 § 26 var 20 års hævdstid blevet indført i dansk ret, og det var tydeligt nok den bestemmelse, som Frederik Munk vilde skyde sig ind under.

ter *) i Krogsgård møllebæk altid været brugt til Krogsgård i forne Frederik Munks tid, såvel som i hans forældres og formands tid, ulastet og ukæret i alle måder.« En svaghed ved disse vidnesbyrd var det unægteligt, at flere af vidnerne letsindigt udtalte sig om ting, de ikke vidste besked om. Hvorledes var det f. eks. muligt at vidne om, at Jørgen Munk og Dorthé Galt havde været i besiddelse af gården på et tidspunkt, da deres søn i flere år havde siddet på den som ejer?

Vidnerne hævdede endvidere, at det havde været almindelig anerkendt, at Krogsgård havde eneret på hamsæt og fiskeri i Krogsgård møllebæk mellem havet og Krogsgård hamsæt, og at der ikke havde været ålegårde eller hamsæt i brug mellem Krogsgård hamsæt og Krogsgård mølle, »siden Søndermærsk blev opbyggt og lagt under Krogsgård.«¹²⁷⁾

Yderligere kunde Frederik Munk føre Christen Kallesen fra Tjæreborg frem for tinget til gunst for sig; Christen Kallesen kunde bevidne, at han havde tilbudt herremanden en okse, ja, han var villig til at tilbyde to, hvis han kunde få et hamsæt i bækken næst efter ham;¹²⁸⁾ til al overflod kunde han d. 9. sept., hasteligt indkaldt sammen med broderen Niels Kallesen i Tjæreborg, der vel må være identisk med den Niels Kallesen, der fra 1604 til 1632 var herredsfoged i Skads herred,¹²⁹⁾ i enighed med ham bekræfte vidneudsagnene fra den foregående tirsdag. Denne broderlige samdrægtig-

---

*) Ham, også skrevet hamme (besl. med ham = fisk), lille træindrammet ruse, der især anvendes til ålefangst; jfr. ålehamme = åleruse.

Hamsæt = ålesæt, det sted, hvor man har ret til at sætte åluser. Ålesæt bruges også som betegnelse for selve ålestadet.

hed led desværre af den skavank ikke at være blevet bekræftet med oprakte fingre og helgensed.¹³⁰⁾

Derefter slog man alarm på Riberhus; d. 25. nov. varslede lensmanden på Riberhus for Krogsgård port Frederik Munk for hjemmelsbrev for fiskeri i Møllebækken på Skads herreds ting d. 2. dec. Samme dag og ugedagen før — d. 18. nov. — var de 16 tidligere omtalte vidner blevet stævnet sammesteds hen i samme anledning. På herredstinget d. 2. dec. fik ridefogden på Riberhus, Jens Sørensen, hjemmelsbrev på, at kronens tjenere i Tjæreborg havde ret til fiskeri midtstrøms i Krogsgård møllebæk, »som løber fra Krogsgård mølle udi havet«, forsåvidt kronens jord stødte op til den omtalte bæk.¹³¹⁾

Der var bønder nok til at vidne til fordel for ridefogden, bl. dem overraskende nok Niels Kalleisen i Tjæreborg, som nok i mellemtiden var kommet i tanke om, at han bedre på denne måde kunde fremme sin broders ønske om at komme til at fiske i bækken; Christen Kalleisen kom da på den måde også nemt om ved sit pæne tilbud om de to okser. Godt var det, at de to brødre ikke havde aflagt ed på deres udsagn tre måneder i forvejen. Men hvis den omtalte Niels Kalleisen virkelig er identisk med herredsfogden i Skads, kommer hans adfærd unægteligt til at tage sig højst besynderlig ud.¹³²⁾

Hans Jessen, der som delefoged varetog kronens interesser på herredstinget, fandt ikke Frederik Munks beviser fyldestgørende og udstedte d. 2. dec. det ønskede hjemmelsbrev. Han var iøvrigt ligesom herredsfogden fæster under kronen.¹³³⁾ Delefogden var vist ikke videre glad ved situationen, og han foretrak tre uger efter d. 23. dec. at

komme med en uendelig dom*) i sagen, til trods for, at det i og for sig var klart nok, at Frederik Munk ikke kunde fremføre virkelige beviser for, at han havde eneret til fiskeriet; delefogden kviede sig ved at træffe en afgørelse, som han muligvis kunde blive draget til ansvar for.¹³⁴⁾

For snapstinget i Viborg d. 17. jan. 1618 stævnedes Frederik Munk nu delefogden for hjemmelsbrevet som ulovligt udstedt; bl. a. havde Jep Pedersen i Tjæreborg, som havde Krogsgård mølle i fæste, ikke modtaget lovligt varsel, som det sig burde. Hjemmelsbrevet var stridende mod recessen;¹³⁵⁾ Frederik Munk må her mene Kolding recess 1558 § 31, der lyder: Item må och skulle Danmarkis rigis råd och adel nyde och beholde dieris fiskeri for dieres egen grund, desligste fiskegårde, fiskeboder och anden fiskeri, som de af arilds tid och besynderligen udi konning Hanses tid hafve haft«. ^{136**)}

Desuden havde han stævnet ærlig og velbyrdig mand, hr. Albret Skeel til Fusingø, Danmarks riges råd og admiral, kgl. majestæts befalingsmand på Riberhus, om han havde noget dertil at svare. Ærlig og velbyrdig mand og strenge ridder Albret Skeel kunde kun hævde, at der var udstedt varsel i overensstemmelse med loven; landstinget kunde derefter kun anerkende hjemmelsbrevet som gyldigt.¹³⁷⁾ Albret Skeel bestred i øvrigt de 16 vidners erklæring af 2. sept. 1617, idet »han formente, de mere forne ærlige og velbyrdige mand Frederik Munk til vilje skulde have vondet, end dennem af

---

*) Uendelig dom = en dom, der ikke indeholder en endelig afgørelse, men tager forbehold over for en mulig senere bevisførelse til gunst for den dømte.

**) Jfr. recess 1547 § 20, håndfæstningen 1536 § 11.

sagens lejlighed og tildragelse skulde være bevist.« Niels og Christen Kallesens vidnesbyrd d. 9. sept. var kun »løse ord og tale«, da de ikke havde aflagt ed; der var endvidere ikke givet varsel for deres vidnesbyrd, og de burde erklæres for magtesløse.

Frederik Munk fremlagde derefter i retten tingsvidnerne af 2. sept. og 9. sept. 1617; men Albret Skeel bestred deres gyldighed, dels af de allerede anførte grunde, dels fordi flere af de 16 vidners udsagn overhovedet ikke kunde dække den tid, Frederik Munks forældre havde været i besiddelse af Krogsgård; de kunde jo i virkeligheden kun udtale sig om forholdene ca. 20 år tilbage i tiden — altså knap nok den tid, som han selv havde været ejer af herregården.

Retten gav Albret Friis medhold, og den kendte vidnerne magtesløse.¹³⁸⁾

Lensmanden på Riberhus havde ligeledes stævnet delefogden Hans Jessen i Uglvig, fordi han d. 23. dec. 1617 havde udstedt en uendelig dom, skønt sagen var oplagt. Også på dette punkt fik kronen medhold; sagen skulde atter for herredstinget, og delefogden skulde, når de implicerede atter lovligt var stævnet, udstede en endelig dom, som sig burde.¹³⁹⁾

Frederik Munk fik altså ikke meget ud af de mange anstrengelser for at bevise sin eneret til fiskeriet i møllestrømmen; han kunde fremføre, at kronens bønder var part i sagen, at de som brødre, svogre og slægtninge i øvrigt havde truffet aftale indbyrdes om, hvad de vilde vidne på tinge, og selv om deres vidne blev anerkendt, havde han dog efter recessen og håndfæstningen mange års rolige hævde på fiskeriet i møllestrømmen, og bøndernes fiskeri var i øvrigt til skade for hans gårdmølle,

»som ikke kunde have sin rette færd og udflod for bagvand«, hans møller i Tjæreborg mølle(!), som havde Krogsgård mølle i fæste, havde ikke fået et lovligt varsel m. m. Det eneste, han fik ud af sine anstrengelser, var, at Albret Skeel nok vilde gå med til at underkende det vidnesbyrd, som kronens bønder havde afgivet;¹⁴⁰⁾ men det medførte ikke, at Frederik Munk havde bevist sin eneret til fiskeriet i Krogsgård møllestrøm; hans argumenter var jo på så at sige alle punkter blevet underkendt.

Dette uheldige udfald af striden om fiskerettighederne i Krogsgård møllebæk var naturligvis ikke tilstrækkeligt til at hindre Frederik Munk i på andre områder at søge sig sådanne fordele, som han skønnede fremmende for sin virksomhed som godsejer. Netop ud fra denne betragtning må man se hans bestræbelser for at afrunde sine ejendomme i Sneum sogn så godt som muligt. Han mente, det var fordelagtigt for ham at komme i besiddelse af Sneum præstegård, der ikke var blevet berørt af Sneum bys nedlæggelse omkring 1610, og som stadig lå til kronen. Han kunde tænke sig at få den i bytte mod en gård i Allerup, der efter hans opgivelser skulde være lige så god som præstegården. Kongen ønskede dog i et brev af 19. aug. 1620 at sikre sig, at mageskiftet kunde ske uden skade for kronen eller præsten. Derfor blev det pålagt lensmanden på Riberhus og Ribebispen Iver Iversen at påse, at præsten ikke kom i forringede forhold ved et eventuelt mageskifte.¹⁴¹⁾ D. 12. jan. 1621 kunde kongen meddele Albret Skeel, at Frederik Munk havde forpligtet sig til at sætte den omtalte gård i Allerup i lige så god stand som Sneum præstegård.¹⁴²⁾

Ved mageskiftet d. 16. jan. 1621 fik Frederik Munk da Sneum præstegård med eng til 100 læs hø, dog med det forbehold, at præsten skulde beholde alt fiskeri, som lå til gården, have ret til at lade sit kvæg gå i fællig i marken efter høsten, ret til at lade grave klyner til nødtørft i Sneum mose og ret til årligt at lade bjerge 25 læs tørv i Smørpøt mark og hede; til den nyoprettede præstegård i Allerup, der bestod af en gård med eng til 80 læs hø, kom i Jerne sogn i Gammelby 1 bol med ret til 8 læs hø i Krogsgård mark, dertil 7 læs hø i Allerup mark, som præsten nu selv brugte, og 13 læs hø, som da brugtes af to bønder i Tjæreborg.¹⁴³⁾

Frederik Munks vurdering er nok ikke faldet sammen med det skøn, som kronens vurderingsmænd kom med, hvad man vel heller ikke turde vente. Om Frederik Munk så har fået Sneum præstegård for dyrt køb, får stå hen.¹⁴⁴⁾ Med vort kendskab til ham kan det betvivles.

Betegnende nok blev det pålagt Albret Skeel at påse, at Frederik Munk med det allerførste efterkom sine forpligtelser over for præsten. Herremandens genbrev*) skulde snarest sendes til præsten for altid at blive ved præstegården.¹⁴⁵⁾ Det har i øvrigt sikkert været et irritationsmoment for Frederik Munk, at præsten havde ret til fiskeri i Sneum å, en herlighedsret, som han kun nødtigt gav fra sig. Den adelige Claus Lauridsen Barfod var den første præst, som boede i Allerup præstegård.¹⁴⁶⁾

(Fortsættes).

---

*) Genbrev = skriftlig forpligtelse.

Af en islændings dagbog

1795-96

Ved A. Strange Nielsen.

Hos parcellist *Sigurd Sigurdson* i Benløse ved Ringsted opbevares: »Min dagbog fra 14. august 1795 til 14. august 1796.« Denne dagbog — og endnu én — er ført af Sigurdsons tipoldefader, *Arne Sivertsen*, som indvandrede til Danmark fra Island 1795. Han fødtes 2. september 1769 på den fra Nials Saga så bekendte gård *Hlidarende*. — Faderen *Sigurd Sigurdson* ejede gården og var en meget betydende mand i Island, idet han havde kongelig bestalling som landstingsskriver ved »Laug- eller Overretten i Island.« Desuden beklædte han embedet som »økonomus« ved Skalhøls bispestol. Han var ud af en af de ældste og mægtigste slægter i Island, som generation efter generation var med til at styre dette land. Han nedstammede fra *Harald Hårfager* og kunne gennem denne tælle en lang række af de norske konger som sine forfædre.

Arne Sivertsen tilbragte sin barndom først på gården *Teigur* hos en morbror, derefter hjemme på *Hlidarende*. Her gav hans fader ham den første skoleundervisning, hvorefter han blev sat i Skalhøls latinske skole. Senere kom han i Reykjavik latin-

skole, hvorfra han blev student 1789. Han blev i Reykjavik og tog undervisning i jura hos biskop *Vidalin*, som forberedte ham til embedsexamens 1. del. I efteråret 1790 rejste han til København og gik op til 1. del umiddelbart efter ankomsten, og han bestod. Han tog filosofikum 1791 og juridisk embedsexamen 7. juni 1794. Snart efter rejste han hjem til Island, hvor han tænkte sig at tilbringe resten af sit liv.

Han ville nemlig fortsætte sin slægts stolte traditioner og søgte derfor embedet som sysselmand over Snefjelds syssel. For bedre at kunne komme i betragtning afrejste han 14. august 1795 til Danmark med en Fanø-købmand. Netop denne dag begyndte han sin dagbog. Når han valgte denne rute til Danmark, skyldtes det, at der dengang var regelmæssig sejlads mellem Fanø og Island. Efter ankomsten til Fanø sejlede han til Ribe og kørte så ad landevejen op gennem Vestjylland. Hans foreløbige mål var Gretttrup præstegård i Salling, hvor hans broder *Sivert Sivertsen**) var sognepræst (Thise sognekald), og hos hvem han tilbragte vinteren. Hele rejsen fra Island til Gretttrup varede fra 14. august til 22. september og kostede ham ialt 25 rdl. 73 sk., alle fortæringar iberegnet.

På hele rejsen førte han nøjagtigt sin dagbog, og undervejs korresponderede han med venner og bekendte, ligesom han flittigt læste alle slags bøger og skrifter. Herigennem præsenteres vi for et rigt udpluk af datidens store navne, og vi får et stærkt indtryk af det åndsliv, der rørte sig i de dannede kredse. I det følgende gengives dagbogen dag for dag, fra begyndelsen og indtil islændingen

---

*) Sognepræst til Thise 1792-99, til Ferslev-Vellerup 1799-1815.

d. 22. september 1795 ankom til Gretttrup præstegård i Salling. Hvor teksten er afbrudt af prikker, betyder det, at gentagelser, ligegyldige bemærkninger o. lign. er udeladt. Enkelte steder er dagbogen enten beskadiget eller ulæselig; her er teksten afbrudt af streger. Dagbogen er ført på dansk med gotisk skrift, men stavemåden er her skånstomt tillempet efter vor tids sprog. Hvor det har været muligt, er de i dagbogen omtalte personer identificeret ved noter.

Rejsen fra Island til Danmark.

14. aug. Således begynder jeg da den ene rejse efter den anden, og dog er alle mine vandringer i livet sammentagne, ikkun en eneste rejse fra vuggen til graven: Hvor tilstrækkelig vidner ikke enhver dags rejse, ja ethvert minut i mit liv om din beskærmelse og faderlige vejledning store GUD! Næsten 26 år gør jeg nu begyndelsen til denne min dagbog på en rejse til Danmark med en liden jagt fra *Fanøe i Sønder Jylland*, og her er jeg om bord i aften kl. 11 efter at have taget en kærlig afsked med en del af mine gode venner, der forlode mig ved strandbredden i *Reckevig* og som jeg med GUDs hjælp venter at se igen til næste forår. Jeg har lejet mig styrmandens køje og denne min troeste selskaber på de kedsommelige sørejser vil jeg nu kl. 12 gøre det første bekendtskab med.

15. Imod al formodning lettede vi først kl. 11 i dag, da lodsens kom ud til os. . . . . Ikke desmindre begynder jeg rejsen med god mod og istemmer med *Baggesen* denne *Evalds* sang: »Du danskes vej etc.« Allerede kl. 3 var vi langt uden for Havnefjorden og de næsten forsvundne Næs- og Beffe-

steds bygninger samt den højtliggende gård *Hvaløre* siger mig snart i mit hele fødelands navn, det sidste farvel.

16. I dag har blæsten taget betydelig til og gjort søen meget urolig, hvorved næsten alle mine medrejsende har laboreret af søsyge. Vel har jeg ikke selv været søsyg; . . . . . Jeg er alene passager foruden købmanden, som hedder *Rødgaard*,*) 3 andre hans brødre er med skibet, hvoraf en er skipper, en anden matros og den tredje kahytstung. . . . . og nu mærker jeg, at her inden borde var ikkun nogle smagløse salme- og bønnebøger, hvoraf jeg et par gange om dagen må høre hele remser og desuden om søndagen en eviglang prædiken udaf *Møllers huspostil*. . . . .

17. I nat havde vi en overhånds storm. Den med elementernes rasen forbundne slingren, knagen og bragen har holdt mig næsten hele tiden vågen.

18. . . . . Jeg har i dag måttet bruge nogen medicin for derved at hjælpe legemet noget til rette, og samme vil vist nok have indflydelse på sjælen. . . . .

19. Sydøstvinden holder ikke op med at blæse, endskønt den ikke er så rasende som i de forrige dage. . . . . Jeg har sat en del på dækket. . . . . Ved denne lejlighed fik jeg fat i min fløjte og spillede nogle stykker til egen og mine medkammeraters store fornøjelse — ligeledes begyndte jeg at stemme min violin op, men dette våben står mig ikke synderlig bi — jeg kan overalt ikke benytte mig stort heraf, da det halve mandskab for det meste sover, når det andet halve er på vagt, og de sovende må ikke forstyrres. . . . .

---

*) Formodentlig Hans Jessen Rødgaard, der 1801 var officer i det frivillige korps i Nordby.

20. .... Aldrig så snart havde vi spist til middag, førend den længe ventede N-V blæste. Idet vi herpå vendte om den rigtige vej, blev jeg vár et forfærdelig stort stykke drivtømmer kort fra os; men dette turde min rejsekammerater ikke binde an med.

21. .... I middagsstunden erholdt vi atter den gamle kontravind, og efter alle julemærker lader det til, som den vil vedvare endnu nogle dage.....

22. ....

23. .... vinden har været ret god, så at vi har tilbagelagt 36 mil i dag.....

24. Nu har vinden været næsten for god for os. Det har blæst en halv storm dog fra den rigtige kant. I aften opholdt jeg mig på dækket til kl. 10, glad over at have tilbagelagt i dag 40 mil, hvorved jeg i morgen har stor grund til at tro, at vi får at se fjeldsiderne af *Ferrøerne*.

25. Vi beholdt rigtig den gode vind til over middag, da vi passerede *Ferrøerne*, hvoraf jeg i tåge kunne skimte to højfjelde på *Sønderøerne*. I eftermiddag har det for det meste været stille. Således har vi nu på 3 dage tilbagelagt omtrent den halve vej. Vi har nu 40 mil herfra til *Orkenøerne*.

26. Efter en rolig nat fik jeg tidlig i morges den efterretning, at et stort Brigskib var tæt ved os. Vi havde nu en temmelig god vind, der giver os forhåbning om snart at se *Hetland* .....

27. Indtil middag i dag har det været stille. Til denne tid var vi efter vort bestik 13 mil fra *Fuglsøe*. Nu fik vi en ypperlig vind .....

28. Jeg vågnede tidlig op i morges ved den glade efterretning, at man nu havde fået *Hetland* og

Fejeril (Fair Isle) i sigte. Den føjelige vind førte os snart midt ind i farvandet mellem Hetland og *Orkenøerne*; her mødte vi en del skibe, som sejlede alle imod os, hvoriblandt en mistænkelig kutter, som vi anså for en kaper. Dette gav da anledning til, at både jeg og andre fik alle vore penge og andre prætiosa bragte til side, ihvorvel dette havde lidet kunne hjælpe, hvis der var kommet til alvor. Jeg erindrede mig, at jeg var stedt i samme måde første gang da jeg rejste til København. Imod aften er vi kommet ind i Nordsøen, og har nu ikkun 100 mile til Fanø .....

29. Nu er det 14 dage siden jeg forlod mit kære fædreland, og rejsen har endnu gået så temmelig godt. Ellers har vi i dag haft modvind og derfor måttet lægge bi med smukt vejr. Vi har moret os med at fiske makrel, og det har jeg øvet siddende i kahytten igennem kahytvinduerne: Denne fisk er af størrelse og velsmag som de islandske foreller.

30. .... Vor modbør vedvarer endnu og det nok så alvorlig. Vi står i aften omtrent 30 mile fra Norge, og jeg var tilfreds vores kommandør ville gå der i havn, hvis denne modvind skal vedvare, især om det kunne blive et steds i *Christianssands* stift for at jeg endnu engang kunne besøge min ven dr. *Gudmundsen*.

31. Jeg slutter denne august måned ikke synderlig velfornøjet — dog igennem nogle viderværdigheder bør man indgå i det jyske Kanaan. Som sagt den kontrære storm holder endnu ved, og jeg har for at være surret fast måttet opholde mig over 12 timer i min køje, men dette har og tilvejebragt mig en dygtig hovedpine. — Hertil kommer, at jeg nu intet kan

læse. Jeg fordriver imidlertid den lange dag med at trække dam med købmanden, hvortil vi betjener os af små træpinde .....

September.

1. Nu er da tiden avanceret så vidt: Skade at denne rejse iler ikke så hurtigt som tiden, og dette forårsages ved den vedholdende bidevind. Vi krydser nu tværs over Nordsøen fra Norge til England og tilbage ad Norge til. Dette falder mig nu noget langsomt. En del af tiden har jeg holdt mig oven på kahytten, og her har jeg endda ikke kunnet være sikker for at få søen over mig og blive våd .....

2. Dette er min fødselsdag ..... En forvildet landfugl har besøgt os i dag; gid jeg kunde vise og følge ham hjem igen; dette og en god vind er nu summen af mine aftenbønner.

3. .... Vi mødte i søen en stor tønde eller vinfad, som desuden bedrøvede mig ikke lidt, da vi ikke kunne få fat på det; måske var det fuldt med en eller anden nektar og vi ere og have stedse været blottede for alt sådant på en mådelig sobkein*) dansk brændevin nær og en liden dunk mjød, som i går på min fødselsdag græd den sidste tåre.

4. Sidste nat posterede jeg for kaptajnen — da jeg i dennes sted stod vagt — er jeg nu også på disse rejser blevet skikkelig bevandret i navigationsager. Kan f. ex. tage højde, passe i kortet, styre etc. .... Luften var stjerneklar og måneskin og for resten spøgede man og fortalte eventyr .....

5. Endelig er det 3 uger siden jeg begyndte denne velsignede rejse, og endnu er det ganske uvist, hvor-

---

*) En slurk, en tår eller et lille glas.

når den får ende. Vi har nu beholdt den vedholdende modvind i en hel uge uden at være avancerede 10 mil fra Orkenøerne; for nærværende tid er vi ikkun nogle få sømil fra Skotland, hvor jeg var tilfreds jeg sad midt i *Edingborg*.

7. .... omendskønt modvinden vedbliver, og vi følger vore gamle kurser fra England til Norge og tilbage, hvilken vej vi omtrent gør på 2 dage ..... Kl. 12 fik vi at vide, at et stort skib satte kursen lige hen på os, og at vi på den ene side så land. Vi ilede på dækket og erfarede, at alting havde sin rigtighed. Skibet fik vi snart i tale, det var bergensere, som kom fra *Amsterdam* og glædede os med den underretning, at der var fred, samt at vi var stedte udenfor *Bergen* og *Stavanger*. Vi kunne og nu se Norges land ret tydeligt. Kl. 3 så vi tvende lodsbåde af hvilke den ene kom ud til os. Herpå befandt sig to ægte norske gutter, hvoraf den ene var en gammel olding, men den anden omtrent 20 år. De tilbød os assistance i havn, hvilken vi gerne havde taget imod, dersom mine kammerater havde været lige så kede af søen som jeg; efter kort ophold forlod de os og forskaffede mig en interessant tragedie: Begge var blevne øre i hovedet, især den yngre som noget nær var bleven fuld. Det varede heller ikke længe, indtil den unge drattede udenbords og havde nær kærtret den lille båd. Den gamle holdt balancen, fik sin kammerats opstående hoved fat med den ene hånd, hvilket han bankede ganske ubarmhjertig, imedens hele den øvrige krop var på 60 favnes dybde og over 3 mile fra land underneden havets overflade. Til sidst kom synderen ind igen og båden sejlede til land, men vi tilbage ad England til.

8. .... vågnede jeg i morges omtrent på samme

sted, hvor lodsens mødte os i går. Herhen havde strømmen drevet os tilbage .....

9. .... stormen har lagt sig og dets sted have vi fået fåge og fugtigt vejr, der holdt ved hele dagen ....., Således har jeg nu overlagt aldrig tiere at begynde en sørejse uden at være forsynet med nogle muntre lekturer, der ere lige så nødvendige på havet som vand. ....

10. Ligesom koldt vand smager en tørstende sjæl, så glædelig var mig i morges den efterretning, at vi nu havde fået den længe ønskede gode vind ....., lægger jeg mig glad til sengs, efter at have spadseret mig træt på dækket, hvor jeg med misundelige øjne har beset et 3 mastet skib, der løb os lang vej forud ved hjælp af sine mange sejl.

11. I aften har jeg da tilbragt en måned på denne skude, og hvis jeg om to dage var i havn, ville denne rejse altså vare lige så længe som de to, jeg forhen har gjort mellem Island og Danmark, og hertil har jeg temmelig gode udsigter; thi omendskønt vinden har været mådelig i dag, har vi dog kunnet lægge kurs an, og endda kunnet gøre 4 mil i vagten eller 4 timer ....., Ligeledes har jeg foresat mig i dag at rejse direkte hen til min broder og give slip på den første bestemmelse at tage til *Tondern* og *Flensborg*, hvorhen jeg af kaptajn *Theisen* er inviteret.

12. Jeg har nu tilendebragt en lykkens dag, fordi vinden har været særdeles føjelig, således at vi nu på 25 mil nær er ved vores længe ønskede landingssted ....., I et blikstille, som vi på nogen tid erholdt, har vi fisket 11 store torsk, hvoraf jeg, for ikke at glemme det, har trukket de to. Iøvrigt har et mildt vejr og solskin fornøjet mig i dag, hvilket mine medbrødre har benyttet til at sole sine kiste-steklæder og harbere sig og pudse sine små sager og

således er vi nu kort og klare til at bestige det forjættede Canaans land, hvornår være skal.

Fanøe.

13. Denne velsignede dag har jeg da endelig oplevet, og således oplever enhver, der har døjet en langvarig sorg og modgang en glad forløsningsdag!! Som sagt er det søndag; kl. 12 inat fik vi en god vind, der gjorde ende på alle mine nærværende viderværdigheder. Kl. 3½ i eftermiddag var vi over mange grunde og banker på *Fanøe Rhed*, hvor nogle både kom straks ud til os og bragte formanden til lands ved en smuk lille landsby, hvor over en snes skibe lå til anker. Ved stranden modtog os en hel hoben ribsrebs af mennesker iblandt hvilke til min store fortræd nogle af mine kammeraters koner og kærester var til stede, der saluterede disse sine kunder (kvinder?) — blot med et håndtryk i steden for alle de smægtende kys, som jeg havde spået dem ved alle vore borddiskourser. Iblandt denne vulgus befandt sig pastor *loci**) lige uden for kroen, og det var dog få minutter efter kirketjenesten. Jeg fulgte min principal købmand Rødgaard hen til hans bolig, hvor jeg blev ret godt beværtet. Herfra fulgte vi hinanden til værtshuset og druknede den sidste erindring af al vor udstandne møjje i et glas mjødvín. Vi var siden inde hist og her i byen og blev alle vegne modtaget med venlig gæstfrihed. Ikkun fruentimmerne trak sig stedse af vejen, og aldrig har jeg været der, hvor de har forekommet så sky. Dagen tillod mig ikke at se mere på denne ø, thi allerede kl. 2 i nat er jeg

*) Stedets præst, velsagtens Hans Ditlev Friis, sognepræst til Nordby 1779-1805.

accorderet med en åben båd til *Ribe*. Jeg gik derfor hjem til købmanden, spiste til aften, samt tog afsked med ham og hans kone. Hans broder fulgte mig om bord for at afhænde mit tøj. Her slutter jeg denne del af min dagbog efter at have betalt min fragt som beløb sig ikkun til 10 rdl.

Ribe.

14. Efter 3 timers søvn om bord, kom mit nye rejseselskab og afhentede mig. Jeg drak kaffe, forlod mine islandsfarere og gik om bord i båden. Vi sejlede en tid lang i bælgmørke, og jeg kunne alene blive fartøjets bygning vár, der forekom mig vakkert, som det var lidet. Det kunne være på henvend 2 læster med 1 mast og 4 små sejl. Agterude var et lidet hul, der betydede kahyt, hvori 2 køjer på et par alens længde og mellem disse et ildsted. Om bord befandt sig en bogholder *Claus*, der var min nærværende principal, med sin datter 7 á 8 år gl. — videre 2 matroser foruden skipperen. Da dagen brød frem begyndte det herligste syn for mine øjne: Land på begge sider af denne *Ribefjord*; en stor sværm af vildænder og andre fugle, sælhunde og fisk, som spillede på overfladen. En ypperlig vind i smukt vand førte os galopperende forbi kirketårne, landsbyer, store og grønne marker. Da vi var kommet til Ribe på $\frac{3}{4}$ mil nær, gik farvandet langs op ad en elv, der ikke er synderlig bred. Her mødte os uafbrudt køer og heste, som græssede på begge sider. Endelig kunne vi ikke komme videre for grunde og måtte derfor gå i land og spadsere den sidste fjerdingsvej op til byen. Undervejs var vi inde hos en bonde for at få os nogen vederkvælgelse. Denne var i henseende til drøjde, højde og

øvrige omstændigheder i kendelig velstand, og mærker jeg, at bøndernes kår er her almindelig gode. Jeg ser i det ringeste lutter grundmurede bøndergårde, og fortæller Claus mig, at enhver bondeby har 2 á 3 kornbrænderier. Endelig befandt vi os kl. 11 i Ribe. Byen ser ud til at være af størrelse som Viborg, hvor jeg var for to år siden. Domkirken er meget stor med et 4-kantet tårn. For resten har jeg set meget ubetydeligt af byen i dag, hvilket jeg agter at gemme til i morgen. Vi tog først ind til en gæstgiver, hvor jeg bestilte middagsmad. Derpå fulgte Claus mig hen til en møller som hedder *Møller*.*) Han og hans kone var ret vakre folk, og ligeledes deres børn, der alle var voksne, og den ene er student. Da jeg havde spist til middag, fik jeg mig middagsøvn hos Møller, gik derpå hen på toldboden for at afhente mit tøj. Studenten Møller bragte mig derpå ind på et billardhus, hvor jeg efter 1½ års hvile endda vandt 2 partier fra ham. Jeg opholdt mig her en god tid i et muntert lag, hvorpå jeg forføjede mig til det nattekvarter, som Claus har anskaffet mig, og hvor jeg nu slutter denne dags bedrifter.

15. Min værtinde som hedder madam *Fosig* er en enke efter en levende mand; thi denne er rejst væk. Han har en broder her i huset, som kalder sig *Miller*. Denne kom tidlig ind til mig og spillede nogle stykker på min fløjte med stor færdighed. Han er iøvrigt *Juris peritus* (retskyndig). Kl. 9 gik jeg ud til min i går erholdte bekendter studenten, der viste mig omkring og til sidst ind i klubben, som jeg i går antog for billardhus. Da nu billard-

---

*) Er sikkert Hans Møller, købmand og møller i Ribe. Han tog først borgerskab 1802, men havde forinden virket i byen.

spillet begyndte at tabe sig for mig og det uagtet jeg vandt derved 1 flaske Malaga, der ikkun kostede her 27 sk., gik jeg alene ud at spadserere. Turen faldt over torvet, der var besat med galanteri butikker og vrimlede med markedes mennesker. Da jeg havde spist til middag begyndte jeg at skrive med posten, nemlig justitsråd *Thorlacius* og min ven *Kiernsted* i København, købmand *V. P. Holst* i Flensborg. Jeg gik herpå nok engang at spadserere med begge Møller'ne og beså det meste af stedets mærkværdigheder, af hvilke domkirketårnet var det væsentligste, såvel i betragtning af dets højde som ælde. Nogle 100 trappetrin førte ovenpå dets flade tag, hvilken ulejlighed belønnedes mig ved mange miles smukke udsigt på alle sider. — Jeg skrev mit navn her på kobbertaget førend jeg gik ned igen. Kirken er ret smuk indvendig: Her paraderede en person i munkeklæder eller rettere tigger. — Vi gik herfra til klubben for at udhvile. Til slutning spiste jeg til aften hos hr. Møller, hvor denne agtværdige familie var samlet. Man har anskaffet mig en markeds lejlighed til Holstebro, der skal være beliggende kort fra Salling, hvor min broders præstegård er. I det hele sporer jeg jydernes gæstfrihed her ligesom i Nørrejylland. Endnu vandrede jeg lidt omkring i byen med Møller og var på denne tur inde på hospitalet og siden i bispegården, hvor jeg traf tvende af biskop *Middelboes* sønner, en søn *Adzer*(?) og student, der kendte mig fra København.*) Vi diskuterede for det meste Københavns ildebrand, der må have været ret gyselig. De blev herpå kaldt til bords, og vi måtte altså bort. Da kl. alt var 9 sagde jeg god nat

*) Biskop Middelboe havde netop to sønner, begge i 1. ægteskab.

til hr. Møller og gik hjem til mit logi; men den dags eventyrer var endnu ikke til ende; thi da jeg kom hjem var der selskab hos min værtinde, hvortil hun indbød mig. — Jeg så her en del velklædte folk af begge køn, blandt hvilke jeg ikkun kendte min værtindes broder og en landofficer fra klubben. Men hvem træffer jeg her videre, en landsmandinde, en ung takkelig pige på omtr. 28 år, der begynder at tale islandsk med mig og erkyndige sig om sit fødeland. Dette møde var ret frapert for mig, da jeg havde intet mindre ventet end antræffe her i Ribe en landsmandinde. Hun var fra *Øfjord* syssel på nordlandet, og jeg har lovet at besøge hende i morgen. Kl. 10½ adspredte selskabet sig, og det blev min lod at ledsage min landsmandinde hjem.

16. Nu er det aften igen, og jeg skal begynde at igentage erindringen af de i dag nydte fornøjelser. Min første udskejelse i morges var at levere mine breve på posthuset, og snakke med en bonde, som i morgen skal føre mig til Nørrejylland, der vil køre mig denne lange vej for 2 rdl., der er ikke $\frac{1}{3}$ del af hvad det ellers ville koste. Jeg vandrede herefter med juristen Miller om i byen og udenfor porten, hvor jeg beså levningerne af det forrige slot, der i gamle dage kaldtes *Riberhuus*. I eftermiddags besøgte jeg min landsmandinde, som forestår her en spindeskole og er en ret vakker pige i omgang. Hun har lovet at strikke mig et par handsker og sende mig til afmindelse. Da jeg gik herfra besøgte jeg med madam Müller nogle musikliebhave, som spillede til min store fornøjelse en lille concert sammen. — En vejrmøller uden for porten, som tillige med sin kone var i min værtindes hus i aftes, havde indbudt selskabet til sig,

og mig med, hertil fulgte Müller mig, og man fordrev tiden med spil styrvolt. Kl. 11 tog jeg afsked med denne gode borgerfamilie og gik hjem, har optegnet dette i min dagbog — skrevet et vers i juristen Müllers stambog, og går derpå til sengs.

Rejsen fra Ribe til Grætttrup i Salling.

17. Jeg var tidlig oppe i dag, da min afrejse var bestemt til kl. 9; dog så hastig blev det ikke. Jeg besøgte imidlertid mølleren Müller og hans søn studenten, som tilbragte en time med mig i klubben, og hvor jeg igen traf studenten Middelboe, samt lieutenant *Arens*, som jeg tillige havde lært at kende her. Jeg spiste herpå til middag hos min vært og betalte mine disse 3 dages fortæring med 2 rdl. Hos en skomager bestilte jeg herpå noget fodtøj, der bekommes her for meget billig pris. Jeg tog herpå afsked med min kære Müller familie og vandrede med juristen ud af porten, da rejse ekvipagen ikke kan lade sig bruge i byen. Min bonde, som er en ålsmænd, har nemlig købt en holstensk vogn; den har han tilføjet sin egen med 2 heste, og på denne store vogn skal jeg residere alene med mine ringe siebensacher. Hr. Müller forlod mig her, og vi har lovet at skrive hinanden til. Rejsen gik da først for sig kl. 15; imedens det endnu var lyst morede jeg mig ret godt ved at betragte den smukke egn, hvorigennem vor rejse gik til *Varde*. - - - Undervejs hertil i aften vare vi inde på et toldsted, som kaldtes *Grisherbroe* (Gredstedbro). Kl. 9 havde vi kørt 4 små mile og var ankomne til en kro, hvor vi skal overnatte; denne hedder *Kikkenborg*.) Her

---

*) Kikkenborg, Bramminge sogn.

har jeg fået en stor stue i besiddelse, hvor jeg bliver intet andet mærkværdigt vær end kronprinsens portræt, der livagtigen ligner en slagter som jeg kender i København, men ingenlunde kronprinsen.

18. Klokken var 6 da jeg stod op efter at have nydt en vederkvægende søvn; da ikkun få endnu var oppe, gik jeg ud i marken med min tændte tobakspibe og frydede mig ved den opgående sol, som forgylder egnen, hvori smukke skovparter, kirketårne, landsbyer, bække, agerland og på sine steder store hedestrækninger lod sig se. Jeg traf her enkelte krægebær på lynget, som jeg forhen ikke har set i Danmark. Kl. 9 kom vi af sted i en stærk solhede, der har forårsaget, at vi ikke har tilbagelagt nogen synderlig lang dagsrejse. Vi bedede til middag 1 mil syden for købstedet Varde, hvor vi ankom kl. 4. Byen er af størrelse som *Schive*. Vi tog ind hos en bager, der tillige er værtshusholder. En flaske vin vederkvægede mig her i haven, ved hvilken min nye vært, der allerede var perialiseret i forvejen, gjorde mig selskab. Varde ligger 8 mile fra Ribe, men 14 mile fra Holstebro. Vi fortsatte vor vej en mil fra Varde i aften og kom til en vandmølle, der tillige er kro og kaldes *Blaimark*.*) Her befinder jeg mig bedre end noget steds forhen på denne rejse, da stedet ligger i en smuk skovrig egn på bredden af en bæk. Jeg nyder her fortrinlig god opvartning og huslejlighed, men fremfor alting: Her er to smukke og vakre piger, døtre af værtinden - - - - Den ene af dem nævner man mig Zetilie, en velvoksen rank pige med ædelt ansigt. Gæstestuen er fuld med bønder, hvoraf nogle har $\frac{1}{4}$ nogle $\frac{1}{2}$ perial. —

*) Blaksmark, Varde landsogn. Cecilie er antagelig datter af Chr. Andersen, Blaksmark, der har gården 1768.

Jeg residerer i den inderste stue og morer mig med at give agt på den ommeldte pige, hvorledes hun véd at omgås på en behagelig simpel måde, og der imellem se ind til mig og på en fin måde erkyndige sig om, hvad der er til min tjeneste. Ret forundret over at træffe en islænder, har hun ikke mindre forundret mig ved kundskaber som hun ytrer såvel om dette land som om de øvrige verdens dele.

19. Næppe var solen oppe, da jeg næsten med fortræd erfarede, at vi var rejsefærdige. Så meget havde nu dette sted og især Zetzilie interesseret mig, hos hvilken jeg fandt foruden hendes udvortes kvaliteter en udmærket sædelighed og dyrket forstand indfattet i simpel bondedragt og træsko. Ved afskeden gav jeg denne gode pige $\frac{1}{2}$ Leopold*) i drikkepenge, den hun vederlagde med et varmt kys; hun gjorde derom da den besynderlige anmærkning, at hun ikke var vant til at modtage drikkepenge af fremmede; men at hun nok ville gemme denne daler til erindring af den første islænder hun havde lært at kende. — Jeg erfarede sundheden heraf siden, da min postfører fortalte mig, at pigens moder var velså på 20.000 rdl. rig. Vi kørte nu som sagt af sted, men den opgående sol, og dens indflydelse på den med nattedug bedækkede mark, var ikke så smuk for mig som sædvanligt: Jeg kunne kort sagt ikke få den vakre Zetzilies billede ud af mit hoved, som jeg nok med uvilje forudså, at jeg nok havde set for sidste gang. Da nu vognen gik mig tillige noget langsomt, stod jeg af og gik en hel mil til fods. Vi mødte i dag nogle legioner stude, der blev drevet til et forestående marked i Tøndern. Til middag kom vi til

---

*) En guldmønt.

et sted kaldes *Skiærubro* (Skernbro), der ligger i en dal omtrent 3 mile bred, efter midten af hvilken der løber en ikke ubetydelig elv, hvorover man rejser på en bro, der er hortforpagtet til en bonde, der bekom 8 sk. for overfarten. Denne færgemand havde et grundmuret hus omgivet med en smuk have. Da jeg havde drukket her kaffe og sovet mig en god middags søvn, fortsatte vi kl. 3 vores rejse videre. På denne vej mødte jeg en vogn, hvorpå der befandt sig 100 levende gæs, hvoraf man ikkun så hovederne, som uophørlig kvækkede. Vi erholdte tilsidst natteleje på en selvejergård, som kaldes *Hanninghedegård*.*) Proprietæren og hans kone er ikke hjemme og bliver vi i deres sted beværtet af husholdersken. I et af vinduerne har jeg truffet en slags religionsbog, der er trykt i -84, og nævner sig: SALIGHEDSMIDLER af Sieverts. Her førte tilfældet mig hen på pagina 191 til 193, hvor autor viser, hvad vantro er, der efter hans mening pro 6'to er ikke at tro djævelens eksistens. Allerede i præmisserne har deres autor anmeldt at helvedes ild er de vantroendes lod, hvoraf jeg da ser, hvor han har bestilt mig og andre djævlebcnægttere kvartér. Dog dette var ikke hele sagen. Han beviser sin sats om djævle-eksistensen i en note, ved en fortælling som han pådigter en islænding, der havde påtaget sig at vise djævelen i et stort selskab, og denne indstillede sig på denne min landsmands begæring. Nu måtte jeg skoggerle uagtet jeg var alene i værelset og kunne ikke undlade at antegne med min blyants pen i margina: Detta er skrattans légi uppa landa minn. Ked af at læse videre i denne bog gik jeg i seng.

---

*) Hanning sogn, Bølling herred.

20. I dag begav vi os meget tidlig på rejsen i den aften at nå Holstebro inden aften. Men her blev intet af. Søndagen helligholdt jeg ved at betragte de stedse skønne afvekslinger. Henimod middag kom vi til en kirkeby, som kaldes *Breining*, men det var just på den tid, da folk gik fra kirke. Vi bedede i en tætved liggende kro og spiste her til middag. Her kom da præsten for at afklæde sin samaria.*) Men alle behørigte complimenters uagtet fik jeg dog ikke et ord af ham. Man nævner ham hr. *Bang*.**)) Jeg beså herpå kirken, som var ret smuk. Kl. 4 kørte vi herfra, og endda kunne vi ikke række Holstebro, som ikkun ligger 3 mil herfra. Vi måtte således overnatte i en kro, som kaldes *Agerfeld* og her vanker en meget mådelig opvartning.

21. De i aftes resterende 1½ mil til Holstebro havde vi nu tilbagelagt kl. 9 formiddag. Jeg gik her som jeg plejer ind i byen, da jeg endskønt allevegne ubekendt, ikke gider være bekendt min ekvipage, som ser yderst bedrøvelig ud, ligesom forspandet. Dette købsted er af størrelse som Varde og er beliggende højt oppe i landet. Her er mange herregårde i nærheden og ellers ret kønt. Vi tog ind hos en købmand, som hedder *Zacharias*; men jeg opholdt mig her kun kort for om muligt at komme til min bestemmelse i aften. — Den vognmands befordring som jeg fik her var meget mådelig og kusken så lige så dvask ud som hans heste. Alt dette spår mig ingen hurtig rejse, og endda har jeg 7 á 8 mile hen til min broder, og de 20 har jeg alt rejst fra Ribe. I Varde forlod jeg min gamle kusk, der er en fornuftig bondemand. Hans navn

*) Præstekjole.

**)) Christian Frederik Bang, sognepræst til Nørre Omme-Breining 1792-1815.

er: *Mads Thomsen Haarboe* i Sandberg på Thyholm; har jeg lovet at skrive ham og adressere ham breve til mine bekendtere i Ribe, hvorhen han rejser tit med ål. Kl. 9 kørte vi fra Holstebro; de første 4 mil gik ret rask, men så havde og vore forspandsheste udsolgt, og det så fuldkomment at vi kl. 5 måtte udbede os indkvartering hos en præst i Salling, hr. ....*) i *Ballum* (Balling); vi blev ret venskabeligen og gæstfrit beværtede, og er præsten en ret munter selskabsbroder. Lige til langt ud på denne aften har han erkyndiget sig om det fysiske og politiske Island og fortalt mig mange nyheder fra København.

22. Endeligen kan jeg skrive dette længe forønskede datum. — Jeg forlod tidlig min gæstfri præstemand, og morgenstunden blev så meget desmere fornøjelig, som jeg efterhånden begyndte at kende den egn, som jeg rejste i. — Snart så jeg nu langt borte min broders præstegård, den jeg ilede til forbi mange af mine bekendteres gårde i nabolaget. - - -

Efterskrift.

Arne Sivertsen opholdt sig nu i Salling hele vinteren 1795-96. Da han d. 6. maj 1796 rejste til København, skete det ad den tids bekvemmeste vej, nemlig med skib fra Branden (ovenfor Fur) over Ålborg og Hals. Rejsen varede 10 dage. Sivertsen groede fast her i landet; ikke mindst fordi han under opholdet i Salling traf landinspektør i Skive *Frederik Ditlev Flor's* datter *Elisabeth Magdalene*, i hvem han blev meget indtaget. Hun var født i Kø-

*) Antagelig Holger Kjerulff, sognepræst til Balling-Volling 1792-1825.

benhavn 22.4.1777, og de blev viiede i Skive 17.7. 1800. Samme år var han blevet kancellisekretær i Danske Kancelli's justitsdepartement og medlem af matrikuleringskommissionen for Island. 1807 blev han fuldmægtig i rentekammerets første nordenfjeldske kontor. I denne stilling afgik han ved døden 2. marts 1814. Hans hustru døde i Holbæk 23.3. 1850. De havde 3 døtre og 2 sønner.

Den del af dagbogen, som omhandler opholdet i Salling, deles i 2 afsnit og udkommer i SKIVEBOGEN 1959 og 1960. I foråret 1796 foretog Sivertsen en rejse til Randers, hvor han opholdt sig i næsten 3 uger; denne del af dagbogen er udgivet i Historisk Samfunds årbog for Randers amt 1959.

Skolelærer Jens Chr. Sønderbye i Oksby

Af. F. Elle Jensen.

1829 fik man endelig en fast Lærer i Oksby.¹⁾ I Henhold til Skoleloven af 1814 skulde Sognet have egen Skolelærer og Kirkesanger, naar Pastoratets Degn, Thisenius i Ho, gik af, og derfor maatte man foreløbig nøjes med skiftende Vinterlærere, eksaminerede og ueksaminerede, der fik Kost og Logi hos Beboerne — Bolig til dem fandtes ikke — og som man af den Grund næppe kunde vente at beholde.²⁾ Om Sommeren læste Degnen med Børnene.

Den nye Lærer, Jens Christian Sønderbye, født 1805, var en Gaardmandssøn fra Hygum ved Lemvig og 1828 dimitteret fra Snedsted Seminarium. I Konduiteprotokollen her hedder det 1826 om ham, at hans Flid er upaaklagelig, og baade hans Evner og Fremgang er ret gode, men han har en »modbydelig Udtale« og et daarligt Organ, og hans Væsen er søvngigt og utækkeligt. I Begyndelsen af 1828 er det ikke blevet bedre med det »rædsomme« Sprog, og skønt der ikke »kan siges noget egentlig ondt om ham«, findes han dog at være en kedso-

melig Elev. Ved Afgangsen fik han alligevel Betegnelsen »duelig«, men Karaktererne var ellers ikke de bedste, mg i Hovedregning og Skønskrift, tg i Sang og Musik og g i de øvrige Fag. Hans Opførsel betegnedes som »upaaklagelig«. ³⁾

Samme Aar som han kom til Oksby, holdt Sønderbye Bryllup med en Pige fra Sognet, Sidsel Sørensdatter fra Mosevraa (f. 1800), og det kan vel have bidraget til, at han ikke som sine Forgængere snarest søgte bort, ligesom der nu ogsaa var Ud-sigt til, at den 70-årige Thisenius, ⁴⁾ der havde været Degn siden 1791, snart vilde trække sig tilbage, hvorved Oksbyembedet jo vilde blive selvstændigt, og Læreren faa en Bolig. 1831 tog Thisenius da ogsaa sin Afsked, men Boligbyggeriet blev udskudt, fordi der ligeledes skulde bygges til den nye Lærer i Ho, og Skolekommissionen — og det vil vel her nærmest sige Præsten — ikke mente, Pastoratet paa Grund af de daarlige Tider og Beboernes Fattigdom kunde overkomme saa meget paa een Gang; indtil videre vilde man da give Sønderbye Husleje-godtgørelse. Skoledirektionen tiltraadte denne Ordning. ⁵⁾

Nogen særlig dygtig og interesseret Lærer har Sønderbye ikke været, og hans Undervisning hævede sig ikke over det middelmaadige. Efter en Visitats 1833 mente Provst Nees, ⁶⁾ at Børnene havde gjort »nogen« Fremgang, og Provst Daa-gaard ⁷⁾ noterede 1840 ligeledes, at Forholdene skulde være blevet noget bedre under den nuværende Lærer, men naar han saa paa den anden Side tilføjer, at »underste« Klasses Standpunkt ikke synes at vidne til hans Fordel, forstaar man, at hans Tilfredshed har været temmelig behersket. I den øverste Klasse takseredes Børnenes Kund-

skaber til mg i Regning og Geografi, til gx i Læsning og til g i de andre Fag. I 1842 hedder det, at Sungen var nogenlunde, men de fleste af Drengene læste middelmaadigt og med slet Udtale, Pigerne jævnt godt, et Par særdeles godt. I Religion var Bøgerne vel lært (udenad), og der svaredes godt og forstandigt, men uden Liv og Friskhed, bedst af Pigerne; en Del af begge Køn var dog temmelig tilbage. Skrivning var nogenlunde, for enkeltes Vedkommende tilfredsstillende, og i Regning og Geografi syntes Børnene at være godt med.⁸⁾ Om Sønderbye udtalte Provst Daugaard sig ikke, men det er tydeligt nok, at han i de Fag, han tillagde størst Betydning, Religion og Dansk, ikke har anset Lærerens Undervisning for at være fyldestgørende.

Der vilde imidlertid ikke for Eftertiden være nogen Grund til at dvæle nærmere ved Sønderbyes Undervisning, om ikke hans Anvendelse af Skoletugten havde givet Anledning dertil. Skolelovens kategoriske Indsigelse mod legemlig Revselse blev ganske vist ikke overholdt ret mange Steder, da baade Forældre og Lærere i Almindelighed ansaa det for urimeligt helt at afskaffe den, men i Oksby Skole blev den udøvet med hensynsløs Haardhed. Hvad der ikke gjorde Sagen bedre, var at det ofte kunde være Smaating, som bragte Sønderbye ud af Fatning og fik ham til fuldstændig at tabe Herredømmet over sig selv, saa hans Færd mod det Barn, han mente havde forset sig, stærkt nærmede sig til Mishandling.

Det var egentlig mærkeligt, at Sønderbye, som ellers af mange omtaltes som en skikkelig Mand, kunde faa disse Raserianfald, men de fleste mente da ogsaa, Grunden dertil maatte søges i hans hus-

lige Forhold. Hans Ægteskab var nemlig i højeste Grad ulykkeligt, og Skylden herfor synes at have været Konens, der skildres som en uordentlig, urenlige og doven Kvinde, der lod Tingene gaa, som de kunde bedst, uden at det anfægtede hende det mindste, og hvis Rygte heller ikke var det bedste. Ikke sært derfor, at det i Hjemmet kom til heftige Sammenstød, der forbitrede Sønderbye, som ser ud til at have været den svageste af de to, voldsomt og tidt hensatte ham i en urolig og ophidset Sindstilstand, hvorunder han manglede Kontrol med sig selv og da fristedes til at lade sin Harme gaa ud over andre, som han kunde hævde sig overfor, og det vil her sige Skolebørnene.

Allerede inden Sønderbye endnu havde været et Aar i Oksby, kom der Klage over ham; det var fra en Moder, som ikke vilde finde sig i, at hendes Søn havde faaet nogle »Haandkager« med et Ris, fordi han en Dag havde forsømt Skolen og i Stedet opholdt sig i Klitterne.⁹⁾ Skolekommissionen mente dog ikke, der forelaa nogen Mishandling, tværtimod gav den Konen Tilhold om at have bedre Opsyn med sine Børn, og da Sønderbye efter Skolepatronens Raad saa gav hende nogle Penge, var Sagen dermed ude af Verden.

Næste Gang var den imidlertid alvorligere. I 1834 klagede Husmand Torsten Christensen over, at hans Børn flere Gange var blevet mishandlet af Sønderbye, og det havde ikke hjulpet, at han havde bedt ham vise mere Skaansomhed; denne Gang drejede det sig om en Pige, som ogsaa tidligere var blevet tugtet, men nu havde han taget haardt fat paa hende, fordi hun ikke vilde se paa sin »Tabel«, saa hun kom grædende hjem. Siden havde hun ikke været i Skole, hvorfor Torsten Chri-

stensen var blevet idømt en Mulkt, men den nægtede han at betale.¹⁰⁾

Skolekommissionen maatte indrømme, at man ved denne Lejlighed ikke helt kunde frikende Sønderbye for Overgreb, men da han især i den sidste Tid havde passet Skolen godt og desuden lovet fremtidig at undlade legemlig Straf uden forudgaaende Forhandling med Kommissionen, vilde man nøjes med overfor Skoledirektionen at indstille ham til en Irettesættelse og Advarsel, mens Torsten Christensen fritoges for Mulkt. Dette blev tiltraadt, skønt Provst Nees mente, Sønderbye burde have haft en Bøde, men han haabede saa, at Præsten¹¹⁾ vilde være i Stand til at holde ham i Ave.

Men Sønderbye holdt ikke sit Løfte og Følgen var, at 12 Mænd Aaret efter (d. 2/2 1835) i en Skrivelse til Skoledirektionen rettede et voldsomt Angreb paa ham.¹²⁾ Det hedder heri, at han stadig vedbliver med sin næsten barbariske, ja mere dyriske end menneskelige Behandling af Børnene, saa de risikerer at blive lemlæstet, og alle, store som smaa maa miste Agtelsen for ham. Derfor nødsages de nu til at tale højt og dristigt og beder om, at en Undersøgelse maa blive foretaget.

Direktionen sendte Klagen til Skolekommissionens Erklæring, og denne indkaldte saa Underskriverne til et Møde i Skolen, som ogsaa var tilgængeligt for andre. Ganske vist var der en Del af de ikke-stævnede, der sagde, at de ikke havde noget at besvære sig over, ligesom der ikke var indløbet nogen Melding om Misstemning fra Vejrs, hvor Sønderbye underviste om Sommeren, men til Gengæld var det, de klagende Forældre, mest udefra Blaavand, kunde fortælle, temmelig graveren-

de, hvordan Sønderbye til Tider slog Børnene, saa Blodet flød, og de var ophovnet i Hoved og paa Hænder, ligesom han kneb dem i Armen og rykkede dem i Haaret. Ligeledes ankede de over, at han ikke passede Tiden og mødte for sent — han boede ikke ved Skolen — og at han i Religionsundervisningen kun interesserede sig for Udenadslæren.

Desuden blev ikke mindre end 21 Konfirmander afhørt om deres Skolegang. Nogle af dem var øjensynligt meget benovede ved Situationen og deres Svar vel af den Grund ofte modsigende (»De, der fortjente det, fik Straf«, »Der blev ikke straffet«, »Der blev straffet hver Dag«, »Nogle fik for det meste«, »især naar der var Hovedregning«, »Straffen hjalp ikke«, »Straffen hjalp«, »Kan ikke huske noget«.), men saa meget fremgik dog tydeligt af de Oplysninger, de gav, at Prygt med Haand, Lineal, Tamp og Ris hørte til Dagens Orden i Oksby Skole, og at de baade kunde uddeles for ikke at kunne sine Lektier og for at have regnet et Stykke galt, ligesom det var klart, at Sønderbye ikke altid var mødt, naar Undervisningen skulde begynde.

D. 30/3 holdt derefter Skolekommissionen Møde om Sagen. Nogle af Medlemmerne mente, at det næppe kunde nytte at idømme Sønderbye en Mulkt, da han sikkert ikke derved blev mildere stemt, og der var nu engang kommet Uvilje mellem Parterne. Den eneste Udvej af Konflikten var at forflytte ham til et andet Embede med eller mod hans Ønske.

Modsat mente Pastor Andreasen, der gerne ville hjælpe Sønderbye, at Børnene dog vistnok fik det befalede Timetal, da de blev sendt senere hjem, om de ikke var begyndt til Tiden, og iøvrigt henstillede han, at Sønderbye, der sad i trange Kaar,

fritoges for Mulkt og denne Gang slap med en Advarsel og Paalæg om at undgaa Forsømmelser af Timeplanen.

Men ogsaa Sønderbye lod høre fra sig, idet han d. 11/3 havde tilstillet Direktionen et temmelig overlegent og selvfølende Forsvarsskrift. Alle Klagerne var, skrev han, på to nær Husmænd(!), til dels af allerringeste Art og af lav dyrisk Tænkemaade med Foragt for Skole og Lærer. Han var bedrøvet over deres løgnagtige Beskyldninger, som dog modsagdes af en — vedlagt og med Sønderbyes Haand skreven — Erklæring fra 12 andre, alle Gaardmænd og agtede Mænd, mens en Kone, som angreb ham, var en Horkvinde, der havde to uægte Børn og førte et ryggesløst Liv! Han havde altid villet befordre sine Lærlinges Kundskab og kun straffet efter Fortjeneste, skønt ikke nær saa meget som tidligere, men fra Klagerne kunde der ikke ventes gode Elever, og de var vanskelige at undervise og maatte, naar Advarsler ikke hjalp, tugtes — ogsaa til Eksempel for andre — men han benægtede at have behandlet dem barbarisk. Han mente ikke at have slaaet nogen til Blods, men kunde maaske have ramt et Frostskaar, saa det sprang op, og Blod fra Næsen maatte skyldes indbyrdes Slagsmaal. Ophovnede Hoveder vidste han intet om, men han indrømmede, at han maaske havde rykket en og anden i Haaret. At han kom for sent til Skolen, benægtede han, det var Børnene, der mødte for tidligt, og havde han forsømt en Time, blev det indhentet bagefter. Han mente selv, hans Undervisning var tilfredsstillende, men Skolepatronen støttede ham ikke og holdt altid med »de genstridige Forældre af den lave og nedrige Slægt«. Hvis efter dette Direktionen paaskønnede

hans Gerning og syntes, han var virkelig uskyldig og straffri, vovede han i dybeste Underdanighed denne Gang at bede om naadig Tilgivelse(!), og han lover med at Taalmodighed at behandle Børnene med den muligste Kærlighed og altid som nu at passe sin Skoletid og fremme Undervisningen paa bedste Maade. Derimod henstiller han, at Skolepatronen faar et Tilhold om fremtidig bedre at passe sine Pligter.

Skoledirektionen tog sig god Tid, inden den traf nogen Afgørelse. Til Sønderbyes Svada tog den naturligvis intet Hensyn, men d. 6/6 svarede den Skolekommissionen at den efter Præstens Erklæring vel ikke fandt Sønderbye saa strafværdig, som Klagerne paastod, men at han dog for Misbrug af Skoletugten og Unøjagtighed med Tiden maatte idømmes en Mulkt paa 4 Rbd. Sølv, ligesom han paany skulde have en Paamindelse om at beherske sin Hidsighed og Partiskhed og ved Revselse holde sig indenfor Lovens Bestemmelser. Skete det ikke, vilde han blive sat under Tiltale.

Skoledirektionen stoledede imidlertid ikke rigtig paa Sønderbyes gyldne Løfter, og først i 1837 rettede den en Forespørgsel til Skolekommissionen om ham og paalagde den at indberette, om der siden sidst var indløbet Klage over ham, og om han passede sin Skole.

Kommissionens Svar var ikke flatterende for Sønderbye. Allerede i Januar 1836, altsaa kun et godt halvt Aar efter den sidste Affære, havde en Husmand anmeldt, at han havde mishandlet hans Søn (12 Aar) ved at slaa hans Hoved ned i Bordet og rykke Totter af hans Haar, hvad Præst og Skolepatron kunde bevidne, var Sandhed, men Sagen standsedes ved, at Sønderbye forligte sig med Fa-

deren. I Juli samme Aar slog han en 10-aarig Pige i Haanden med Tamp, men da hun ikke havde taget nogen Skade af det, selv om det gjorde ondt, mente man, det kunde siges at være en tilladt Tugtelse, og der var derfor ikke sket andet, end at Pastor Andreasen atter indstændigt havde advaret ham. Og i August var det en 7-aarig Pige, det gik ud over; Sønderbye havde revet hendes Hue i Stykker, rykket hende i Haaret og revet noget af det løst. Men nu blev det dog Kommissionen for meget, og Sønderbye fik en skarp Irettesættelse, hvorhos han maatte have at afholde sig fra at bruge Skoletugt paa utilladelig Maade ved Ørefigen, Slag af Lineal og Rykken i Haaret; desuden fik han Paalæg om at føre Protokol over sine Revselsler, som han først maatte forhandle med Skolepatronen om. Dette, mente Kommissionen, havde hjulpet, thi Forældrene sagde nu, at de ikke havde noget at klage over, og Sønderbye, at han kun havde straffet enkelte Gange og da meget lemfældigt, hvad man tror, er rigtigt, da Børnene i den sidste Tid har gjort gode Fremskridt. Han holder Skole de befalede Dage og overholder Tiden. Direktionen udtalte derefter sin store Misfornøjelse med Sønderbyes stadige Fremturen i sine urigtige Straffemetoder og erklærede, at han egentlig burde tiltales derfor; dog vilde man endnu engang gaa med til, at han kun fik en Mulkt, paa 10 Rbd. — hvis han da ikke foretrak en Proces (d. 6/4 1837).

Men det gjorde Sønderbye ikke, han betalte Bøden, og i de følgende Aar høres der ingen Klager over ham, hvad dog næppe vil sige, at han ikke har slaaet i Skolen, men kun, at han har passet paa ikke at gaa for vidt, saa Forældrene, der var vante til en helt anden Behandling af deres Børn, ikke har

ment at burde gribe ind. Provst Daugaard nævner da heller ikke i sine Visitatsoptegnelser 1840 og 1842 noget om Overgreb fra Lærerens Side, saa man kan vel gaa ud fra, at ingen har klaget til ham. Noget andet er, at han naturligvis nok har drøftet Sønderbyes tidligere og nuværende Forhold med Præsten.

Men først paa Aaret 1843 blev det galt igen, idet Husmand Clemen Sørensen henvendte sig til Sogneforstanderskabet og fortalte, at Sønderbye før Jul var faret haardt frem mod hans Søn, og dette blev nu indberettet til Skoledirektionen. Privat skrev dog samtidig den nye Præst, Pastor Jensen,¹³⁾ til den med Bøn om at tage saa lempeligt paa Sønderbye som muligt, thi selv om han havde forset sig, var der navnlig et undskyldende Moment i hans ulykkelige Ægteskab med en slet Kvinde; selv var han egentlig en godmodig Mand, men hans huslige Forhold indvirkede saa stærkt paa ham, at han forglemte sig selv i Skolen. Den sidste Mulkt, han fik, hjalp dog noget, men hvis Direktionen ikke vilde ikende ham en Bøde, foreslog Præsten, at man nødte ham til at tage sin Afsked, saa han siden kunde søge Embede andetsteds.

Et lignende Standpunkt indtog Kammeraad Groos, Blaavand, tidligere Skolepatron indtil Sogneforstanderskabets Oprettelse.¹⁴⁾ I hans Tid,¹³⁾ skrev han til Direktionen (d. 31/3), blev der i hans Distrikt ikke klaget over Sønderbye, men muligt skyldtes det også noget, at man havde Respekt for ham, Groos. Til en vis Undskyldning for Sønderbye tjente det, at Børnene fik Medhold hjemme, hvor man mente, man ikke behøvede at tage saa meget Hensyn til en Lærer, der var blevet mulkte-

ret. Men det bedste vilde være, om Sønderbye kunde blive forflyttet.

Denne Gang ønskede imidlertid Direktionen Sagen fuldt oplyst, og Stiftamtmand Sponneck¹⁵⁾ gav derfor d. 16/3. Herredsfogden¹⁶⁾ Ordre til at afholde Forhør i Oksby Skole, hvilket skete en Uges Tid senere. Først fremlagdes et Brev fra Sønderbye, der for Guds Skyld bad om Naade, da han, om han blev afsat, mistede alt. Han indrømmede sin Skyld, men det var ikke, syntes han dog, altid let for en Lærer at beherske sig, og der var meget, der talte til hans Undskyldning. Vel vilde han ikke paastaa, at Fiskernes og Sømændenes Børn var mere vilde og uregerlige end andre, men de var forkælede hjemmefra, og det havde gjort deres Opførsel saa utaalelig, at han havde ladet sig henrive til en forsvarlig Straf — det var noget lignende, som i 1837 skaffede han en Bøde for en ringe Sags Skyld. Han bad nu om ogsaa denne Gang at maatte slippe med en Mulkt eller faa Lov til enten at blive forflyttet til et andet, mindre Embede eller at lade Skolen besørge ved en Hjælpe lærer.

Overfor Herredsfogden indrømmede han, at han siden 1837 havde straffet nogle med »Haandtag« og dertil brugt et sammenlagt tyndt Stykke Reb, og at han maaske nok saa kunde have taget dem haardt om Haandlede for at holde dem, men det havde ikke skadet Børnenes Sundhed. Muligvis havde det dog været for meget for Clemen Sørensens Søn, men det skyldtes, at han vilde trække Armen til sig. Hovedaarsagen til den »forsprængte« Haand, han fik, var imidlertid snarest, at han havde været ved at grave efter Orm. Heroverfor oplyste Clemen Sørensen, at Sønderbye før Jul havde tugtet hans Søn ved at vride hans Haand om

og slaa ovenpaa den, og at den bagefter blev op-hovnet og stiv; den kom sig dog efterhaanden, og nu klagede han sig ikke mere, naar han skulde arbejde. Drengen selv forklarede, at Straffen skyldtes, at der var et Ord, han ikke kunde læse rigtigt, og at han i 14 Dage derefter ikke havde nogen Magt i Haanden, men maatte gaa med den i Bind.

Sagen afgjordes foreløbig med, at Sønderbye fik Tillhold om at antage en Hjælpelærer, hvad han imidlertid, da det kom til Stykket, var meget uvil-lig til, og det hjalp ikke, at Direktionen gennem Sogneforstanderskabet lagde Pres paa ham. I Au-gust skrev han til den og bad endnu engang om Overhærenhed, til han fik hyttet Embedet med en anden, da det vilde være vanskeligt for ham at skulle udrede Kost- og Logipenge og forøvrigt ikke maatte undervise. Siden Vinter havde han ingen straffet for haardt, men hans Stilling var ikke let, da Forældrene holdt med Børnene, saa de blev endnu mere ryggesløse og fik for lidt ud af deres Skolegang.

Men da Sønderbye stadig intet foretog sig, gav Direktionen ham tilsidst (d. 28/2 1844) Valg mel-lem Hjælpelærer og Afsked. Han bestemte sig saa endelig for det første, og d. 6/3 meddelte han sine foresatte sin Beslutning, idet han dog samtidig klagede over, at Præstens Oplysninger om ham var urigtige, fordi han stolede paa, hvad en upaa-lidelig Sogneforstander fortalte ham, og han hen-viste atter til, at intet Barn havde haft alvorligt Mén af at være blevet tugtet.

Men allerede Dagen efter, just som han havde afsendt en Skrivelse til Skoledirektionen angaaen-de Sønderbyes Beslutning, fik Pastor Jensen Med-

delelse om, at han samme Dag havde slaaet en Husmands Søn, der ikke kunde finde ud af sine Regnestykker, i Hovedet og dunket det ned mod hans Tavle og Bordet, saa Blodet flød ud af hans Næse og Mund, ligesom han paa anden Maade havde taget haardt paa ham, saa han var øm baade i Side og Bryst og det ene Ben. Idet Præsten nu straks indberettede dette, meddelte han samtidig, at han havde lukket Skolen foreløbig, og han indstillede, at Sønderbye suspenderedes, og at der blev truffet saadanne Forholdsregler, at han ikke mere kom til at undervise i Oksby.

D. 11. kom Sønderbyes Indrømmelse af det skete. Han bekender, at han nu igen har været saa »uheldig og ulykkelig« at forgribe sig paa en Søn af Husmand Martin Sørensen ved »uformodentlig« at støde ham mod Bordet, da han var lunken og skødesløs. Men han er et ulykkeligt Menneske, hvis huslige Forhold giver ham saadan en Sorg, Skam og Forbitrelse, at han ikke er Herre over sit Sind, og det faar ham til at glemme sig selv, naar han bliver stillet overfor Skolebørnenes Ulydighed og Dovenskab. For Guds Skyld beder han da Direktionen om ikke at gøre ham aldeles hjælpeløs i Verden, men at give ham en Hjælpelærer. I modsat Fald er han helt ødelagt, eftersom han ikke kan tjene sin Føde ved legemligt Arbejde.

Pastor Jensen erklærede hertil, at skønt Sønderbye saa ofte havde været hans Formaninger overhørig, maatte man dog have ondt af ham paa Grund af hans ulykkelige Forhold, og han henstillede derfor nu, at han enten fik Hjælpelærer eller Afsked med Pension.

Det samme Synspunkt anlagde Sogneforstanderskabet: I Oksby maa han ikke mere komme til at

holde Skole, men ellers vil man af Medlidenhed med ham gerne gaa med til, at der vises ham al mulig Skaansel, og at han faar en Substitut. Men han skal selv lønne ham og skaffe ham Kost og Logi i Nærheden af Skolen; i hans Hjem maa han derimod ikke bo, da intet ordentlig Menneske kan holde ud at være dér paa Grund af Urenligheden og Uhyggen i det.

Men nu var Direktionens Taalmodighed udtømt. Ikke blot blev Sønderbye suspenderet, men han fik ogsaa (d. 28/5) Valget mellem at tage sin Afsked og at faa sin Færd prøvet ved et Sagsanlæg. Om Hjælpelærer var der ikke mere Tale, saa det var klart, at han helt skulde fjernes fra sin Skole, idet det var indlysende, at en retslig Undersøgelse maatte resultere i, at han blev afsat. Det forstod Sønderbye imidlertid ikke selv, og derfor valgte han Processen. Direktionen indberettede hans Svar til Kancelliet, som saa efter at have sat sig ind i Sagen, beordrede Biskoppen til at nedsætte en Provsteret til dens Paakendelse (d. 9/8).

At Provsteretten, der bestod af Herredsfoged Quistgaard, Varde, og Provst Daugaard, vilde kende Sønderbye skyldig, kunde der ikke være nogen Tvivl om, dertil var det Materiale, Prokurator Sørensens¹⁷⁾ d. 16/9 kunde fremlægge imod ham, alt for omfattende, og det var ogsaa rigtigt, naar han fremhævede, at Ansættelsen af en Substitut kun vilde føre til nye Forviklinger. Derfor paastod han, at Sønderbye dømtes fra sit Embede og til at udrede Sagens Omkostninger, samtidig med at han ikendtes en korporlig Straf paa nogle Dages Vand og Brød eller en Bøde paa mindst 50 Rbd. Sølv.

Der foreligger ikke noget Indlæg fra Forsvareren, Prokurator Hansen,¹⁸⁾ og maaske har han

heller ikke faact noget afleveret, for Sønderbye forstod nu efterhaanden, at hans Sag stod daarligt, og han opgav derfor at søge den videreført. I Stedet indgav han da Ansøgning om Afsked fra sit Lærerembede, idet han anholdt om i Pension at erholde $\frac{1}{8}$ af dets faste Indtægter samt et Tilskud paa 20 Rbd. af Lærernes Hjælpekasse.

Paa dette Grundlag var ogsaa Direktionen rede til at standse Sagen, og den indstillede til Kanceliet, at den helt blev hævet, hvilket d. 5/10 tiltraadtes, dog saaledes, at den stadig stod aaben, indtil Sønderbye havde betalt de hidtil paaløbende Omkostninger, ligesom de 20 Rbd. nedsattes til 15. Aktor havde forlangt 10 Rbd. i Honorar; dem ønskede han nu, det offentlige paa Grund af Sønderbyes »totale Fattigdom« vilde udrede. Han fik dog kun tilkendt 5 Rbd., og de blev ham udbetalt d. 3/4 1845, saa først fra den Tid var Aktionen mod Sønderbye officielt til Ende. Det har jo sikkert knebet ham at skaffe Pengene. Defensors Salær var 2 Rbd.¹⁹⁾

Sønderbyes Eftermand blev den hidtidige Lærer ved Byens Skole paa Fanø Christen Nielsen,²⁰⁾ der dog først blev kaldet d. 21/11. Hvordan Undervisningen i Oksby Skole er blevet passet, til han kom, er ikke klart; kun fremgaar det af Kirkebogens Afgangsliste, at en ung Mand paa 19 Aar ved Navn Peder Hansen, der var Vikar ved Skolen, d. 19/10 1845, er rejst til Jelling, naturligvis for at besøge Seminariet, men hvor længe han har fungeret, vides ikke, heller ikke, hvem der afløste ham den sidste Maaned. Det lader til, at det har haft sin Vanskelighed at faa Embedet besat, hvad en Bestemmelse i Christen Niensens Kaldsbrev om, at han skulde tiltræde med det samme, ogsaa tyder

paa, saa man har i det foregaaende Halvaar sandsynligvis klaret sig med tilfældig Hjælp til Sommerskolen, saa godt som det nu lod sig gøre.

Om Sønderbyes Liv og Færden i de følgende Aar foreligger der ingen Oplysninger, men hans Stilling kan ikke have været misundelsesværdig. Han har imidlertid sikkert prøvet paa at komme ind ved en anden Skole — hvortil han, da han selv havde søgt Afsked, jo var kvalificeret — men her maatte naturligvis hans Fortid staa ham i Vejen, da man ingen Steder kunde ønske at faa en Lærer med hans Temperament. Naar det alligevel tilsidst 1850 lykkedes ham at blive kaldet til Rind i Hammerum Herred,²¹⁾ kan det kun skyldes, at han har haft gode Fortalere, og navnlig er det ikke usandsynligt, at hans gamle Præst, Andreasen, som nu var Præst og Provst i Ringkøbing, ved denne Lejlighed kan have talt hans Sag, ligesom han maa have faaet Ord for at være falden mere til Ro og at have faaet bedre Herredømme over sit Sind.

I alt Fald kom det til at gaa godt for ham med hans Skolearbejde i Rind, som Præsterne omtaler særdeles rosende i deres aarlige Indberetninger til Provsten, ligesom han selv kaldes en flittig og dueelig Mand, der fører et ustraffeligt Levned.²²⁾ Om hans huslige Forhold høres der intet, men gode er de vel aldrig blevet, og det er jo muligt, at de mange Processer, han skal have ført, delvis kan føres tilbage til dem, men han har da afreageret overfor de voksne og lader Børnene i Fred. Hans Kone døde 1865, og knap 3 Fjerdingaar efter giftede han sig igen med den 28 aarige Anna Cathrine Pouls, der var født i Sydslesvig nær Tønning, men hvis Fader, der var Væver, nu boede i Lind. 1877 tog han sin Afsked og flyttede til Rom, men da hans Dødsaar

ikke findes angivet i Kirkebogen, maa han atter have skiftet Opholdssted. Hvor og naar han døde, kan jeg derfor ikke opgive. Han efterlod sig 4 Sønner og 2 Døtre.²³⁾

Noter og Henvisninger: ¹⁾ Skads m. fl. Herreders Provsti: Sager vedr. Skoler og Skolelærere, 1829. ²⁾ Ribe Amts nordre Amtsprovsti: Skolevæsenets Organisation 1814-28 og Indkomne Breve 1814-28. ³⁾ Snedsted Seminariums Arkiv: Konduiteprotokol 1826 f. ⁴⁾ J. Andreassen: Ho Kirke, S. 76 ff. ⁵⁾ Skads m. fl. Herr.s Provsti: Indk. Breve 1830 og 1831. ⁶⁾ Vilh. Nees, Varde 1825-53, Provst 1827-39. ⁷⁾ Jac. Brøgger Daugaard, Torstrup 1827-45, Provst 1839, Biskop i Ribe 1845. ⁸⁾ Skads m. fl. Herr.s: Dagbog over Skolevisitationer 1840-42. ⁹⁾ Skads m. fl. Herr.s: Indkomne Breve 1830. ¹⁰⁾ Skads m. fl. Herr.s: Indkomne Breve 1834, Pastor Rasmus Knudsen, Ho, 1810-1830, fik 1825 den indbyrdes Undervisning indført i Oksby Skole. Den omtalte »Tabel«, Barnet ikke vilde se paa, har været en af de ifølge Reglementet vaa Væggen ophængte Paptavler eller Skiver, hvorpaa det, der skulde læres, var trykt. ¹¹⁾ Andr. Dan. Andreasen, Ho 1830-40. ¹²⁾ Til det følgende: Dokumenter til Provsteretssagen mod Skolelærer Sønderbye (Varde, Ø. og V. Horne Herreder). ¹³⁾ Jens P. Georg Jensen, Ho 1840-48. ¹⁴⁾ Sogneforstanderskaberne oprettedes 1841. Groos har altsaa været Patron i de Aar, da der var roligst omkring Sønderbye. ¹⁵⁾ A. W. Sponneck, Stiftamtmand 1828-52. ¹⁶⁾ Jens Chr. Hammer Sørensen, Prokurator i Varde, † 1848. ¹⁷⁾ N. Jesper Hansen, Prokurator i Varde, Hospitalforstander, † 1849. ¹⁸⁾ Skads m. fl. Herr.s Provsti: Sager vedr. Skoler og Skolelærere, 1845. ¹⁹⁾ E. Poulsen: Hardsyssels Degne II, S. 207. ²⁰⁾ Ringkøbing Amts østre Amtsprovsti: Aarlige Indberetninger fra Præsterne om Skolernes Tilstand 1844-61. ²¹⁾ Poulsen: Anf. Skr.

Da stormflod væltede Riberhus' mur og ødelagde sæden i Tanderup

---

Velkendt er den store stormflod 1634, der voldte alvorlige ødelæggelser i vort amts sogne langs vestkysten og endnu større ulykker længere mod syd.

Men ellers er vi nu noget tilbøjelige til at glemme, at de lave, flade og dengang af havdiger ubeskyttede marskegne til stadighed var udsat for oversvømmelser og ulykker, når »Kjen Vester« viste tænder, og havet truede med en storm i ryggen.

Og stormfloder var ikke sjældne, i alt fald ingenlunde i årene forud for den store flod 1634. Det bærer lensregnskaberne vidnesbyrd om.

Blandt bilagene til Riberhus lensregnskaber 1624-25 er der bevaret et tingsvidne fra Kalvslund herredsting og et synsvidne over Riberhus. De fortæller om ikke mindre end fem stormfloder i samme regnskabsår.

Ødelæggende væltede de ind over kronens gods, som lensmanden havde et ansvar for, og som han skulle aflægge regnskab om. Selv om floderne langt fra var så alvorlige som floden i 1634, var de dog slemme nok. Det giver tingsvidnerne et tydeligt indtryk af.

Vi ved det også andet steds fra, nemlig fra byfogden Ditlev Hansen Guldsmeds håndskrift, hvor-

af professor Peter Skautrup har offentliggjort en dagbog her i Fra Ribe Amt 1927.

Ditlev Hansen fortæller, at 1624 på Sct. Karens dag (25. nov.) kom en stormflod så voldsom, at vandet stod $\frac{1}{2}$ kvarter højt i byfogdens »dørins« (dagligstue) og andre stuer og gjorde »en ubodelig skade for byen på broer, spange, diger og dæmninger, så og på husene, kældere og kålgårde.« 9. december samme år kom der nok en storm og vandflod, som ligeledes gjorde stor skade, »som langsommelig står til at forvende for mange, så Gud nådelig bevare denne fattige by for sådanne forfærdelige storme og vandfloder.« Men allerede fastelavnslørdag den 26. februar 1625 kom en ny, »besønderlig med is af havet, som såre fordærvede diger, dæmninger, engene, broer og planker [plankeværker] og gjorde overmåde skade alle vegne.«

Knap en måned senere 20. og 21. marts rejste sig nye rasende floder. Foruden de sædvanlige ødelæggelser på huse, dæmninger osv. nævner Ditlev Hansen nu også »byens skibbro, mur, byen til mærkelig skade og afbræk, ligeledes udi stranden og udi herredet er mange mennesker med huse, fæ, køer, øksne, heste druknet og undergået. Gud nådig bevare os fremibedre for Christi skyld. Amen.«

Byfogden nævner en mur, der led »mærkelig skade.« Efter hans fremstilling kunne man tro, det var bymuren. En sådan fandtes næppe, i alt fald ikke dengang. Som det fremgår af lensregnskabet, må det være muren om Riberhus, der tænkes på.

Slottet lå på sin banke vest for byen særlig udsat for de fremvældende floders angreb.

Den store mur, bygget af mursten, som omgav selve voldbanken bag gravene, og som rejste sig lodret op fra deres vandspejl, er nu forsvundet,

kun en lille rest skjuler sig et enkelt sted under de nedstyrtede skrå voldskrænter. En stor del af dens grundvold blev i forrige århundrede anvendt til Ribes skibbro.

Muren blev bygget under Kristian III's restauration af slottet, og berømmedes i sin tid som både stor og imponerende. Men der har ikke været fundet lige grundigt alle steder. 1581 var 63 alen styrtet i graven af »den mur østen slottet«. Der blev købt norsk tømmer til lad og lavet en lang stige af en skiismast, som kløvedes, og Jens Saugmand savede to bjælker til »slønge træer« til underlag for den nye mur, og man tildannede pæle, der skulle bruges til at slå slyngværket ned med, og der blev piloteret, en rambuk »bukkede pæl neder under samme mur og slønger udi 6 dage.« Der købtes 109 tønder Daubjerg kalk samt 3 tønder Rejsby kalk. Endelig brugtes til at mure med i vandgangen noget så overraskende som 4 tønder »sement kalk«, der købtes af Anders Sørensen, borger i Ribe. Det var dyrt, kostede $1\frac{1}{2}$ dlr. tønden, mens Daubjerg kalk kun kostede 1 mark. Cement-kalken har antagelig været puzzolan, en blanding af kalk og knust tuf.

Atter i 1608 var et stykke mur faldet ned. Slotskriveren lod tage et syn derover. Af »en mur norden ved slottet nede ved graven« var et stykke nedfalden, og et andet stod for fald. Selv om muren antagelig blev repareret, har den sikkert vedblivende haft sine skrøbeligheder. I alt fald kunne den ikke modstå stormfloderne i 1625.

»Vandfloderne havde brødt igennem ind i graven«, siger et syn, der blev afholdt den 4. april 1625, en fjorten dage efter de sidste stormfloder, »og ungeferlig mere end halvtredie hundrede alen

mur slet nedfalden i graven med nogle af runddelene, og de andre som endnu stander beholden [er] med det andet mur meget bygfældig og forfalden.«

Runddelene var lave, svære fæstningstårne ved hvert af bankens hjørner. Ved et besøg på slotsbanken ser vi endnu deres tomter rage op over gravenes vandspejl. De er også fra Kristian IIIs tid og hører til den sidste periode af middelalderens befæstningskunst, da man troede, at man formåede at gøre murene så svære, at de kunne modstå beskydning med kanoner. I runddelenes indre stod der skyts.

Heller ikke disse værker, som åbenbart var en del forfaldne i forvejen, har kunnet klare sig for stormfloderne, idet det jo foran hedder, at »nogle« af dem var styrtet i gravene sammen med voldbankens mur, som de var i nær forbindelse med (se grundplanen s. 15 i Chr. Axel Jensen: Riberhus Slotsbanke, 1942, eller Fra Ribe Amt 1945, s. 256).

Da der var ca. 80 m mur mellem hver to runddele, var ca. halvdelen hele vejen rundt om slotsbanken styrtet ned under storflodens rasende bølgeslag og isgang og begravet i voldgraven.

Imidlertid kom Kristian IVs deltagelse i Trediveårskrigen til at lægge beslag på kræfterne, og muren synes ikke at være blevet opbyggt denne gang og vist heller ikke senere.

Derimod søgte man at sikre sig mod en ny stormflods ødelæggelse, idet man forhøjede vejen eller dæmningen fra byen og om til indgangen til slottet — der, hvor vejen går endnu —, den gamle dæmning og vej var også delvis ødelagt af floderne. Ved denne forhøjelse håbede man så at »kunne holde floden af graven, på det der ikke skulle for-

årsages videre skade på volden, som slottet står på.«

Stormfloderne 1625 havde også andre alvorlige ulykker på samvittigheden, således som meddelt af Ditlev Hansen.¹⁾ Her skal vi nævne, at selve slottets huse havde lidt skade. Synet fandt 150 tagsten blæst af, og en part af både nye og gamle vinduer var »ganske sønderblæst«. Staldgården var af »Guds store storm og vejr« meget fordærvet, otte fag hus var nedblæst, seks fag stod for fald. Et par af slottets »boder«, dvs. lejehuse uden for gravene, var også ramt af floden, et »stander på fald og er slet øde, og ingen kan besidde den eller bo derudi, førend der bliver forfærdiget,« et hus ved Pilleport var lige så elendigt, alle dets vægge og »lykkelse« var sammen med stænger og ledere »af vandflod og isdrift nederslagen og fordærvet.«

Ved slottet lå der haver. »Plankerne« om den store kålhav øst for slottet var aldeles borte, »så ingen plankeværk var kendt.« Knap så slemt var det gået ved den nye kålhav nordvest fra slottet, men dog galt nok, for det havde mistet 73 fag plankeværk, der var »slet borte og af floderne henskuld.« Kun hist og her stod nogle medtagne pæle tilbage. Mellem byens og slottets jord ved byens sluse og stampemølle var fem fag planker »hedenslagen« og ved Pilleport fire.

Fra Ditlev Hansen ved vi, at også enge er blevet ødelagt, antagelig dels ved at opbryde klæglaget, og dels ved at belægge selve engen med sand. Vi vil slutte med et eksempel på, at også sædemarkerne ødelægges, og vælger at lade tingsvidnet herom tale med sit eget mæle.

¹⁾ P. Skautrup: At Ditlev Hansen Guldsmeds håndskrift. Fra Ribe Amt 1927, 643-57. Se endvidere Kjeld Galster: Biskop Jersin og hans Kamp for Kirke og Evangelium. Fra Ribe Amt 1947, 551 ff. Kinch: Ribe II, 475.

»Wy Effterskreffne Hans Knudsen i hierting Tingholder paa Calslundt herritz ting i den sag²⁾ Jes brun i Calslundt Morten Søffrensen i Melby³⁾ Sandmend i forne herrit⁴⁾ Kundtgiøre wy for Alle med dette wordt obne Breff Aar 1625 Onsdag som

2) Kalvslund herred, der var blevet et eget herred før Ribe Oldemors tilblivelsestid, ca. 1325, omfattede sognene mellem Ribe og Kongeåen eller Skodborg å, nemlig Kalvslund, Hjortlund og Farup, der nu hører til Ribe herred, og endvidere Lintrup og Hjerting sogne, der nu ligger under Frøs herred i Sønderjylland. At Hans Knudsen var tingholder »i den sag«, vil sige, at han var midlertidig herredsfoged. — Som almindeligt på den tid bogstaveres der ret inkonsekvent, og sproget er mærket af den stedlige dialekt. v og w anvendes jævnlig for u, især forrest i et ord. j bruges ofte for i. Tegnsætningen er såre mangelfuld.

3) Mejlby, Farup sogn.

4) Ifølge Jyske Lov skulle der i hvert herred være 8 sandemænd, som udnævntes for livstid af kongen, hvilket i praksis ville sige af lensmanden, efter indstilling af lenets ridefoged. Fremgangsmåden ved udnævnelsen såvel som afgang af embedet ses tydeligt af følgende eksempel fra Vester Horne herred. Ridefogden Peter Byrgesen stod 4. aug. 1649 på tinget og gav til kende, at eftersom der fattedes en sandemand i stedet for Peder Jensen i Allerslev, som har opladt sin gård (overdraget den til en anden), så har hans husbond . . . Gregers Krabbe på kongl. Majestæts vegne forordnet Søren Byrgesen i Kjelst udi den sted at skulle være sandemand her i herredet, og på bemeldte gode mands vegne befales hannem, at han skal gøre sin ed. Så fremkom for^{ne} Søren Byrgesen og bad sig Gud til hjælp, at han udi samme hans sandemands bestilling skulle sværge ret mellem kongen og bonden udi alle de sager, han blev lovlig tilkaldet. — De skulle sværge, afgive en udtalelse, »tov«, i sager om markeskel og en række alvorlige forhold. I reglen lønnedes de med at være fri for egt og arbejde (hoveri) af deres gård. De måtte tit være hjemmefra og kunne gøres ansvarlige, hvis deres dom blev underkendt af landstinget. Det var derfor en risiko at løbe, og gentagende ser vi, at »gårdmanden«, manden, man boede i gård med, og som havde fæstet en del af gården, måtte tage del i risikoen. 1609 stod Thomas Barfod på Sædding Storgård således for tingsdom og lovede sin gårdmand Jens Christensen, der havde lovet at gøre »sandemænds tov af den gård, de begge ibor . . . at stande halvt af

war den 30 dag Martij war skicket for os och dannemend flere paa forne ting for dom denne Breffuisere Hans Lauritzen i Tanderup⁵⁾ Huilcke Lauglig Bedis fick och fremlede it fuldt tingsvindtne Aff viii Trofast dannemend⁶⁾ som var Ebbe Kristensen i hellerup⁷⁾ Las lausen i Calslundt Nils Terckildsen i Lindtrup Anders Nisen i Gutznap⁸⁾ Eskell Terckildsen i Jedstedt⁹⁾ Søffren Nilsen i hiordtwadt¹⁰⁾ Jep hansen i Jedstedt och Søffren tøgensen i hiering Huilcke forne viij dannemend wunde Alle Samdrehteligen wid deris helligandt edt Att di saa och hørde same dag och tid paa forne ting

alle de udgifter, halvt last og halvt brast« med ham i den anledning. 1646 stod Chr. Madsen i Grærup »for dom, tog ved at være sandemand nu i dette nærværendes år i Kærgård birk, og loved og tilforpligted han sig at gøre retfærdig ed og tov udi alle de sager, han bliver lovlig tilkaldet, derimod loved hans gårdmand Søren Hansen ibidem at stå lige udi alle bekostninger, som derpå kan komme... efter gammel sædvane.« Dette kunne tyde på, at sandemændene i dette birk kun antoges for et år ad gangen. Hvis sandemændene havde fået deres »tov« underkendt og betalt mulkten, men det under sagens videre førsel alligevel viste sig, at de dog havde svoret ret, fik de oprejsning. 1547 udgik der kongebrev om, at »disse sandemænd i Vester herred skal have oprejsningsbrev Peder Truelsen i Borre, Niels Clausen i Janderup, Niels Skaaning i Debel og Mikkell Jepsen i Vejrs, de var gjort nederfældig for sandemændstov, som de gjorde mellem Hyllerslev og Obrouldtt og imellem Assenbro og Grydeuadt og havde optinget til Claus Sehested« (lensmanden).

5) Tanderup, vestligst i Farup sogn.

6) viii = 8, man brugte romertal dengang i større udstrækning end nu. Dannemænd = pålidelige, hæderlige mænd.

7) Hillerup, Farup sogn.

8) Gudsnap, Kalvslund sogn.

9) Jested i Vilslev sogn hørte før 1864 til Sønderjylland, Kalvslund herred, og var ligesom Hillerup dels kongerigsk, dels hertugeligt. Eskil Terkelsen er sikkert en søn af den berømte Terkel Eskildsen i Jested, se Fra Ribe Amt 1914, 629-41.

10) Hjortvad, Kalvslund sogn.

for dom Sex Mend som wer paa Tanderup Marck vdi et Syun som war Hans Nilsen i Kircke by Kristen høyberig i farderup¹¹⁾ Anders hansen i Kierhøll¹²⁾ Anders Pedersen ibm¹³⁾ Jep Matzen ibm Eske Matzen ibm forne Mend wunder¹⁴⁾ Att di war vdi et Aasiun paa Tanderup Marck Att Sche huis skaede der war giordt Aff gudtz wer och wand, Da Saa de Att Ald deris Rugsehe ehr Aldelis skend¹⁵⁾ Aff wand forgangen Aar, Disligste i Aær haffuer floden weret 5 gang op offuer deris Marck, och skoffuelet¹⁶⁾ deris Møg hen, och deris Rug paa Marcken slet forderffuet Aff wand och Sand,¹⁷⁾ Saa Att dy derfor ehr Aldelis fra gøde och Sehe,¹⁸⁾ och huse ehr taglam¹⁹⁾ for di fahr Ingen Rug att Kunde gjøre Tag Aff, wden gud och øffrighedt will vere denne[m] behielplig ellers kand di icke yde deris skyld, och Sidde deris gaarde wden med stor Armod.«

— Det er kun skaden på kronens ejendom, her er fortalt om. Hvor meget adelen og private har lidt, kan vi ikke oplyse. Men mange af dem har sikkert fået stormflodernes overvold at føle. Det hele var en værdig forløber for den store og grusomme flod 1634.

H. K. Kristensen.

¹¹⁾ Farup.

¹²⁾ Kærbøl, Farup sogn.

¹³⁾ ibm. (ibidem) = sammesteds.

¹⁴⁾ vidner under ed.

¹⁵⁾ skend = skændet. Udtrykket bruges endnu om korn, der er ødelagt af tørke.

¹⁶⁾ skovlet, skyllet.

¹⁷⁾ Bølgerne må have brudt jord op og skyllet sand ud over anden mark eller eng.

¹⁸⁾ »gøde och Sehe«, dvs. joden har mistet både gødnin-gen og sæden.

¹⁹⁾ taglam, en sønderjysk betegnelse for et hus, der mangler tække.

Vester Vedsted under stormfloders hærgen

Af Svend B. Troelsen.

Vi lader tidens hjul gå tilbage til 1709. Et kvart årtusind er forløbet siden med gode og onde år. Mennesker er født, har levet og er atter forsvundet fra denne jord.

Hvordan så her ud for 250 år siden? Karl den Tolvte, Sverigs heltekonge, lod sit lands mandlige ungdom forbløde på Østeuropas slagmarker. Her i Danmark, hvor Frederik den Fjerde var konge, slikkede man endnu sårene fra det sidste århundredes mange ødelæggende krige med arvefjenden øst for Øresund. Vel aldrig har bønderne været så forarmede af krig, pest og skatter, som tilfældet var ved overgangen fra det syttende til det attende århundrede.

Der, på den sandede gestbanke lidt sydvest for den gamle kongeby Ribe, lå landsbyen Vester Vedsted, og havde vel allerede eksisteret i tusind år. Landsbyens udstrækning var omtrent den samme som i dag, og gårdenes plads er for langt den største parts vedkommende også den samme. Det ville derfor ikke være svært for en af V. Vedsteds nu-

værende bønder at udpege sin gårds plads i landsbyen af 1709. Hvis man undtager gårdenes beliggenhed i forhold til hverandre, er der dog ikke megen lighed med nutidens V. Vedsted.

Bøndergårdene lå der med lave stråtakkede længer og langt de fleste var ikke grundmurede, men opførte af tavlemur, som man kaldte det her på egnen. Det vil sige, at en eller anden bjælkekonstruktion bar taget, medens alle hullerne, der fremkom mellem bjælkerne, som oftest var klinet med ler eller klæg. Dog var der sydfra ved at komme en ny byggeskik frem, som særlig gjorde sig gældende ude i marsklandene. Her opførte man murene af teglsten, og lod så disse bære taget. Derfor træffer man også på et senere tidspunkt et sted i næsten hvert eneste sogn, hvor man brændte teglsten, her på egnen af det let tilgængelige blåler. Grunden til, at man så tidligt ude i marsken byggede grundmurede huse, var sikkert de mange stormfloder, der tid efter anden brød ind over marsklandene.

Endnu havde folk på disse kanter heller ikke glemt hin frygtelige oktobernat i 1634, da havet væltede ind over marker og landsbyer, og ødelagde hus og hjem samt druknede folk og fæ. Ikke en af vesteregnens landsbyer gik ram forbi, vel omkring 600 mennesker druknede mellem Vidå og Kongeå. Af alle sognene i dette område var Nr. Farup nord for Ribe det sogn, som led de største tab i den frygtelige syndflod, som man kaldte den.

De gamle i landsbyen vidste endnu at fortælle, om de ulykkelige tider, da først svenskerne og siden brandenborgerne hærgede og plyndrede disse egne. I soldaternes fodspor fulgte pesten og denne sot bortrev efter al sandsynlighed hvert fjerde

menneske i V. Vedsted. Da kirkebogen for dette sogn først begynder 1663, lader det sig ikke gøre at finde det nøjagtige tal for pestens ofre i dette sogn. Dog kan man regne med, at V. Vedsted ikke er sluppet billigere end nabosognet Hviding, hvor ca. 25% af sognets mennesker døde 1659.

Til vandfloder, plyndring og pest kom så udskrivningen af ekstraskatter, der kom næsten hvert eneste år i slutningen af forrige århundrede, og endnu i begyndelsen af dette århundrede var ekstraskatter en almindelig foreteelse. Danmarks konger måtte have penge til deres svenskekrige.

Der var dog forskel på bonden i V. Vedsted og marskbønderne længere sydpå. Bonden her hjemme havde ikke den samme stejlehed og stridbarhed, som kendetegner de frisiske bønder længere mod syd. Der boede en bonde, som ikke var bange for hverken Gud eller Fanden, derfor hørte slagsmål med dødelig udgang ikke til sjældenheder. Bonden i V. Vedsted var fredelig og ønskede også at leve i fred med familie og naboer, det hørte derfor til sjældenheder, at der opstod alvorlige stridigheder i det lille landsbysamfund. Hans kamp mod det grådige hav blev heller ikke ført med samme energi og udholdenhed som længere sydpå. Havet drev efterhånden hans plov fra alle omkring landsbyen liggende lavere jorder, så han omkring 1709 næsten udelukkende dyrkede den tæt omkring eller øst for byen liggende dårlige jord, der når den ydede det meste gav sine tre til fire fold, medens den fede marskjord sydpå kunde give sine tyve fold. I disse egne var byggen den dominerende kornsort, medens man i V. Vedsted for største part dyrkede rug. Man behøvede blot at begive sig til nabosognet Hviding, her var byg langt den mest

udbredte kornsort. Den sandede jord havde foruden dens ringe udbytte en stor skavank mere, den var ikke altid, hvor den skulle være. Sandflugten hærgede markerne næsten hvert år. Det var derfor ikke uden grund at V. Vedsted blev betegnet som den dårligste og fattigste landsby i hele Hviding herred, ja måske lige fra Vidå til Kongeå.

Det var ikke noget lyst billede af datidens V. Vedsted, men i det følgende skal fortælles om nogle år som bragte denne landsbys beboere på hungersnødens rand for ikke at tale om fattigdom og nød.

Da man fejrede det nye år 1709 var jorden bundet af frosten, og det havde den været lige siden den 25. nov. 1708, men det skulle vare længe endnu før vinteren slap sit tag. Først hen på slutningen af april hørte frosten op, og denne vinter blev en af de strengeste Europa nogen sinde har oplevet, det frøs 24 uger i træk. Den vintersæd, der var lagt i jorden frøs bort og manglen på brødkorn blev efterhånden stor, så rugen kom til at koste omkring 30 mark pr. tønde, hvilket var det firedobbelte af, hvad denne kornsort plejede at koste.

I løbet af 1712 og 1713 nærmede en svensk hær sig atter disse egne, og også denne gang fulgte en pest i hælene på soldaterne, så det er sikkert ikke uden en vis angst, at man her på disse egne i februar 1713 hørte rygter om, at svenskerne nu var på vej op gennem marsken og allerede havde nået Ejderfloden, samt at folk i Hamborg døde som fluer af en frygtelig pest. Dog denne gang blev egnen skånet for at blive oversvømmet af fremmede krigskarle, idet svenskerne blev standset ved Ejderen. Heller ikke den frygtelige pest mærkede man noget til på disse egne.

Vinteren 1716-1717 var meget mild, men den 5. og 6. april 1717 blæste en østenstorm, der fik sandet til at fyge på de magre jorder, og her i V. Vedsted fik bønderne meget af deres rugsæd ødelagt. Dagen før juleaftensdag d. 23. decbr. samme år regnede det fra kl. 9 om formiddagen til kl. 2 om eftermiddagen. Henimod aften begyndte det at blæse ret kraftigt, og ved ottetiden stormede det fra nordvest, men der var dog ingen der frygtede en større vandflod, thi månen var i sidste kvarter og meget vand var ved ebбетid kl. 10 om aftenen løbet ud.

Dog kl. 2 om natten vendte vandet tilbage, og det med en fart som sjældnen var set, i løbet af få timer var marsklandene under vand. På grund af den hurtighed, med hvilken vandet kom, blev mange mennesker overrasket af floden i deres senge og måtte ud i vandet, som slog mod alkoven. Denne stormflod blev den værste siden 1634, på Halligerne og de nordfrisiske øer druknede mange mennesker. Ikke et eneste kog forblev tørt, thi digerne kunne ikke holde mod det rasende hav. Selvfølgelig led denne egn også under stormfloden, men desværre findes ingen efterretninger bevaret fra V. Vedsted om denne en af det attende århundredes største stormfloder.

D. 25. februar 1718 begyndte en heftig storm, der med forskellig vindstyrke varede i næsten fjorten dage. Denne storm drev påny vandet ind mod Sønderjyllands vestkyst, men med vandet kom denne gang flydende store isstykker, der pløjede engene op og forøvede stor skade på bøndernes huse. Den 10. oktober samme år var der atter en vandflod, og denne ødelagde alle de reparationer, som i foråret var blevet foretaget på digerne omkring markerne.

I 1719 blev markerne to gange oversvømmet af det salte vand, nemlig den 26.-27. maj og den 12. november.

Det var derfor en forarmet og fattig bondestand, der gik ind i året 1720, ikke engang den fattige mands snaps havde man råd til. Præsten, den kendte Peder Terpager, skriver, at kromanden i V. Vedsted ikke mere brænder brændevin, da kornet er for dyrt, og folk ikke har penge at købe med, ja knap det tørre brød.

Ulykkerne var dog ikke forbi, midt i højsommeren, da man ellers var fri for stormfloder, blæste en storm op den 18. juli 1720, og sendte det salte vand ind over bøndernes enge og agre. En flod på denne årstid var ikke mindre end en katastrofe.

Dagen efter så man en flok mænd, der red rundt og tog skaderne i øjesyn. Det var herredsfogden i Hviding herred Mathias Lange, Havervadgård, herredsskriveren Peder Gregersen Holm samt seks bønder alle fra Roager sogn. Desuden var på grev Rantzaus vegne mødt, fogden Mathias Jensen, Høgshrogård, samt mons. Poul Wagner, Fjersted. Endelig var der på den ribershusiske øvrigheds vegne mødt fogden Hans Bertelsen i V. Vedsted.

Disse mænd var rundt på markerne i Roager, Vester Vedsted, Sønder Farup og Øster Vedsted for at se på den skade, der var tilføjlet bønderne af den sidste stormflod. Værst så der ud på V. Vedsteds hys marker, hvor det meste hø havde ligget omhugget i skår på engen. Dette var nu drevet sammen i dynger, lå i grøfter og huller eller lå på den slette mark blandet med møg, tang og klæg. Det hø, som allerede var sat i stak på engen, var også for størstedelen ødelagt. Mellem de lave diger rundt om markerne, stod endnu dagen efter meget

vand, og her var både havren og byggen ødelagt. For bønderne var det intet mindre end en katastrofe at de således fik deres hø fordærvet, thi høet var deres vigtigste vinterfoder. Det ville vel nok med besvær lykkes at få høet delt mellem hverandre, men det egnede sig ikke mere til føde for kreaturerne, og blev det nødvendigt at fodre det op på grund af mangel af bedre, kendte man resultatet, kvæget ville få mavepine og udslet over hele kroppen. Enkelte af dyrene døde måske, de blev i hvert fald radmagre af dette foder. Desuden var møddingen nogle steder drevet bort fra husene. Det var derfor med bange anelser, at bønderne så vinteren i møde, thi selv om man fik eftergivet en del skat og skyld, var nøden dog stor.

Dog skulle den sidste dag i året 1720 blive den sorteste dag, som den forarmede bonde derude på vesteregnen fik at opleve i måske hele det attende århundrede. Denne dag begyndte et forfærdeligt uvejr med påfølgende vandflod, som skulle blive dette århundredes største. Mange steder stod vandet over en alen højt inde i husene og mange af disse tog stor skade. Således blev en gård i Sdr. Farup næsten ødelagt af denne flod. I mange sogne kun få mil syd for V. Vedsted var ødelæggelserne på husene meget større, hvad flere synsforretninger melder om. Mærkeligt nok skinnede solen dejligt nytårsmorgen, men kun for at afsløre ødelæggelserne i al deres forfærdelighed.

Denne store naturkatastrofe resulterede i mange klageskrifter til konge og øvrighed, og her er den, som blev indgivet af de riberhusiske undersåtter i Hviding herred, altså denne egns bønder.

Stormægtige allernådigste Arvekonge og Herre!

For Eders Kongelige Majestæt kan vi under-skræve fattige mænd, dels Eders Kongelige Maj: forbeholdne, dels Hospitalets, gejstliges og andres bønder udi Øster og Vester Vedsted med nogle flere udi omliggende byer næst ved Vesterhavet i Hviding herred, aldrig noksom beskrive den store jammer og elendighed, som vi nu ved trende års ulykkelige hændelser er geråden udi. Først år 1718 ved den store vandflod, som overskyllede vores ager og eng, så vi fik lidet eller intet det år af vores lagte sæd avlet. År 1719 fik vi af jordens grøde lige så lidt, fordi jorden nu var fordærvet af vandfloden, det foruden mistede vi ved en smitsom sygdom den største del af vores kvæg. Nu afvigte år da vi skulle håbe på at få nogen oprejsning for den udi tvende foregående år store lidte skade, så vi med hjertets bedrøvelse, hvorledes en stor vandflod borttog vores hø, da det lå omhugget på marken. Derforuden led vi stor skade på kornet, så vi næppe fik sæden igen. Det vi altsammen for Deres Majestæt ved en underdanigst memorial af 23. september næst afvigte haver i dybeste underdanighed andraget og med hosføjet tingsvidne bevist og nu den med hosfølgende copi efter samme tingsvidnes beskrivelse. Altså ere vi herved bleven så fattige og elendige, at vi haver ikke det ringeste til at betale Eders Majestæts resterende skatter med, ej heller noget til levnets ophold for os og vore fattige koner og børn. Heller ej kan vi få nogen skilling eller skæppe korn at låne eller borge, og dog haver vi ikke nydt ringeste moderation udi Deres Majestæts allernådigst påbudne skatter, men uanset at en stor del af vores agre og enge er bortskyllet og resten således fordærvet, at det lidet eller

ingen grøde haver givet af sig, haver vi måttet svare vore skatter så længe vi har kunnet. Nu da vi ikke kan længere, plages vi med stærk exution, bliver ilde medhandlede og af amtsforvalteren truede med, at vi skal sættes fra gårdene, så at vi ikke ser andet for øjnene end een stor overhængende ødelæggelse. Derudover bliver vi enhver udi det allerunderdanigste håb, at Deres Majestæt, som landets fromme fader, ilde ser denne vores yderste ruin, så indfalder vi til Deres Majestæts nåde allerunderdanigst bedende, at De dog vil lade sig denne vor store elendighed gå til hjerte, og allernådigst udi nærværende år forlene os nogen moderation udi vore skatter, såsom det er os fast umuligt at betale dem. En stor del af vores jord ere dog sat højere i hartkorn end vore naboers.

Desforuden beder vi allerunderdanigst, at hvis vi i dette nærværende år skal svare, vi derpå må nyde allerunderdanigst dilation til efterkommende år, da vi, såfremt Gud giver vækst og grøde, skal rede amtsforvalteren udi Ribe, den hårde os pålagte exution at opsætte, såsom vi den umulig kan tåle. Vi lever udi det allerunderdanigste håb at finde Eders Kongelige Majestæts nåde til bønhoerelse, uden hvilken alt håb til redning for os er ude.

Bedende at den nådige Gud, Eders Kongelige Majestæt igen rigelig vil belønne og velsigne og forblivende med liv og blod til det alleryderste.

Vor allernådigste Arvekonges og Herres allerunderdanigste arveundersætter og tro tjenere!

På samtlige bøndernes vegne i Hviding herred
under Riberhuus amt.

Hans Andersen.

Hans Jepsen.

Den 8. januar anno 1721.

Dette brev viser tydeligt den katastrofale situation, som bønderne nu var kommet i på grund af de mange stormfloder. Hvor slemt så der ud på V. Vedsteds bymark forår anno 1721? Lad os foretage en vandring rundt på landsbyens marker hint forår for knap 250 år siden. Bymarken var inddelt i tegter, en del af disse i skifter og endelig var tegterne eller skifterne inddelt i et utal af agre, som tilhørte de forskellige gårde i landsbyen.

Vi begynder vor vandring i en tegte, der ligger lige syd for byen, og som kaldtes Sønder Lycke Tegt. Denne var inddiget med et lavt sommerdige, for at holde mindre vandfloder ude. I år var her sået anden kær rug (andet år med rug) og fra hver ottings gård var der sået ca. 8 skp. Floden havde været over en stor del af marken og havde voldt sæden stor skade, men den del, som ikke var berørt af stormfloden, havde sandflugten ødelagt, så det så ikke ud til, at man kunne høste så meget korn, som man havde sået.

Øst for landsbyen lå Øster Lycke Tegt. Her var også sået rug på andet år, dog havde denne mark fået gødning, men heller ikke her kunne man regne med, at hente ret meget mere end sæden hjem. Sandstormen havde raset og gjort ubodelig skade. I denne mark var der sået ca. 10 skp. fra hver halvgård. (En halvgård er lig en gård på 2 ottinger).

Nord for byen kom vi over to små tegter, den ene kaldtes Tveed Toft og den anden Truels Kær. Disse var begge tilsået med første års gødnings rug, ialt ca. 2 skp. fra hver halvgård. Det meste af denne rug var også til dels begravet af sand, hidrørende fra sandstorme, som havde raset om foråret. Man måtte være glad, hvis man kunne høste en smule mere end den lagde sæd.

Nør Bjerre kaldes en mark nordvest for landsbyen ikke ret langt fra strandkanten. Her var sået andet års rug ialt ca. 7 skp. pr. halvgård, men ikke en grøn spire var at finde, stormfloden havde været over marken og enten begravet rugen med sand eller revet den op. Bymændene havde da også på deres grande gjort den vedtagelse, at de ikke mere fra denne dag at regne ville så korn på dette sted.

Af de to tegter, der ligger lige vest for landsbyen, kaldes den ene Fårhøj og den anden Kals-toft. Disse blev for år tilbage regnet for at være byens bedste rugjorder, men også her havde bymændene på grund af gentagne stormfloder måttet tage den beslutning, at de ikke mere ville tilså vedkommende tegter med korn.

Den mark, der ligger sydvest for byen, kaldes Havremærsk. Den østre del af samme mark var sidste år sået med byg og havre, men kort efter midsommer kom floden og tog omtrent halvdelen af kornet. Den midterste del havde i tidligere tider været sået med havre, men for fire år siden havde hymændene vedtaget ikke mere at så korn i dette stykke, da havets oversvømmelser blev for hyppige. Den vestligste del var endnu mere ødelagt, her var der slået store huller i marken, men også denne jord var tidligere noget af byens bedste havrejord. Det var nu 24 år siden, at man havde vedtaget ikke mere at så og pløje denne jord.

Engene både nord og syd for landsbyen havde også lidt stor skade, idet der ikke alene var slået store huller i græstæppet, men selve englandet blev mindre og mindre for hvert år, idet havet åd vestfra.

Ligeledes var lyckerne eller digerne omkring markerne fuldstændig ødelagte, og her var det ikke så meget arbejdet med digernes reparation, man frygtede, men mere det, at man måtte omgrave en stor del af byens græsningsarealer for at skaffe græstørv.

Denne lille rundtur viste klart, at det ikke har set lyst ud for bønderne i den lille landsby. Stormfloderne fordrev ham fra den gode jord, og sandstormene ødelagde den dårlige jord.

Dette var alene situationen ude på marken, men også gårdene og husene inde i selve landsbyen havde taget skade af stormfloderne. Således fortæller en bonde, ved navn Terman Pedersen, at den sidste flod gik en halv alen høj ind i hans hølade og fordærvede fuldstændig 7 jordlagte fag hø og alt hans brændsel. I Peder Mikkelsen Smeds hus stod floden $\frac{3}{4}$ alen høj og ødelagde ligeledes både hø og brændsel. Således beretter den ene bonde efter den anden, om den skade han led i den sidste store flod.

V. Vedsted, der vist var hårdest ramt af alle egnens landsbyer, fik da også eftergivet et helt års skatter, hvilket ialt beløb sig til 333 rdl. 15 skl.

Der skulle dog gå mange år før menneskene herude i den sandede landsby fik tålelige kår at leve under. Således skriver Ribebispen Hans Adolf Brorson i sin visitatsbog efter at have besøgt V. Vedsted nytårsaftensdag 1743, at det er et meget fattigt sogn, der har lidt overlast af ulve, stormfloder og kvægpest. Der er mange i menigheden, der lider nød, ussel og elendig er den overalt. Endelig skriver han: »Jeg beder en bøn til Deres kgl. Majestæt om hjælp for disse arme folk i V. Vedsted.«

Noter: Omtrent alt det utrykte materiale til dette manuskript er fra en pakke på rigsarkivet: R.K. Kommissionen af 1721, 29. marts.

Af trykte kilder kan nævnes: Jahrbuch denkwürdiger Naturereignisse in den Hersogthümern Schleswig und Holstein. Sønderjydske årbøger 1900-1901. Fra Ribe Amt 1922.

FRISERBØNDER OG VESTJYDER. I foranstående artikel om V. Vedsted skriver Svend B. Troelsen om forskellen mellem V. Vedsted bønder og marskbønderne længere sydpå: »Bonden herhjemme havde ikke den samme stejlehed og stridbarhed, som kendetegner de frisiske bønder længere mod syd. Der boede en bonde, som ikke var bange for hverken Gud eller Fanden, derfor hørte slagsmål med dødelig udgang ikke til sjældenhederne«.

Sandheden af denne karakteristik ligger åbenbar for enhver, der kigger lidt i lensregnskaberne. Betalte mulfter fra selvejere og folk, som boede på kongeligt gods, indførtes i gammel tid i lensregnskabernes sagesfaldslistes. Regnskabet 1652 viser fra de kongerigske dele af Føhr og Amrum således bøder for 52 forseelser, heriblandt ikke mindre end 26 for slagsmål, i det ene tilfælde endog for sabellug, andre for knivstik, endvidere én for, at to mænd havde »gjort gevalt« i en kones eget hus, 4 for skænderi, de tre endog i retten, »unyttige ord på tungen«, én, hvor en mand havde slået vinduer ind, og 4 andre havde vist ulydighed mod fogden, 5 havde plukket helme i klitterne, hvad der var forbudt af hensyn til sandflugten, én havde været på ulovligt østersfiskeri. Så var der nogle småfor-

seelser, således havde en kone ikke været indført i landbogen, en mand havde fordulgt en kontrakt, og én bødede 1 rdl. »for en ringe forseelse.« Kun to sager angik lejermål, mens overtrædelse af det 6. bud i lenets nørrejyske herreder i reglen var den hyppigste forseelse.

Endvidere viser samme regnskab for Ballum birk 4 faldsmål, alle for slagsmål, og for V. Horne herred kun een sag — lejermål. Der plejer dog at være flere sager fra dette herred og nogle færre fra Føhr og Amrum, men dernede er slagsmål altid den største post, næsten aldrig heroppe.

H. K. Kristensen.

Undersøgte, overpløjede gravhøje fra Ribe amt

Fund i Holsted og Læborg

Af seminarielærer Leo Novrup.

I de sidste år har jeg undersøgt en del overpløjede gravhøje, hvor man under markarbejde er stødt på sten. Det viser sig ofte, at disse høje, selv om de næsten ikke er til at se mere, alligevel indeholder grave. Disse grave stammer for det meste fra enkeltgravsfolket eller det såkaldte stridsøksefolk, der for ca. 4000 år siden vandrede ind i Jylland og i særlig grad bosatte sig på bakkeøerne. — Om enkelte af disse fund, som skiller sig ud fra de andre, skal her berettes.

Hos *gdr. Otto Jensen*, »Sandagergaard«, mtr. nr. II b. *Sdr. Holsted*, var man stødt på en større sten ved en ganske lille forhøjning på marken, og jeg blev underretet derom. Det viste sig, at stenen tilhørte en række af sten, som i sin tid havde dannet fodkransen omkring den lille høj, der nu var så godt som helt udjævnet. De fleste sten var dog allerede fjernet for omkring halvtreds år siden af en af gårdens tidligere ejere. Dennes søn, Peder

Hermansen, ledte dengang efter graven, men fandt ingen.

Ved den nu foretagne undersøgelse, viste det sig, at der var en grav i midten af den svage forhøjning. Lige under mulden fremkom en simpel brolægning, som markerede graven, der havde en

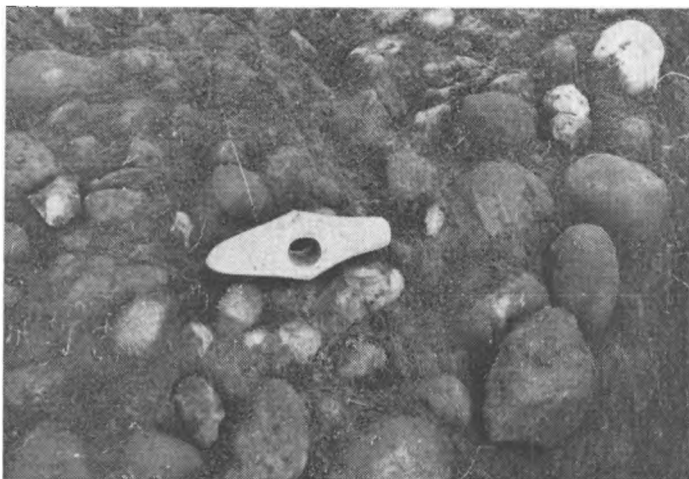

Den brolagte grav med den smukke stridsøkse, i forgrunden ligger de to leramuletter.

længde af 207 cm og en bredde i vest på 80 cm og i øst 77 cm. Stenlægningen var gravens bund, og her lå i vestenden tæt ved den sydlige langside en stor, smuk stridsøkse af grønsten. Den havde en længde af 14,5 cm og en største bredde på 5,2 cm. Skaftullet sad i midten og havde en diameter på 2,5 cm. Øksens overside var næsten plan, kun ganske lidt konkav, hvorimod undersiden var mere konkav. Øksen havde firsidet tværsnit, omtrent ensdannet æg og nakke og kraftige udvidelser om-

kring skafthullet. Denne øksetype er den almindeligste blandt de ældre økser og kendes i 326 stedfundne eksemplarer, heraf 49 gange i undergrave og 27 i bundgrave. Enkelte fund fra overgrave kendes dog også, således fra Forum, Brøndum sogn, Ribe amt, (se P. V. Glob: Danske Oldsager nr. 348

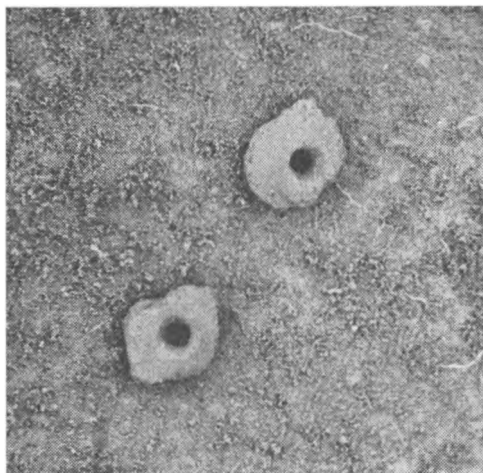

Stridsøksen fra Sdr. Holsted.

side 46). Graven var en såkaldt bundgrav fra enkeltgravsfolket og må være omkring 4000 år gammel.

Ved gravens østende blev der gjort et meget interessant fund, der foreløbig må betegnes som enestående, da man ikke har et tilsvarende fra denne tid. Her lå der ved det sydøstlige hjørne 20 cm fra brolægningen to gennemborede lersmykker eller amuletter. Da de er sodsværtede på bagsiden, ser det ud til, at de er lavet af to stykker lerkarskår, hvori der er boret et hul i midten og fore-

taget en afrunding af siderne. De har en længde af 3,3 og 3,5 cm og en bredde af ca. 2,3 cm. Begge huller viser tydelig snoreslid. Fra jernalderen forekommer der ret almindelig lerkarskår med gennemboede huller (se f. eks. FRA 1939, s. 173 f.). Stykkerne er dog gennemgående meget større, 7 til

Leramuletterne fra Sdr. Holsted.

17 cm, og der er gættet på, at de har været brugt som si.

Det enestående ved Holsted-fundet er dette, at stykkerne er fundet i en stenaldergrav, og at de mere har præg af smykke-amulet end brugsgenstand.

Amuletterne lå lidt dybere end brolægningen, og det ser ud til, at de lå på primært leje — det lysebrune undergrundssand — uden spor af muld eller pløjestriber. Amuletterne har en vis lighed med de flade ravskiver, som findes i en del mandsgrave, særlig i undergravene, og som man har regnet med

har siddet på bæltets frit nedhængende ender, hvorfor de gerne findes i gravens midte eller noget derunder. Der er en mulighed for, at de fundne lerstykker kan have gjort det ud for de flade ravskiver — en slags fattigmands erstatning — men jeg synes, der er mere, der taler imod det.

1. Amuletterne lå ikke i selve graven, men lige uden for denne.
2. Da ploven ikke har flyttet øksen, der lå på sin plads, vil den sikkert heller ikke have flyttet amuletterne, der nærmest skulle ligge lidt dybere mellem stenlægningen.
3. Amuletterne lå pænt ved siden af hinanden og havde begge den brune overside opad.
4. Intet tydede på, at jordlagene var vendt, hvor amuletterne lå.

For mig at se, er der derfor mere, der tyder på, at lerstykkerne ikke er noget, der hører til mandens dragt, men virkelig er amuletter, der er lagt hen til kisten, for at den døde kunne få del i de undergørende kræfter. Vi kan kun gisne om, hvem der har lagt dem ned — måske hans kvinde eller dødemanceren selv, om bopladsen har kendt en sådan.

Man må håbe, at senere fund må kunne hjælpe til at klarlægge spørgsmålet: brugsgenstand eller amulet.

Også i *Læborg* kom jeg ud for et interessant fund, hvor *gdr. Alfred Hertz*, »*Stagelundgaard*«, var stødt på en sten i marken, hvor der var en ganske svag forhøjning, så man kunne ane, at der engang havde været en lille høj.

Det viste sig, at gårdejeren var stødt på gravens største sten under pløjning. Den lå i gravens vest-

ende sammen med to andre sten, der var en del mindre. Den egentlige grav var stenlagt i midten, og stenlægningen var 173 cm lang og bredden kun 35-38 cm. Graven lå ret øst-vest, og vestendens tre, store sten lå 20 cm uden for stenlægningen. Ved den nordre langside var der to stensamlinger, fire

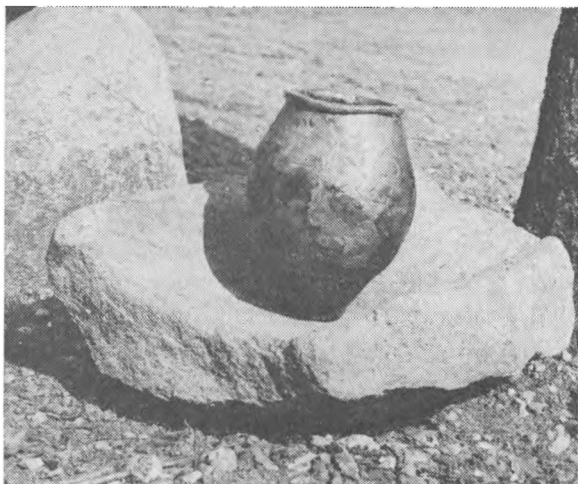
Læborg-graven set fra vest.

sten lå ved østenden og to omtrent ud for midten. Den største sten lå 23 cm fra brolægningen. Ved den søndre langside var der kun to sten, der stod ved østenden, og den største stod på højkant og var 25 cm fra brolægningen. Det ser således ud til, at den formodede plankekiste har støttet sig til disse sten og altså gået langt uden for stenlægningen i midten, hvorpå selve liget har ligget man mener ikke, at der har været bund i plankekisten, der kun bestod af træramme og trælæg. Det ligger nær at antage, at man har dækket stenlægningen med

dyreskind, som vi kender det fra bronzealderens egekister.

Gravens bund lå 40 cm under overfladen og var nedgravet 20 cm i undergrunden — altså en såkaldt undergrav fra enkeltgravsfolket.

I gravens vestende lå en knust lerkrukke oven på stenlægningen, og mellem skårene fandtes en

Lerkarret fra Læborg-graven med ravperle og 10 flækkepilespidser.

lille ravperle og 10 flintpilespidser, der var hugget som små flækker i mere eller mindre pilespidtsfacon. Tæt ved den østlige ende fandtes endnu en gennemboret ravperle.

Lerkarret viste sig at være noget for sig selv, da jeg fik det sat sammen. Det lignede slet ikke de svajede bægre, som kendes fra undergravstid, og mærkeligt var det også med de mange pilespidser i krukken. Fundet står derfor som en ener, og man-

gelen af stridsøkse gør det også vanskeligt med bestemthed at sige, hvor graven hører hjemme. Karret er krukkeformet og lysebrunt. Det er 19 cm højt og har en mundingsdiameter på 10 cm og en lille fod på kun 5 cm, slank og pæn i formen, men ganske uden ornamenten. Har den gravlagte ligget på højre side, som skikken var i undergravs-

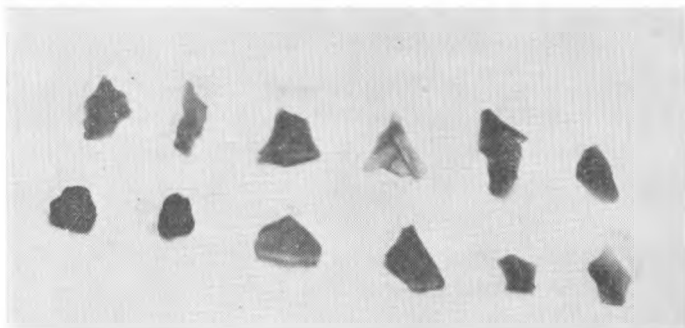
Læborg-gravens vestende. Man ser rester af krukken med flintpilespidserne.

tid, så har krukken stået bag hovedet, og man må tænke sig de ti pileskafter rage op af krukken. Krukkens høje slanke facon gør den jo særlig velegnet som pilekogger. Krukken kan også være lagt på siden inde i kisten, hvis kisten ikke har været høj nok. Det er sikkert en husholdningskrukke, der er benyttet, hvorfor sådanne ellers ikke findes i gravene, og da bopladsfund fra enkeltgravsfolket næsten er ukendt, så har vi endnu ikke kendskab til de lerkar, der hørte med til den daglige hus-

holdning. Krukkens mundingsrand har udadtil en vulstagtig fortykkelse.

Da krukken tilsyneladende var en ukendt type, sendte jeg et fotografi til professor C. J. Becker, som skriver til mig: »Lerkarret er i hvert fald ikke stenalder, men ligner efter billedet mest af alt ældre romersk jernalder. Dog vil jeg nødig udtale mig helt bestemt, før jeg har set selve stykket.«

Lerkarret blev så sendt til professoren, der tilskriver mig: »Når jeg skrev, at det ikke kunne

Læborg-gravens 10 pilespidser og 2 ravperler.

være stenalder, var det dels ud fra randen, dels ud fra den skinnende overflade. Det sidste punkt har vist sig at være senere påsmurt konserveringsmiddel; men til gengæld har jeg kunnet se nogle af hundskårene uden det. De gør nu ikke indtryk af jernalder. Jeg ved ikke, hvad jeg skal sige, for jeg har ikke set noget direkte sidestykke. Som sagt tyder lermassen enten på stenalder eller ældre bronzealder, men den tykke rand er højst usædvanlig her. Selve graven er efter min mening heller ikke helt typisk; men den kan bedst være en enkeltgrav.

— Jeg har vist karret til I. afdeling, hvor alene Norling-Christensen var hjemme. Han kunne ikke sige mere, men ville meget gerne låne stykket til fotografering. De får det derfor tilbage direkte fra museet.«

På fotografiet ser man krukken stå på en skubbekværn, som blev pløjet op på samme mark, hvori graven fandtes.

Af de ti pilespidser ser de seks ud til at have været brugt, da tre spidser er afknækket, og de andre tre har spidserne stærkt slidt. De er alle slået som flækker og tildannet til pilespidser. Fire af dem er langagtige og har en slags skafttunge, som ved de to er noget vredent, og på højre side mellem blad og skaft er der som en slags modhage. På en af pilespidserne er der lige under denne modhage tydelig retouchehugning. Den længste pilespid er 5 cm. En af pilespidserne er udpræget trekantet og har en længde af $3\frac{1}{2}$ cm og en bredde forneden af 2,8 cm. De to nederste kanter på en sådan bred pilespid må sikkert rage uden for selve pilen som modhager. Tre af pilespidserne må karakteriseres som tynde spån med en lille spids. Alt i alt ser det ud til, at pilespidserne er slået af en uøvet hånd, og de kan jo slet ikke måle sig med gudenaakulturens smukke tværpile eller jættestuefolkets elegante, trekantede langpile. Også dette taler stærkt for, at graven, trods den ejendommelige krukke, tilhører enkeltgravsfolket, da det er kendt, at netop dette folk var mindre gode flintmagere.

Så var det alligevel godt, at den døde fik sine pile med i krukken i stedet for suppe.

En mærkelig oldsag fra Vorbasse

Vistnok i 1901 blev der i noget opkastet jord fra en lille høj på gårdejer Jens Mikkelsen Pedersens mark i Knorborg i Vorbasse fundet en lille sort glasplade med blå overdel. Finderen var en 13 års dreng, en broder til gårdejeren. Han solgte pladen, antagelig til en af de såkaldte »Vorbasse drenge« eller deres efterfølgere, nogle folk, der huserede over hele den sydlige halvdel af Jylland og rodede i gravhøje, der dengang ikke var fredede. Underlig modstandsløst gav landmændene dem alt for ofte lov til at grave eller overlod dem for få øre oldsager, hvis værdi de ikke havde begreb om, hvorefter opkøberne gerne solgte tingene til tyske samlere.

Den lille glasknaplignende genstand blev dog reddet for Danmark. Nationalmuseet købte den for 40 kr. Gennem sognepræsten, pastor Lauridsen, fik man oplyst, at der i den lille høj havde været en stensat grav, men uvist fra hvilken tid.

Glaspladen er kun 0,6 cm tyk og er 2,3 cm bred. På sin blå overflade har den tre løst indridsede menneskefigurer, åbenbart mænd, der holder hinanden i hånden. De to vender ansigtet mod den tredie, der står yderst til venstre, og sådan ses det almindeligt på andre plader, dog kan manden, de

to ser på, også være anbragt til højre. Sådant en opstilling med tre mænd ses i alt fald på de danske fund.

Yderranden af pladen er skrå, så det er muligt, den har siddet som en slags ædelsten i en indfatning på en eller anden større genstand.

Den første, man kender, og som der blev skrevet om, blev fundet på øen Als i den tyske tid. Derfra

Alsengem fra Vorbasse. $\frac{1}{2}$ størr.
Nationalmuseet fot.

fik disse stykker navnet alsengem (gemma = ædelsten, smykke). Det findes nu i et tysk museum.

Her i Danmark er der kun fundet otte. Et stykke er fundet i Vester Nebel i Brusk herred, ikke langt fra Vorbasse, desuden er der fundet et i Lem, to i Roskilde, det ene i en have, det andet nord for Frue kirke, og der er fundet endnu to på Sjælland, hvoraf det ene kom for dagen sidste sommer i Fodby præstegårds have.

I hele Europa er der fundet 60 alsengemmer, heraf en i Norge, tre i Sverrig, ti i Holland, to i Rusland i nærheden af Kiev, en i Norditalien og de øvrige i Tyskland, altså flest i Vesteuropa, og tættest i Holland ved Elbmundingen. Ifølge Skalk 1959 må man regne med, at her har de værksteder været, hvor gemmerne er fremstillet.

Der er noget gådefuldt ved dem. De er ofte fremdraget under usikre fundforhold, og man er ikke

sikker på deres datering. Heller ikke er man klar over, hvad billederne forestiller. Måske har Skalk dog bragt den rigtige tydning.

Der er ikke altid tre personer fremstillet, på udenlandske kan findes fire, ja endog kun een eller to. Men vist altid mænd. Fra mellemrummene mellem de tre personer rager undertiden et par træer op, således på stykket fra Vester Nebel, ligeledes stikker sværd eller måske grene skråt ud fra de yderste mænd.

Lærde hoveder flere steder i Europa har tumlet med alsengemmernes gåder. Nogle mener, de stammer fra omkring 300 efter Kristi fødsel, da romerne brugte glasplader af to lag glas som smykker. Men på dem var der igen billeder.

Omkring 800-900 smykkede man visse kirkelige genstande med glasplader. I Brescia i Norditalien findes et kors, smykket med en alsengem. Korset er dateret til ca. 590. Men også det er upålideligt, da gemmen sidder oven på en halvædelsten — altså sat til senere. Andre udenlandske alsengemmer sidder på relikvieskrin og hogbind. Men da »ædle stene« kan bruges gang på gang, giver de heller ikke nogen sikker datering. De to russiske lå i et kulturlag fra ca. 900-1000. I Kalmars forborg lå den ene svenske i kulturlag fra 1100 eller senere. — Det er synd, at den høj i Knorborg ikke blev udgravet på videnskabelig vis.

Alsengemmer er altså meget svære at datere. Nogle har holdt på den tidlige datering til omkring 300. Andre har under hensyntagen til de russiske villet datere dem til vikingetiden, og det har de fleste forskere vist holdt på hidtil. Skalk gør opmærksom på, at de kan være fra 7.-8. århundrede, hvis billedfremstillingen er påvirket af billeder på

visse guldbrakteater. Mere sandsynlig er en anden datering, Skalk nævner, nemlig til 6.-7. århundrede. Da fremstillede Italien amuletmedailloner af Jesusbarnet og Jomfru Maria, og ovenover lyste stjerne og kors, mens de hellige tre konger kom med deres gaver. Nu er der virkelig fundet enkelte alsengemmer med stjerne og kors. De kan tydes som forbindelsesled til de kristne billeder. Men da den hedenske kunstner hverken kendte noget til Maria eller de hellige tre konger, og da amuletten skulle gøres så stærk og virkekræftig som muligt, forsvandt barnet, og Jomfru Maria blev til en mandlig person, mens stjerne og kors blev til grene og træer.

På gemmen fra Vorbasse skal Maria altså oprindelig have været forbilledet til personen længst til venstre, og de hellige tre konger til de to andre, der stadig vender ansigtet, om ikke just tilbedende, så dog hen mod den oprindelige Maria.

At de gamle germanere ved Rhinens munding virkelig — uden selv at kende Matthæusevangeliets 2. kapitel — har givet os et i sandhed mærkeligt julebillede, er der dog måske en vis sandsynlighed for.

H. K. Kristensen.

Kilder: Nationalmuseet nr. C. 10196 og venligt givne oplysninger om fundforholdene. Dagmar Selling: En ny-funnen »alsengem«, Fornvænnen 1948, 166 ff. Ø[rnsnes Christensen, Mogens]: »Små mærkelige mænd«, Skalk 1959, nr. 4.

Et oldsagsfund fra Lustrup mølle

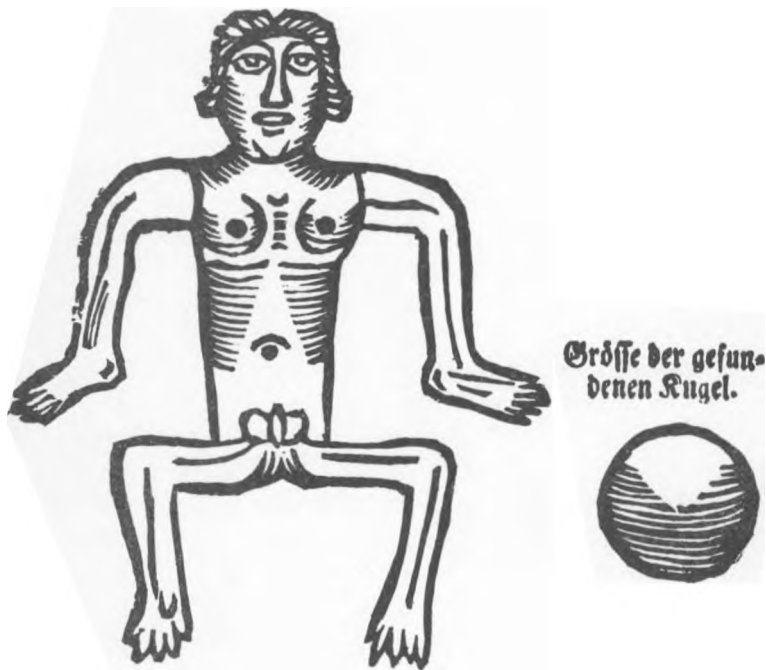

I det lille ugeskrift *Nachrichten vom Baltischen Meere*, som i årene 1765-67 udsendtes i Haderslev af auditøren ved det holstenske landsenerregiment Johann Friedrich Camerer, findes der i nummeret for den 28. oktober 1765 en lille opsats om et oldtidsfund.

Fundet er ikke omtalt i Johannes Brøndsteds store værk *Danmarks Oldtid* og ikke heller hos hverken Trap eller Daniel Bruun, hvor der kun oplyses, at der i Sct. Kathrine sogn, hvor Lustrup mølle var beliggende, kun kendtes seks nu sløjfede gravhøje, og hvor der kun omtales et fund af sølv og mønter fra tidlig historisk tid fra dette sogn. Det har sikkert sin naturlige forklaring i, at fundet i dag ikke er kendt, og at de fundne genstande formentlig er forsvundne. Det vil derfor vel være rimeligt at fremdrage den gamle artikel, så meget mere som ugebladet er meget sjældent og vanskeligt tilgængeligt, idet det i dag formentlig kun findes bevaret i to ikke engang helt fuldstændige eksemplarer.

Artiklen, der er affattet på tysk, men her gengives i en lidt fri dansk oversættelse, bærer overskriften: Sand afbildning af det på Lustrup mølle, ikke langt fra Ribe, i en urne fundne formodentlige

gudebillede, beretter, at rådmænd Clausen i Ribe tæt ved byen har købt sig en lille gård, kaldet Lustrup mølle. For at anlægge nogle pæne alleer har han af og til benyttet sig af en gravhøj, af hvis midte

»Nachrichten«s gengivelse af den fundne figur,
i samme størrelse.

der blev fremdraget en urne, i hvilken der blev fundet en lille afgud af bly, hvoraf herredsprovst Riese i Agerskov har sendt os en tegning, der bringes her. Smuk er dens skikkelse ikke, og vi kan næppe tro om vore tapre forfædre, at de har fundet denne græsselige figur værdig til ærefrygt. Må-

ske har det været et sindbillede. En mindre blykugle har gjort den lille afgud selskab. Vi har for dens skyld betragtet figurerne på guldhornene. I den første ring findes to, som dog med hensyn til armene adskiller sig fra den, men som i øvrigt forekommer den temmelig lig. Så meget kan vi sige uskrømtet: Kunst eller smag finder vi ikke ved dette stykke fra oldtiden.

Den 10. marts 1766 beskæftiger ugebladet sig atter med oldsagen, idet en anonym indsender, der kalder sig M, henvender sig til provst Riese i Ager-skov, og vi erfarer nu, at denne har taget en afstøbning af afguden, som M har sendt til en god ven i Altona. Denne har meddelt M, at han havde vist den til en meget belæst ven, som straks han så den sagde, at det var afguden Miplezeth, om hvem bibelen taler i 1. kongernes bog, kapitel 15, vers 13, og i 2. krønikernes bog, kapitel 15, vers 16. Denne afgud er også tidligere blevet æret ved Nordgau ved Weisenburg, i en landsby, kaldet Emmetzheim, idet der dér endnu findes rester af et afgudstempel, navnlig er der endnu dér en stor tilhugget sten, på hvilken denne afgud er indhugget og også er kendt dér under dette navn. Forskellen er alene den, at den afgud, som er fundet i Nordgau, har en lang hale mellem benene, som denne metalafgud formodentlig har fået slået af i jorden. Og M tilføjer, måske er denne oplysning ikke ubehagelig for Dem, nemlig provst Riese.

Ugebladets redaktør, Camerer, bemærker hertil, at man er hr. M meget forbunden for denne efterretning, og han tilføjer, at vi vil gøre det til en pligt for de mænd, der er mere erfarne på oldsager, end vi er det, til endnu mere sikkert at bevise, at denne afgud er identisk med Miplezeth,

med Maecha, den fromme Assas moder; men måske vil provsten selv svare herpå.

Det synes dog ikke, at provst Riese har svaret, i alt fald har jeg ikke fundet yderligere om den gamle figur i ugebladet. Jeg skal undlade at komme med kommentarer til datidens lærde udtalelser, men jeg har syntes, at det gamle fund burde fremdrages af glemselen også for at vise, hvad man i sidste tredjedel af 1700-årene har kunnet fremkomme med af fantasier over et sådant fund.

Olav Christensen.

Hekse i Lindknud sogn 1620

Af Vald. Andersen.

Omtrent samtidig med, at Christian IV byggede Rosenborg slot og adskilligt andet, som den dag i dag tiltrækker sig vor beundring og respekt for den gode smag og tidens udviklede bygningskunst, falder en anden kulturhistorisk periode, der står i den grelleste modsætning hertil, nemlig heksejagtenes dystre kapitel. Disse hekseprocesser, der kendes fra tiden kort efter reformationen, nåede, i hvert fald i Jylland, en vis kulmination omkring 1620. I Vestjylland fandt man på den tid særlig mange hekse, hvorom der foreligger en udførlig redegørelse,¹⁾ og i de tilgrænsende midtjydske herreder synes det ikke at have stået synderligt bedre til. Vi skal i det følgende høre om et par hekse i Lindknud sogn.

En gammel kone, Apellone Thomaskone, i Klelund var kommet i rygte for trolddom. En dag i 1620, først på året, var man i sognet skredet til handling for at få den ildesete Apellone dømt og straffet for hendes heksekunster. Christen Jørgensen i Vittrup, Søren Christensen i Gilbjerg, Dynes

---

1) F. R. A. bd. VII, 384 ff., bd. VIII, 138 ff.

Christensen i Vittrup »og deres medbrødre kirkenævninge i Lindknud sogn« havde 22. april 1620 ved Malt herreds ting beskyldt Apellone for at være heks. Forud for denne retshandling har der rimeligvis været foretaget en afgørelse inden for sognets egne grænser, hvor man har fremkaldt vidnesbyrdene mod den anklagede og fastslået beskyldningens rigtighed. Ved herredstinget krævede kirkenævningene heksen dømt, ligesom vidnerne afgav deres forklaring; derimod synes den anklagede ikke at være kommet til orde ved herredstinget. Da straffen for hekseri var livet om at gøre, skulle sagen afgøres ved landstinget i Viborg, her var Apellones sag til behandling 17. juni 1620.

Den egentlige anklager var Anders Christensen i Klelund, der, som det vil fremgå af det følgende, følte sig ramt af heksens kunster; han var repræsenteret ved Iver Skriver i Vejen, som mødte for Anders Christensens husbond og forsvarer, velb. Mandrup Abildgaard til Skodborghus. Herredsfoged Thomas Nielsen i Surhave, Brørup sg., var også nærværende som ansvarlig for sin afsagte dom ved Malt herreds ting. Som forsvarer for Apellone var mødt Hans Pedersen i Debel, Lindknud sogn, ligesom hun selv var til stede for at fremføre, hvad hun kunne til sin undskyldning. Desuden var der indstævnet en række vidner.

Hans Pedersen havde bl. a. indstævnet Christen Nielsen i Hyldelund og Karen Mortens i Lintrup angående deres vidnesbyrd mod Apellone ved herredstinget. For 36 år siden havde hun været i et skænderi med den forlængst afdøde Hans Hansen, som var Karen Mortens fader. Apellone havde ved denne lejlighed lovet Hans Hansen »ondt«, og snart efter mistede han sine 7 gode køer, hvilket

han mente at være en følge af Apellones trolddomskunst. Christen Nielsen havde forklaret, at Christen Thomsen havde pantet en kiste fra Apellone for nogen kirkegæld, hvorefter hun lovede ham ondt. Christen Thomsen var derefter blevet syg, fik krampe i 3 fingre på venstre hånd, så fingrene ikke kunne rettes ud. Han blev vanfør og lå på sin seng i 7 år, hvorefter han døde.

For disse beskyldninger krævede Hans Pedersen den anklagede frifundet og hævdede, at de afgivne vidnesbyrd havde været »en part vildige, en part u-sandfærdige«.

Af de mange udsagn ved landstinget fremgik det dog, at Apellone i 36 år havde været i rygte for sin trolddom. Stærkest virkede de anklager, som Anders Christensen fremkom med. Så vidt ses var fjendskabet mellem ham og Apellone begyndt med, at han engang havde kastet nogle klyne (tørv), hun havde gravet, i en klynegrav, hvorefter Apellone havde sagt, at det skulle han ikke blive rig af. Siden havde hun, hævdede Anders Christensen, taget helbredet fra hans sal. fader, taget livet af hans heste samt taget mælken fra hans hustrus højre bryst. Angående dette sidstnævnte forhold oplyste Anders Christensen, at for 3 år siden kom Apellone til hans kone og bad om noget mælk af hendes bryst. Hun spurgte, hvad det skulle bruges til. Det var til en anden kone at smøre på noget natild. Så fik hun noget mælk i en tinkop. Siden den tid havde hun fået 2 børn, men havde ingen mælk haft i højre bryst, derimod stor smerte og ve. Dette gav han Apellone skyld for.

Så sent som på rejsen til Viborg landsting 27. maj s. å., da sagen første gang var til behandling her, havde Niels Mortensen i Lintrup, da han kørte

med Apellone, undervejs følt sig syg, så han måtte lade en anden køre. Han havde da tydeligt set »en hares lignelse« ved siden af vognen, og Christen Jørgensen så vel som de andre havde ligeledes set haren, der ligesom kom op af jorden. Man var ikke i tvivl om, at det var den onde selv, med hvem Apellone stod i forbindelse, og som fulgte hende på Viborgturen.

Sebast Bertelsen i Klelund, Hans Pedersen i Galtho og Søren Klausen i Klelund havde vidnet (herredstinget), at de var nærværende i Anders Christensens hus 2. søndag før St. Pedersdag sidst og hørte, at Anders Christensen tilspurgte Apellone og sagde, at der gik onde tiender om hende. Han frittede, om det skulle være sandhed, at hun med hendes trolddomskunst havde forgjort hans heste og andre kreaturer, som han havde mistet. Havde hun gjort det, var det uret imod ham. Her-til havde Apellone - vi hører intet om, hvordan hun var kommet i Anders Christensens hus til denne afhøring, om der blev udøvet tvang eller anden påvirkning - svaret »at hun havde det vist gjort og gjort ham stor uret.« Da sagde Anders Christensen til de nærværende mænd: »Drages dette til minde«. Herefter ændrede Apellone sin udtalelse til, at »havde hun gjort det, havde hun vist gjort uret.« Så tilbød Anders Christensen hende, om hun ville lavværgе for sig i denne sag, men hun sagde nej, hun havde intet at give af, og ingen ville hun bede gå for sig (som forsvarer i retten). Havde hun brødet med hendes krop(?), ville hun bøde med kroppen igen. »Da tag mig og lad mig brænde derfor i Guds hårde døds navn«, havde hun sagt.

Endelig fremlagdes et tingsvidne af Skast her-

reds ting af 1. februar s. å. Her havde Maren Persdatter, ligeledes en heks, som dømtes til bålet, bekendt, at hun og Apellone samt Karen Anderskone i Vittrup tilsammen havde været i Thomas Madsens hus i Vittrup krat med det formål at tage livet af ham. Det var Karen Anderskone, som ville det, fordi Thomas havde kaldt hende en troldkvind. Videre havde Marens Persdatter bekendt, at hun med de forannævnte samt Johanne Lauridskone i Starup var kommet til Anders Christensen i Klelund i »kats lignelse«, hvor de i hans stald tog livet af hans to heste. Grunden hertil var, at Anders Christensens hustru ikke havde villet give Apellone så meget, som hun ville have. Herved må vel forstås, at Apellone tiggede.

Ved landstinget lagde Anders Christensen sin hånd på Apellones hoved og »med helgens ed oprakte fingre kaldte hende en vitterlig troldkvinde«. Så afsagdes dommen:

»... og (siden) ingen nøjagtige vidner derimod fremlægges, så agtes sket som omvunden (vidnet) er. Da vide vi efter sådanne bevisligheder ikke nogen årsag eller tilhold forskrevne deres ed eller toug at kunne fælde.« Altså skulle kirkenævnets dom over Apellone Thomaskone stå ved magt, og bålet var hende vis.

— — —

Da Apellones skæbne blev bekendt i Lindknud sogn, måtte den forannævnte Karen Anderskone i Vittrup, der var blevet udlagt som deltager i heksekunstnerne, vente sig det værste. 15. juli blev hun af kirkenævnet, denne gang Peder Hansen i Okslund, Søren Jørgensen i Klelund og Jesper Pedersen sammesteds, »svoret en trolddomssag over«. 26. aug. var sagen nået til landstinget, hvor Anders

Madsen i Vittrup, formodentlig den anklagedes mand, var hendes forsvarer.

Der fremlagdes et tingsvidne af Slaug herredssting af 15. juni. Oluf Christensen i Almstok havde vidnet, at mens hans søster Anna Jørgens boede i Vittrup, kom Karen Anderskone (og vel hendes mand) til at bo i gården som hjælpefolk. Så blev de uens. Snart efter døde nogle af gårdens kreaturer og derefter 2 heste, som stod i tøjlr på marken og var gode for 40 dlr. Nogen tid efter var Anna Jørgens hjemme på besøg hos hendes fader og moder i Almstok, hvor hun beklagede sig over tabet af husdyrene, hvilket hun mente, Karen Anders' var skyld i. Hun gik karsk og sund fra Almstok, men anden dagen fandt man hende død på Vorbasse mark. — Det var blevet drøftet, om vejret kunne være årsagen til Anna Jørgens' død. Mening og påstande var modstridende. Hans Iversen i Vejen vidnede, at det den pågældende dag havde været snevej, hvorimod Søren Nissen, Hans Christensen i Vorbasse, og Jens Persen i Knurborg havde forklaret, at det var smukt vejr, da Anna Jørgens gik fra Vorbasse, og hun var kun kommet $\frac{1}{3}$ mil fra Vorbasse, da hun fandt sin død, der ikke kunne skyldes vejret.

Søren Enevoldsen i Nebel vidnede, at han engang havde Karen Anders' og mand Anders Madsen boende i gårde hos sig. Da var de fluks vrede på ham og lovede ham ondt. Og snart begyndte han at miste af sine kreaturer. Det tredje år, de boede hos ham, kom de i trætte om noget enghø. Så lovede de Søren Enevoldsen, at han skulle få andet at tage vare på. Hans datter, som var 2 år, blev snart efter ramt af en sælsom sygdom, blev krumpen på alle lemmer, lå i sengen i 6 år og døde da af samme

sygdom. Dette kunne de ovennævnte vidner bekræfte.

Velb. Thomas Juel til Estrup, der vel var den anklagedes husbond, havde ved herredstinget spurgt Karen Anders', om hun ønskede et sognevidne i Vorbasse sogn af hendes sognemænd angående den tid, hun var i Nebel. Hertil havde hun svaret nej. Alligevel blev der optaget et sådant vidne ved Vorbasse kirke, idet Peter Sørensen i Elkjær på husbondens vegne gjorde forskellige spørgsmål til sognepræsten og menige sognemænd, som var i kirke. Disse svarede, at siden Kirstine Olufsdatter blev brændt, havde Karen Anders' været i troldomsrygte der i sognene. Knud Dynesen i Hejnsvig havde vidnet, at den tid, han lod Kirsten Boels brænde (7 år tidligere) havde hun udlagt Karen Anders' for trolddom.

Den egentlige anklager mod Karen Anders' var Thomas Madsen i Vittrup krat, der allerede er omtalt i forbindelse med Apellone. 2. påskenat sidst, da han lå i sin seng, kom der en stor hoben katte ind til ham. Han talte til dem og befalede sig derefter Gud i Vold. Da faldt der noget på hans gulv, ligesom en stor vedstok var falden ned. Om morgenen, han kom ud, lå hans ko død i båsen. Siden havde han aldrig haft nogen førlighed i sine lemmer, men måtte støtte sig til en stok. Ved landstinget lagde Thomas Madsen sin hånd på Karen Anders' hoved og sigtede hende for med sine troldomskunster at have gjort dette. Han tilbød hende, at hun i godtfolks nærværelse skulle »spyte til den onde ånd og vedersige ham og intet have med ham at gøre«. Men Karen Anders' sagde nej.

Fremdeles måtte man efter, hvad Kirsten Olufsdatter havde bekendt, beskyldte Karen Anders' for

at have været med til sammen med nogle andre hekse at danse på Hejnsvig kirkegård for et par år siden. Hendes dreng eller partner i kunsterne hed Thiederich, hvilket Apellone havde bekendt.

Over for så mange vidnesbyrd mod Karen Anders' kunne landstinget kun stadfæste den lokale dom over hende, og snart efter flammede et nyt heksebål ved Malt herreds ting.²⁾

Disse to omtrent samtidige hekseprocesser fra Lindknud sogn indgår i en længere række af hekseforfølgelser og retssager, som i Syd- og Sydvestjylland var så talrige omkring 1620, at der kunne tales om en gennemgribende udrensning. De omtalte tilfælde er temmelig karakteristiske for, hvorledes en hekseproces forløb, men frembyder ellers intet af særlig interesse. Der er tale om et par kvinder, den ene gammel, som synes at høre hjemme i det lavere eller laveste lag af bondebefolkningen, socialt og økonomisk afmægtige, hvorfor de tager overtroen til hjælp og opnår, vel næppe uden visse psykologiske virkemidler, at gøre sig frygtet blandt deres omgivelser. Helt uden egen skyld er næppe nogen heks eller heksemester blevet dømt. Men det var en farlig vej at betræde, og det kunne et normalt tænkende menneske på den tid ikke være uvidende om. Man må ved at beskæftige sig med disse heksekæbner ikke overse, at der var tale om et vist samkvem med ligesindede, et suggesterende moment, som synes at have udelukket nogen vej tilbage fra troldfolkets broderskab, hvilket imidlertid ikke afholdt den ene heks fra at angive en anden, når forhørets time var inde, og de gen-

---

²⁾ Viborg landstings dombog C 1620.

tagne spørgsmål om medskyldige blev stillet af en mand med et torturretskab i hånden.

Udtrykket *hekseproces* er strengt taget ikke det rette udtryk for den metode, hvorpå en heks blev ekspederet ud af verden. Dommen fældedes faktisk af sognets egne folk, kirkenævningene, behæftet med den usikkerhed, som en oppisket stemning, sladder og ondskab uvægerligt måtte frembyde. Hverken herredstinget eller landstinget forlangte i en sådan trolddomssag positive beviser på den anklagedes skyld, hvilket jo også ville være vanskeligt. De afgivne vidnesbyrd for eller imod den anklagede var afgørende for dommens udfald. Ved at opsætte sagen f. eks. en måneds tid gav landstinget den anklagede en respit til eventuelt at skaffe vidner til sit forsvar, hvilket dog sjældent fik nogen betydning, netop fordi sagen i forvejen var tilrettelagt hjemme i sognet, hvor den egentlige »proces« var foregået.

Der kendes naturligvis tilfælde, hvor landstinget frikendte en heks, som var dømt af kirkenævn og hjemting. Men alt i alt må man vist finde, at datidens dystre overtro og djævfrygt kunne kaste en slagskygge ind over det ærværdige landsting, hvor så mange skæbner på liv eller død blev afgjort.

Strenge straffe

I »Danske lov« hedder det: »Den, som sig selv ombringer, haver sin hovedlod forbrudt, og må ej begravnes enten i kirken eller på kirkegård, med mindre han gør det i sygdom og raserie.«

Lige siden den første lutherske tid var det sådan, at »ingen må begravnes, der berøver sig livet ved strikke, jern eller vand«, men måtte ud i »høj og heden jord«.

At retspraksis før 1683, da »Danske lov« kom, også lod hovedloden være forbrudt, ses af følgende post i Riberhus lensregnskab 1654-55, hvor det hedder: »Niels Nielsen i *Grimstrup* for hans halve boeslod, formedelst hans qvinde hengte sig selv. Efter vurderings formelding 17 sdl. Men formedelst hans store armod er hannem bevilget på 10 sdl.« Boden er altså nedsat; foruden hensynet til mandens fattigdom har man måske også følt, at det var »for smed at rette bager«.

Man havde også pligt til at pågribe manddrabere, og det var meget kostbart at undlade det. Kristian IVs reces 1643, som gengiver bestemmelsen i forordningen af 22. marts 1620, siger herom: »Hvor tvist og uenighed iblandt ufri folk sig begiver, skal enhver være forpligtet, som tilstede er, ulykke og manddrab at hindre og forekomme. Men sker manddrab, da skal og enhver hosværendis være forpligtet manddraberen at hindre, at han ej bortkommer. End undkommer han, være alle pligtige

hannem at eftersætte og føre tilstede inden otte dage der efter i det seneste, eller en hver af dem, om de ere formuende, give fuld mandebod, som er 18 currente daler. Findes ej til de bøder formue, straffes som formuen er til eller lide af sin husbond på kroppen med fængsel eller arbejde efter som vilkårene tilsige.« Skete drabet i birk eller købstad, skulle $\frac{1}{3}$ af bøderne tilfalde den, der havde højhedsretten over stedet, $\frac{1}{3}$ tilfaldt herskabet, og den sidste trediedel skulle gå til den dødes arvinger.

I samme lensregnskab er der en sag, der henhører under denne paragraf. Den lyder: »Aftingede Chr. Nielsen i *Boldersager*, Peder Nielsen i *Føuling*, Laus Andersen i *Arenstrup* (Andrup, Skadst s.), Jørgen Nissen i *Billomsagger* (Boldesager?), formedelst de ikke pågreb Tommes Terp udi *Varrde*, der han drepte Peder Nielsen i *Fordumlund*, og gav efter recessen til Hans Kongelige Majestæt hver de to parter af boet, nemlig 12 corant dlr. Nok aftingede Gregers Clemendsen i *Arendrup* og Chresten Jensen i *Giesing*, som er adels tjenere, og derfor ikke gav uden den trediepart af boet til Hans Kongelige Majestæt hver 6 corant dlr., er så tilhobe penge 45 rdl.« Summen blev ialt 60 curant dlr. Man må altså have regnet 1 curant dlr. lig $\frac{3}{4}$ rigsdaler.

Af dem alle fik kongen en part, fordi drabet sikkert er forøvet i Varde, hvor kongen havde højhedsretten. Af de første fik han endnu en part, fordi de var hans egne tjenere, kronbønder. Af de sidste to bønder fik deres adelige herskab $\frac{1}{3}$. Men denne er lige såvel som boden til den dræbtes arvinger lensregnskabet uvedkommende.

H. K. Kristensen.

Dansk historisk Fællesforenings årbogspræmie til John Kvist

De danske historiske foreninger og institutioner - arkiver, museer, historiske amtssamfund m. fl. - er sluttet sammen i en Fællesforening, hvis formand er landsarkivar Johan Hvidtfeldt, Viborg.

Fællesforeningen har mange opgaver at røgte, den har som tidligere meddelt en konsulent, der vil hjælpe folk, der arbejder med sognehistorie eller andre lokale opgaver, den afholder kursus, virker med i uddannelsen af lærere til aftenhøjskolen, udgiver tidsskriftet Fortid og Nutid og en række bøger til hjælp for historisk studerende, søger at skaffe midler til historisk arbejde og i det hele taget yde dette arbejde så gode kår som muligt og virke oplysende og inspirerende, bl. a. forsøger det nu i en uge i februar til næste år i alle Danmarks sogne at få sognets forskellige foreninger til at afholde hjemstavnsaftener. Kort sagt: Fællesforeningen vil styrke og fremme den historiske interesse i vort folk. Et led i bestræbelserne er bl. a. hædring af fortjente lokalhistorikere ved at tildele dem en præmie for den afhandling i amtsårbøgerne, Fællesforeningens styrelse finder bedst. 26 mænd og kvinder har således i de sidste

30 år fået denne udmærkelse. Vort samfund kan med glæde notere, at 4 afhandlinger i vor årbog er blandt de præmierede. Forfatterne er Rasmus Mortensen og Søren Alkærsig (1933, om jernudvinding), T. Tobiassen Kragelund (1949, »De nyttige sten«), og nu i 1959, da præmien for første gang forhøjedes til 1000 kr., blev den tildelt vor kasserer, lærer John Kvist for hans artikel »Professoren og hans slægt« (1957).

Styrelsens bedømmelse lød således:

»I »Professoren og hans slægt« giver John Kvist et billede af skøjernes og de gevorbnes tilværelse. »Professoren«, Hartvig Andreassen Lunding, var født 1782, og han og hele hans slægt hørte til blandt de hjemløse, de evigt vandrende. Sommetider ernærede de sig som kedelflikkere eller ved glarmestervirksomhed, og sommetider måtte de stjæle for at klare dagen og vejen. Som sidste udvej kunne de melde sig som gevorbne soldater — for så at desertere kort efter.

Denne gruppe af mennesker har været større, end man i almindelighed forestiller sig, og det er deres forhutlede tilværelse, John Kvist' artikel kaster et skarpt lys over. Man følger en række skæbner i deres daglige liv og i deres konflikter med offentligheden. Trods det rent lokale udgangspunkt giver afhandlingen et både psykologisk og kulturhistorisk tidsbillede, som har gyldighed for hele datidens Danmark. Fremstillingen er klar og sober og tillige velskrevet og fængslende. Artiklen kan både for formens og for indholdets vedkommende tjene til eksempel, den ligger på linie med John Kvist' øvrige forfatterskab, og den hævder sig smukt blandt de øvrige årbogsartikler, selv om det må beklages, at den ikke indeholder kildehen-

visninger. Den findes ubetinget værdig til præmiering.«

Idet formanden overrakte præmien, udtalte han bl. a.: »Der er intet hensyn taget til Deres specielle vanskelighed, men menneskeligt har vi lov til at fyldes af beundring over en så usædvanlig præstation, der har krævet en ufattelig viljestyrke. Det er faldet i min lod at uddele denne pris adskillige gange, men jeg har aldrig uddelt den med så stor glæde som i år.«

Lærer Kvist og hans frue, der har været hans trofaste og uundværlige hjælper, var begge indbudt til årsmødet. Kvist takkede, også dem, der havde arbejdet med emnet før ham. Deltagerne applauderede og følte, at de havde oplevet den skønneste stund under hele mødet.

Her hjemme kan det kun glæde Kvist' mange venner, at han opnåede denne ærespris. Men vi ved også, hvad det har kostet ham af arbejde, af anspændelse, af tålmod at udføre sådanne arbejder, siden en sygdom ramte hans øjne. Mens vi ønsker hjertelig til lykke med den fortjente udmærkelse, bøjer vi os i ærbødighed for det sikkert enestående forfatterskab, udført af en blind men klart seende i sit historiske syn.

H. K. K.

Mindeord

N. M. Kromann

Historisk Samfunds æresmedlem, flhv. fabrikant Niels Møller Kromann, Esbjerg, døde d. 2. januar i år, næsten 90 år gammel.

Han blev født i Sønderho 4. april 1870 som søn af sæbefabrikant og skibsreder S. M. Kromann og hustru Anna Nielsdatter. Kromann blev 1895 gift med Jensine Jessen, hvis fader var skibsfører i Sønderho. Hun døde 1936.

Efter endt uddannelse startede Kromann i 1895 en sæbefabrik i Esbjerg. Desuden anlagde og drev han i flere år Esbjerg papæskefabrik og Esbjerg Materialhandel. Først havde virksomheden til huse i hjørneejendommen ved Kongensgade og Kirkegade. Senere flyttedes fabrikken til Fynsgade, derpå til Østergade og til sidst til Rolfsgade, hvor han drev fabrikken til 1946.

Var Kromann således blevet esbjergenser, og bl. a. en tid medlem af ligningskommissionen, hang hans hjerte dog stadig ved den gamle skipperø. Allerede da han var 13 år, begyndte han at føre dagbog, han noterede ikke bare, hvad der angik ham selv, men også hvad der angik slægtens liv og levned. Det blev efterhånden til 8 digre bind.

At en så ung mand førte dagbog, viser hans tidlige historiske interesse. Den fik ham i årevis til at samle stof til Fanøs historie og til slægtens historie. Det resulterede i de betydelige slægtsbøger: »Fanø Slægten Warrer« og »Sønderho Slægterne Son-

N. M. Kromann.

nichsen-Kromann.« 1940 udsendte han sammen med A. og S. Sonnichsen »Slægten Sonnichsen og de dertil hørende Slægter Thomsen og Kromann« (2. udgave af »Slægten Sonnichsen«).

Han største og mest bekendte arbejde er dog den store »Fanøs Historie« i 3 bind, der har givet ham æresnavnet »Fanøs historiker«. Dette værk er nu udsolgt, men stadig meget efterspurgt. Desuden har han skrevet »Fanø-Sømænd i Storm og Stille«.

I mange år var han medlem af Historisk Udvalg for Esbjerg og sad i bestyrelsen for Esbjerg og

Omegns Museumsforening. 1933-42 var han i bestyrelsen for vort samfund og blev derefter udnævnt til æresmedlem. Det skyldtes ikke bare hans trofaste virke i bestyrelsen, men lige så fuldt hans mange bidrag til årbogen. Vi nævner »Kaperkaptajn Gregers P. Carstensen's Kup« (1928), »Af jordemodervæsenets historie« (1929), »Af en Fanøskippers Journal 1809« (1930), »Lidt Skibsfarts Historie« (1938), »Færgerierne over Ribe Amts Aær« (1939), »Af Varde Vejrmøllens Historie« (1943), »Varde Sønderbro« (1946), »Fattigmandens Snaps« (1948) og fortegnelser over dagbladsartikler. Desuden har han selv skrevet talrige artikler i dagblade og været medarbejder ved Turisthåndbogen for Sydvestjylland. Endelig har han til Fanøfester skrevet skuespillene »Blodets Baand« og »Gammel Kærlighed ruster ikke«.

Det var derfor velfortjent da han blev æresborger i Sønderho 1938 og æresmedlem af Fanø Skibsrederforening 1955 og af Fanø-Foreningen i Esbjerg og København. Han var ridder af Dannebrog. - Desuden var han en kortere tid udgiver og redaktør af Skandinavisk Philatelist Tidende og af Skandinavisk Frimærke Tidende.

Han skænkede sine samlinger til Centralbiblioteket i Esbjerg.

Hvor travlt han end havde i sit lange liv, holdt han altid søndagen som hviledag. Imponerende er det arbejde, han har udført. I Historisk Samfund vil vi bevare mindet om ham med taknemlighed.

H. K. Kristensen.

J. M. Lauridsen

En solid vestjysk gårdejer som socialdemokratisk folketingskandidat - og tilmed for over et halvt århundrede siden! - det var vel nok et særsyn!

Gårdmanden, *Jens Mikkelsen Lauridsen, Møllevang pr. Gredstedbro*, var da heller ikke nogen helt almindelig bonde. Han er født i Vilslev den 10. april 1871 på en gammel slægtsgård. I sin ungdom ville han have været til bogen, men faderen sagde stadig nej: »Bondens stilling er den solideste og bedste i verden. Kommer der vanskelige tider, er bonden altid nærmest spisekammeret. Det er desuden farligt at komme bort fra jorden og blive rodløs. Du må læse så meget, du har tid og lyst til, men bliv ved jorden!« - Trodse sine forældre ville Jens Mikkelsen nødig, og han havde ikke selv penge til at bekoste et langvarigt studium.

Så læste han da i sin fritid derhjemme, og det en mængde bøger. Det vendte op og ned på mange gængse forestillinger for ham. Han hørte til sognets mest vågne og initiativrige unge. Trods faderens modstand kom han på højskole, Mellerup, hvor Jens Beck og Jakob Knudsen satte deres præg og hjalp på de unges »begreber om mennesker, ting og forhold som aldrig før, man lærte sin Gud og sig selv at kende,« som J. M. Lauridsen udtrykte det.

Hans bedste kammerater hjemme i Vilslev og på højskolen fløj bort fra landbruget og havnede viden om i fine stillinger, men han, den mest »flygtige« af dem alle, blev en liden gråbonde på slægtens og hjemstavnens magre vestjyske jord, skriver han selv. Han blev dog først udlært som mejerist, før han gav sig landbruget i vold som sin

livsopgave. Han giftede sig med Martha Maria Janniksen fra Jedsted - brylluppet var egnens første uden spiritus. De unge flyttede ind i Møllevang, en udflyttergård fra Lauridsens fødegård.

Martha døde 1903, hvad der tog umådelig hårdt på Jens Mikkelsen, og 1906 brændte Møllevang ved lynnedslag. Men gården rejstes påny, og Jens Mikkelsen giftede sig med sin husbestyrerinde Karen Bilde fra Voldby ved Grenå. 1936 afstod han gården og flyttede ind i et nyopført hus syd for Møllevang.

J. M. Lauridsen kom dog ikke blot til at udføre et dygtigt arbejde med jorden. Hans gode evner, virkelyst og idérigdom blev også taget i brug i samfundets tjeneste, snart kom han med i en lang række af sit fags organisationer. 1916 købte han sammen med Søren Thude en udstykket gårds bygninger i Vilslev og lod den omdanne til kaserne for den indkvarterede sikringsstyrke, han tog initiativet til oprettelse af et folkebibliotek og sad i mange år i Esbjerg Centralbiblioteks bestyrelse, var medlem af sogneråd, skolekommission m. m. og fik 1931 af sognerådet overrakt en erkendtlighedsgave for »veludført arbejde i kommunens tjeneste.«

Denne mangesidigt interesserede og belæste mand arbejdede også med den lokale historie. Da Hunderup Kærgård skulle genrejses af fornedrelsen var han sammen med T. Tobiassen Kragelund primus motor, og det var ham, der skrev det historiske afsnit i »Kærgaard«-bogen, mens Frifelt skrev indledningen og Tobiassen det folkloristiske afsnit. Desuden har Lauridsen skrevet »Min Slægts-historie«, et såre omfangsrigt værk i 6 bind (1943-

44), redigeret af lærer Carl Nielsen, Tjæreborg, og udgivet af Historisk Samfund.

Her i årbogen har han skrevet om den kendte Bendix Madsen (1943). Afhandlingen er ligesom hans øvrige forfatterskab præget af hans fortællerglæde og brede, livlige stil.

Han døde 13. marts 1959. Karen Bilde døde allerede 1944.

Æret være J. M. Lauridsens minde.

H. K. Kristensen.

—o—

Gudmund Hatt

Professor Gudmund Hatt var lærersøn fra Vildbjerg. I 1904 blev han student og rejste 1905 til U.S.A., hvor han arbejdede med kemi og 1906-07 studerede etnografi ved Harvard universitetet. Da han kom hjem, holdt han foredrag om indianerne og deres daværende tilværelse, men blev drabelig udskaøldt i aviserne derfor. Man kunde ikke godtage hans nøgterne realistiske skildringer. 1911 blev Hatt cand. mag., hvorefter han foretog etnografiske studierejser i Lapland, hvad der bl. a. satte frugt i hans doktordisputats »Arktiske Skinddragter i Eurasien og Amerika« 1914.

Også senere var han gentagende på studierejser, således i 1914-15 til kulturgeografiske og etnografiske museer i Kanada og U.S.A.

44), redigeret af lærer Carl Nielsen, Tjæreborg, og udgivet af Historisk Samfund.

Her i årbogen har han skrevet om den kendte Bendix Madsen (1943). Afhandlingen er ligesom hans øvrige forfatterskab præget af hans fortællerglæde og brede, livlige stil.

Han døde 13. marts 1959. Karen Bilde døde allerede 1944.

Æret være J. M. Lauridsens minde.

H. K. Kristensen.

—o—

Gudmund Hatt

Professor Gudmund Hatt var lærersøn fra Vildbjerg. I 1904 blev han student og rejste 1905 til U.S.A., hvor han arbejdede med kemi og 1906-07 studerede etnografi ved Harvard universitetet. Da han kom hjem, holdt han foredrag om indianerne og deres daværende tilværelse, men blev drabelig udskaøldt i aviserne derfor. Man kunde ikke godtage hans nøgterne realistiske skildringer. 1911 blev Hatt cand. mag., hvorefter han foretog etnografiske studierejser i Lapland, hvad der bl. a. satte frugt i hans doktordisputats »Arktiske Skinddragter i Eurasien og Amerika« 1914.

Også senere var han gentagende på studierejser, således i 1914-15 til kulturgeografiske og etnografiske museer i Kanada og U.S.A.

1923 blev han lektor i geografi ved Københavns universitet, og 1922-26 skrev han sammen med professor M. Vahl det store 4 binds værk »Jorden og Menneskelivet«, der i en årrække var den mest benyttede geografiske håndbog i vort land. Endvidere skrev han en række etnografiske og kulturgeografiske arbejder til danske og udenlandske tidsskrifter.

1923 blev han professor i kulturgeografi. Det var dog ikke bare som geograf, han gjorde en stor slået indsats. Han udmærkede sig ikke mindre som arkæolog. 1919 var han blevet underinspektør ved Nationalmuseets 1. afdeling, 1922-23 ledede han en arkæologisk ekspedition til Vestindien.

»Som et frisk prust — ja netop prust for pust er for fint — kom i tyverne Hatt jagende ind over den hjemlige arkæologiske markforskning for så vidt denne angik bopladser, hustomter og agre, specielt jernalderens.« Således karakteriserer rigsantikvaren, professor Johannes Brøndsted i »Kuml«, Hatts fremtræden i dansk arkæologi.

Det var faktisk Hatt, der skabte en særlig teknik ved udgravning af husbopladser og dermed lærte »danske arkæologer den vanskelige kunst at erkende sporene af oldtidshuse, der ikke er blevet ødelagt ved ild.« (Brøndsted). Næppe nogen anden har skænket de danske bønder så megen viden om deres fortidshistorie som han. Det skete ikke blot ved hans bopladsundersøgelser, men lige så fuldt ved hans tydning og datering af digevoldingsforekomsterne, som han fastslog at være oldtidsagre. Det var i sidste øjeblik han satte ind. Det moderne landbrugs begyndende mekanisering udslettede i løbet af kort tid landets sidste heder, og det var i uberørt jord, man skulle vente at finde de svage

spor af jernalderbondens forladte agre. Hatt fandt dem i stort tal. Det var som intet kunne standse ham, hverken regn eller storm, frost eller sne — eller forelæsninger på universitetet! Hans stærke helbred og stærke vilje blev sat ind. Han vidste, det var et kapløb med hede bøndernes tusinder af plove.

Kæmpearbejdet lykkedes. Betragt engang hans kort i »Videnskabernes Selskabs Arkæologisk-kunsthistoriske Skrifter« II! Fra Asdal-Uggerby i nord til Vodder i syd og til Blemme Lyng på Bornholm i øst ligger de konstaterede forekomster i et antal af 119 fastlagte, for en stor del opmålte og undersøgte af Hatt selv eller hans assistenter.

Blandt hans udgravede bopladser bør især nævnes Ginderup (sammen med Hans Kjær), Oksbøl og Nørre Fjand, hvoraf navnlig den sidste har en rigdom på enkeltheder. Videnskabernes Selskab har også udgivet Hatts arbejde om dette fund. En let tilgængelig samlet fremstilling har han givet i bogen: »Landbrug i Danmarks Oldtid.«

Han havde en særlig evne til at lytte til tingenes tale eller se noget i dem, forfølge det, så han klarlagde store kultursammenhæng. Det mærkes tydeligt i et af hans sidste arbejder: »The Corn Mother in America and in Indonesia«, ligeledes bygget op på beherskelse af et fantastisk stort materiale.

Under besættelsen indtog Hatt en særstilling, der skaffede ham mange uvenner og vakte megen modstand, og ved befrielsen blev han stillet for en tjenestemandsdømstol, der dømte ham til afskedigelse, men med fuld pension. Den væsentligste grund til hans stillingtagen var vel den, at det var hans overbevisning, at Tyskland var et naturligt og uundværligt bolværk mod den russiske kommu-

nisme, og at han følte sig forpligtet over for en henstilling fra regeringen om at tilslutte sig den dansk-tyske forening, der skulle hjælpe til at føre Danmark skånsomt gennem besættelsestiden. Det blev bittert for Hatt, der blev isoleret og følte det knugende, men det knækkede ikke hans arbejdsmod. Han håbede, det forholdt sig med det som med »Sempervirens«. Flere store arbejder fuldførte han efter at have mistet sin lærestol ved universitetet, og han opnåede den glæde at se »Kuml« formet som et festskrift til ham med ordene »Jysk arkæologisk selskab satte dette kuml for Gudmund Hatt på 75-års dagen 31. oktober 1959«.

27. september 1911 var Hatt blevet gift med malerinden Emilie Demant, der også var etnograf og har udgivet værdifulde bøger om lapperens liv, hvorfor hun belønnedes med Hazelius medaljen og med Vasa ordenens ridderkors.

En ret betydelig del af Hatts arbejde, både med bopladsfund og oldtidsagre var viet Ribe amt, ja hans sidste gravning fandt sted på Vognsbøl bopladsen. Herom vidner også hans afhandlinger i vor årbog, nemlig »Oldtidsagre i Ribe Amt« 1934, »En Boplads fra germansk Jernalder i Oksbøl« 1948, »En Jernalders Brønd i Torrup« 1952.

27. Januar i år døde professor Hatt. Hans hustru var død 4. dec. 1958. Vi beundrer hans forskning, dens omfang og klarhed, og forfatteren af disse linjer står i stor taknemlighedsgæld til ham, selv i tider, hvor vi ikke var enige, for aldrig svigtende hjælpsomhed og opmuntring.

H. K. Kristensen.

Victor Hermansen

Den 9. juni i år afgik museumsinspektør Victor Hermansen ved døden, ramt af en hjerneblødning. I det sidste par år havde helbredet forøvrigt ikke været godt.

Hermansens virke er i ikke ringe grad knyttet til byen Ribe, hvis historie han arbejdede med og leverede vigtige bidrag til. Med god grund har Det antikvariske Selskab i Ribe udnævnt ham til dets æresmedlem.

Han er født den 24. december 1894 på Frederiksberg, hvor faderen var urtekræmmer. 1912 blev han student og 1920 mag. art. 1930 blev han gift med Inger Margrethe Hansen, en præstedatter fra Odense.

Købstædernes og kirkernes historie samt museumshistorie var hans særlige felt. I fem år var han sekretær ved storværket »Danmarks Kirker« og i de følgende fem år redaktør af værket, indtil han 1938 blev inspektør ved Nationalmuseet for at tage sig af middelalderarkæologi, Nationalmuseets omfattende billedarkiv og dets ældre historie. Sammen med andre af museets mænd var han med til at udgive bindene om Præstø amt, Sorø amt og København. Som en frugt af hans arbejde med kirkernes historie må også nævnes hans »Københavns gamle Kirker« og »Nørre Broby Kirke«. Vi mindes ligeledes, hvordan han i sin tid hver søndag i radioen gav en kort og klar kulturhistorisk omtale af den kirke, hvorfra dagens gudstjeneste udsendtes.

Blandt hans byhistoriske arbejder kan fremhæves »Hillerød Bys Historie« (1925), »Køge Bys Historie«, »Holbergtidens København« og »Roskilde

Landevej«. — Det, vi især glæder os over, er hans »Ribes Bys Historie 1660-1820«, som han skrev sammen med Hugo Matthiessen og Otto Smith (1929-46). Også til Festskriftet »Ribe Bispesæde 948-1948« har han leveret et værdifuldt bidrag »Ribe Domkapitel«.

Han havde ikke Hugo Matthiessens digteriske flugt over sin stil, men evnede den kunst på en gang at skrive for den almindelige læser og så endda holde sig strengt til de videnskabelige kendsgerninger.

Hermansen var redaktør af »Danske Museer«, har udgivet Worsaaes erindringer og breve og endnu flere bøger og afhandlinger. Et af resultaterne af de museumshistoriske studier har han beriget vor årbog med, nemlig den store afhandling fra sidste år »Antikvarer i det gamle Ribe«. Desuden har han i Fra Ribe Amt 1926 offentliggjort et bidrag »Ribes Tilstand 1735 og 1743«.

Vort Samfund vil med tak mindes denne stilfærdige forsker.

H. K. Kristensen.

P. H. Haahr

Forhenværende førstelærer Peder Helt Haahr, der var medlem af vort samfunds bestyrelse 1927-31, afgik ved døden 5. marts 1960.

Han er født 4. aug. 1876 på Lille Bjerregård i Ølgod sogn, en gård, som i flere led havde været i slægtens eje. Kort efter sin konfirmation kom

Landevej«. — Det, vi især glæder os over, er hans »Ribes Bys Historie 1660-1820«, som han skrev sammen med Hugo Matthiessen og Otto Smith (1929-46). Også til Festskriftet »Ribe Bispesæde 948-1948« har han leveret et værdifuldt bidrag »Ribe Domkapitel«.

Han havde ikke Hugo Matthiessens digteriske flugt over sin stil, men evnede den kunst på en gang at skrive for den almindelige læser og så endda holde sig strengt til de videnskabelige kendsgerninger.

Hermansen var redaktør af »Danske Museer«, har udgivet Worsaaes erindringer og breve og endnu flere bøger og afhandlinger. Et af resultaterne af de museumshistoriske studier har han beriget vor årbog med, nemlig den store afhandling fra sidste år »Antikvarer i det gamle Ribe«. Desuden har han i Fra Ribe Amt 1926 offentliggjort et bidrag »Ribes Tilstand 1735 og 1743«.

Vort Samfund vil med tak mindes denne stilfærdige forsker.

H. K. Kristensen.

P. H. Haahr

Forhenværende førstelærer Peder Helt Haahr, der var medlem af vort samfunds bestyrelse 1927-31, afgik ved døden 5. marts 1960.

Han er født 4. aug. 1876 på Lille Bjerregård i Ølgod sogn, en gård, som i flere led havde været i slægtens eje. Kort efter sin konfirmation kom

Haahr på Staby vinterlærerseminarium, og 16 år gammel begyndte han lærergerningen, 1892 blev han nemlig vinterlærer i Uhre Kær i Brande sogn, og her fortsatte han de følgende vintre, til han blev optaget på Jelling seminarium, hvorfra han dimitteredes 1897. 1899 blev han vinterlærer i Krusbjerg, 1900 lærer og organist i Tranderup og 1903 førstelærer og kirkesanger i Tistrup. Han var gift med Johanne Margrethe Clausen fra Bjerregård.

Fra sin far og bedstefar havde Haahr arvet en stærk sans for sang og musik, og i mange år var han dirigent for Tistrup sangforening. I en lang årrække var han bestyrelsesmedlem af Den sydvestjyske Venstrepresse. Han var et levende interesseret menneske og en ypperlig fortæller i sin skole, og han havde en brændende interesse for historie. Hans første bidrag til den historiske litteratur var et stykke om Tistrup by i »Jyske Byer og deres Mænd«, senere kom en del kronikker i »Vestkysten«, 1944 »Slægten Haahr« og i 1954 »Af Tistrup Sogns Saga«. Til den sidste bog har også Niels Plauborg og lærer Vistesen, Hauge, leveret bidrag. Begge de nævnte bøger er tidligere omtalt her i »Fra Ribe Amt«. Det er navnlig personerne, som Haahr var kommet til at interessere sig for eller havde lært at kende den lange tid, han levede i sognet, som han skildrede i sin sidste bog.

Historisk Samfund vil med tak mindes ham og hans arbejde for samfundet.

Æret være lærer Haahrs minde!

H. K. Kristensen.

Litteratur om Ribe amt

I sidste bind (vol. XXIX) af *Acta Archaeologica* har professor *Gudmund Hatt* skrevet »*A dwelling site of Early Migration period at Oxbøl, Southwest Jutland*«. Under henvisning til professorens foreløbige behandling af udgravningen og dens resultater her i årbogen 1948 giver han nu en udtømmende og endelig behandling af det sjældne og imponerende bopladsfund.

I »Kuml« 1959 har snedkermester *Niels Thomsen*, Esbjerg, behandlet et stort *bopladsfund*, nemlig i *Sjælborg plantage*, Hostrup sogn, ved vestkysten af Ho bugt. Her er en landsby med mindst 7 huse brændt ned ca. år 100 e. Kr. Udgravningen blev ledet af stud. mag. *Peder Mortensen* i flere perioder i 1956 og 57. Det hus, interessen især samlede sig om, var et af de nu ret almindeligt kendte jernalderhuse med to rækker tagbærende stolper, temmelig stort, ca. 21 m langt, og med ydervægge af lodrette rafter med risfletning og lerklining, væggene var svagt buede, hvad Thomsen dog ikke mener er tilsigtet. Det, der gav huset særlig interesse, var den brolagte stald med forsænket grebning, som iøvrigt tidligere er iagttaget på Esbjergegnen, og navnlig en ved ydersiden af huset værende kælder med udvendig nedgang. Også de morsomme hule indbukke (se *Fra Ribe Amt* 1947 og 1951) fandtes, endogså i adskillige eksemplarer.

I samme bind har professor *C. J. Becker* skrevet om »*Lergryder med indvendige ører eller »svalerede« hanke fra Danmarks jernalder*«. Heri behandler han bl. a. de to flade gryder med indvendige hanke, som *H. K. Kristensen* udgravede skår af i affaldsgruber i Kolle, N. Nebel sogn, og som er fra tidlig keltisk jernalder. Sammen med

de beslægtede »svaleredekar« synes de her i landet kun brugt i Syd- og Midtjylland. Hertil hører fund i Borre (Fra Ribe Amt 1939), Torrup, Vorbasse, Tirslund, Malt, Revsing samt Kolle. Disse kar fra jernalderens første tid dukker imidlertid op efter århundreders forløb i vikingetiden. Således har Ribe museum et skår fra Albæk, Sneum sogn, som synes at tilhøre denne tid.

I majhæftet af »Naturens Verden« har *Lennart Edelberg* og *Jørgen Rausted* skrevet om »Værf og fedding«, og selv om det mest drejer sig om værferne på Halligerne og deres ferkvandsforsyning ved hjælp af feddinge, er artiklen også af værdi for os, fordi værferne findes helt op i marsken ved Ribe.

I »Skalk«, nr. 2 har *Olfert Voss* gengivet luftfotografiet af *bopladsen i Hodde* og ledsaget det af en udmærket plantegning efter fotografiet og omtaler en prøvegravning derude, der synes at vise, at anlægget er fra århundredet før Kristi fødsel. Også *Hans Stiesdal* bringer i »*Arkæologi fra luften*« (Nationalmuseets Arbejdsmark 1959) et billede deraf.

I fortsættelse af sine erindringer »Drengeskår i Vestjylland« i vor årbog for 1958 har fhv. rektor *Kr. Bruun*, tidligere Esbjerg, skildret det næste afsnit af sit liv i »Historiske Meddelelser om København« 1959 under titlen »*Bondestudenten og hovedstaden*« i samme levende og ærlige stil som »Drengeskår«.

I »Kirkehistoriske Samlinger« 1960 har *H. K. Kristensen* gengivet »*Sognepræst Jacob Stampes optegnelser om »religiøse« skikke*«. Det er væsentlig skikkene i N. Nebel og Lydum sogne 1852, det drejer sig om, men også Åstrup og Starup, hvor Stampe tidligere var præst, omtales lejlighedsvis. Kristensen har tilføjet en biografi og en række noter. — I skriftrækken *Danmarks Riges Breve* er udkommet 2. bind i 3. række, omhandlende årene 1344-47. Her er spredte ting om egnen i denne fjerne tid.

Sidste 5. marts var det 500 år siden det bekendte møde fandt sted i Ribe, hvor det slesvig-holstenske ridderskab kærede Kristian den Første til landenes hertug, og han lovede dem, at hertugdømmerne skulle blive »evig sammen udelte«. I den anledning har dr. *Henning von Rumohr* på Karl Wachholtz forlag, Neumünster, udgivet: »*Dat se bliven ewich tosamende ungedelt, Festschrift der Schles-*

wig-Holsteinischen Ritterschaft zur 500. Wiederkehr des Tages von Ripen am 5. März 1960«. En række tyske fagfolk giver her bidrag til belysning af begivenheden. Den plattske original gengives i faksimile med en oversættelse til højtysk. Andre spørgsmål behandles i sammenhæng dermed.

Morten Kamphövener: Skrumsager. En sønderjysk fører.

Historisk Samfund for Sønderjylland har udsendt en lille bog i samme nydelige udstyr som Marie Boesens bog om Agnes Schmidt fra Lundsmark, der tidligere har været omtalt her. Det er rigtige gavebøger til en billig pris, kærkomne hos slægt og venner.

Over hele vort amt er »gamle Skrumsager« kendt og æret som den stoute og stærke kæmpe fra Københoved, der stod frygtløs i kampen for Sønderjyllands danskhed. I den nordlige del af vort amt er han tillige kendt for sin tilknytning til egnen. Han har tjent på Vadgården i Nr. Nebel og en født i nabosognet, på Skrumsager i Sdr. Bork. Tillige er han kendt for sin romantiske kærlighedshistorie; gang på gang har jeg hørt ældre folk fortælle historien om, hvordan han bortførte sin brud, da vielsen skulle foregå, efterfulgt af sin rasende svigerfar.

Levende og nøgternt, kyndigt og indgående skriver *Morten Kamphövener* om *Skrumsager* og hans gerning, hans fremtrædende plads i det nationale arbejde, i ledelsen af Sprogforeningen og i redaktionen af dens almanak og Vælgerforeningens myndige formand. *Skrumsagers* egne erindringer er benyttet samt et stort arkiv- og avismateriale.

Det er i virkeligheden en både spændende og morsom fortælling, tillige lun og hyggelig. Det er ikke bare *Skrumsagers* offentlige fremtræden, der skildres, men også hans liv hjemme. Vi læser også om hans to hustruer, den »bortførte«, dygtige og betydelige Ane Marie Kloppenborg og hans anden hustru, den gode og blide Laura Buch, som hans far allerede havde fået løfte på som svigerdatter, mens hun lå i vuggen. Men bogen er mere end person-

skildring. Den giver tillige et indblik i den nationale kamp og er helt igennem et stykke virkeligt levende folkelig historieskrivning.

Niels Åge Nielsen: De jyske dialekter.

Sprogforskeren *Niels Åge Nielsen*, bibliotekar ved Statsbiblioteket i Århus, har udsendt en bog, der ikke bare er af værdi for sprogstuderende og lærere, men for alle, der holder af det kernefulde jyske sprog. Det er en populær dialekthistorie. Her fortælles om, hvordan dialekterne er opstået, og hvordan studiet af jysken er blevet udført. Blandt disse studerende her fra amtet er der grund til at nævne mænd, som H. F. Feilberg, Marius Kristensen og Arne Espegård i Esbjerg, hvis værk om vendelbomålet nylig er udkommet. Af folk, der har skrevet på vor egne mål kan fremhæves J. Jacobsen, K. J. Kristensen, I. Carl Christensen, Niels Holbak, Salomon Frifelt og Tobiassen Kragelund.

»Dit mål røber dig, du er en gallilæer!« — Det var ikke bare i apostlenes dage, man kunne høre forskel på de forskellige egne mål. Det kan vi også stadig her i landet. For grænserne mellem alle disse egne mål gøres der rede i bogen, også de uddøde dialekter i Sydslesvig tages med. Anskuelige kort viser grænserne, særprægene fremdrages, og på hver dialekt er der fortalt småhistorier, oplevelser eller digte, og der er fortegnelser over, hvad der er trykt på og om disse egne jysk. Så sluttes der med eksempler på orddannelse, ordforråd og stil og en skildring af den kamp, der er ført mellem jysken og rigsmålet det sidste par hundrede år.

Nyt kærkomment hjælpemiddel for personal- og lokalhistorikere og andre interesserede.

Rundt omkring i vore kirker, på stolegavle, prædikestole og altertavler, på herregårde, gamle møbler og i vore museer støder man jævnlig på våbenskjolde. Men hvis er det? Hvilken slægt har ført det skjold? spørger man ofte. Det har det ikke altid været let at finde ud af. I

Thiset og Wittrups *Nyt dansk Adelsleksikon* i forbindelse med *Storks Dansk Vaabenbog* kan man nok finde, hvilket våben en bestemt dansk adelslægt fører. Men det har ikke været så let at gå den modsatte vej, altså svare på ovenstående spørgsmål. For de ældre våbens vedkommende kunne man dog nogenlunde klare sig ved hjælp af Henry Petersens og Thisets sigilsamlinger. Men for de senere var det svært. Nu er der imidlertid udkommet et udmærket hjælpemiddel, hvor man ved hjælp af en nøgle — en sådan, som vi kender fra en flora til at bestemme planter efter — hurtigt og let ved at se på våbnet og slå op i nøglen kan se, hvem der fører det pågældende våben.

Det er arkivar *Knud Prange* ved Landsarkivet i Viborg, som har udført det store arbejde at lave denne »*Heraldisk nøgle til Nyt dansk Adelsleksikon*«. Prange oplyser selv i forordet, at det — med større og mindre pauser — har taget ham 14 år. Arbejdets betydning fremgår også af, at udarbejdelsen er støttet af Den Hielmstjerne-Rosencrone-ske Stiftelse og trykningen bekostet af Videnskabsfonden, mens Samfundet for dansk Genealogi og Personallhistorie sammen med Dansk historisk Fællesforening har udgivet værket. Det medfører, at da vort samfund er tilsluttet Fællesforeningen, vil vore medlemmer kunne få bogen til favørpris 16 kr. uindbundet og 19 kr. indb. (bogladspris 27 og 32).

Nøglen er lavet sådan, at folk, der ellers ikke er kyndige i heraldikkens kunstige regler, også kan bruge den, idet Prange har simplificeret inddelingen og givet en fyldig forklaring om brugen i indledningen. Og den må man være nogenlunde fortrolig med, før man tager fat. Selv om skjoldtegnet skulle være forslidt eller udvisket, f. eks. på gravsten, kan det alligevel bestemmes ved hjælp af Pranges bog, hvis hjelmtegnet er bevaret, da han også har ledsaget værket med en nøgle for hjelmtegnet alene.

Alle, der sysler med hjemstavnen, slægts- eller kunsthistorie, har al grund til at være arkivar Prange taknemlig for den nyttige håndbog.

H. K. Kristensen.

Virksomheden

Arsmødet holdtes i *Vorbasse* d. 26. sept. Da formanden var på rejse til Spanien og Nordafrika, ledede næstformanden, *redaktør P. Friis* mødet. *A. Kristiansen*, *Vorbasse*, valgtes til dirigent. *Friis* aflagde beretning om virksomheden i det forløbne år, fru *Kvist* regnskabet og *Kristensen* omtalte årbogen. Valgene var genvalg. *Adjunkt Edelberg*, *Ribe*, takkede for de billige særtryk og slog til lyd for, at skoler anskaffede særtryk af visse artikler, *lærer Øllgaard*, *Ølgod*, henstillede, at man fremtidig lod tre årgange udgøre et bind, da fire gjorde bogen uhåndterlig, når den blev indbundet. *Vejassistent Christensen*, *Grindsted*, foreslog, at man rettede henvendelse til skoleinspektørerne og større skoler med anmodning om at gøre lærerpersonalet opmærksomme på det rige stof til hjemstavnsundervisning, der fandtes i årbøgerne; dette kunne måske også fremme tilgang af medlemmer blandt lærerne. Næstformanden lovede, at de fremkomne forslag skulle blive behandlet i bestyrelsen.

Ved det offentlige møde talte *lærer Vald. Andersen*, *Bække*, om træk af egnens historie og dvælede især ved kildedyrkelsen og *Vorbasse* marked med dertil hørende slagsmål og om de tyske kolonisters anbringelse på heden. Ved kaffebordet talte *redaktør Friis* om betydningen af disse sammenkomster, endvidere havde *H. K. Kristensen*, *lærer Kvist* og »den jyske smed« samt *A. Kristiansen* og *frk. Agnes Møller* ordet.

Sommerstævnet d. 18. juni havde som sædvanlig samlet stor tilslutning. Der begyndtes i *Astrup kirke*, som sognepræsten *Høgsbro Østergaard* kyndigt skildrede ud fra det intime kendskab, han havde vundet ved sine kirkeunder-

søgelse, ligeledes redegjorde han for granithovedet med de tre ansigter i *Glejbjerggårds have*. Om dette har han som bekendt skrevet en stor afhandling i »Kuml«. Man drak kaffe på Glejbjerg hotel, kørte til *Bramminge gamle Sct. Knuds kirke*, hvor H. K. Kristensen forklarede inventaret og mindesmærkerne og især talte om søhelten, stiftamtmand C. C. Gabel. Tilsidst besøgte man *Bramminge Hovedgård*, hvor ejeren *Poul Lund* fortalte om gården og navnlig om Kai Lykke. Samme sted spistes aftensmad, og Sal. Frifelt takkede for den gode dag.

I det forløbne år har styrelsen arbejdet en del med de fredninger, der sorterer under samfundet. De vejspor af den gamle Varde-Strandbyvej, som på Historisk Samfunds foranledning blev fredet af Varde byråd ved borgmester Niels Jensen på Varde bys jord, og som møller A. Schack, Alslev mølle, lod frede på sin jord i 1921 var truet med udslættelse, ja, på Varde bys jord er det allerede sket. Byrådet har - intetanende - mange år efter fredningen ladet arealet pløje og udforpagte. Ved en forhandling, redaktør Friis og H. K. Kristensen førte med borgmesteren, stilledes det i udsigt, at byen ville lade et andet areal frede, hvis man kunne finde et egnet stykke i den tilstødende plantage. Derefter besøgte den samlede bestyrelse arealet, men fandt ikke noget fredningsværdigt, da vejsporene var ødelagt af planterillerne. Det fredede areal på Alslev mølles hede er overtaget af militæret og indgået i dettes store øvelsesplads. Ved imødekommenhed fra militærets side - vi har navnlig grund til at takke oberstløjtnant *Allerslev Jensen* og arkitekt *Overgaard* - har militæret på egen bekostning nu ladet arealet afmærke, så nu skulle dette være sikret. Endvidere må vi i den forbindelse takke *lundinspektør Gunnar Jessen*, Varde, for elskværdig hjælp.

Nye medlemmer

Lektor Karen Carsten, Kolding
Gartner J. H. Hundebøl, Skads
Lærer P. Christensen, Ølgod
Nis A. Jensen, Damgaard, Vejen
Pensionist A. Hansen, Alslev
Smedemester J. Andersen, Alslev
Pensionist Chr. Thøgersen, Alslev
Gdr. Hans Gregersen, Toftnæs
Fiskemester Harry Jensen, Toftnæs
Entreprenør Hans Kristensen, Alslev
Fru M. Elmgaard, Varde
Landmand Age Jessen, Østerby
Gdr. Chr. Block, Jegsmark
Pens. lærer Fr. Nielsen, Hjerting
Ebba Schmidt, Vejen
Lærer L. N. Andersen, Nyby
Lærer Johs. Møller, Agerbæk
Gdr. M. Dransfeldt, Guldager
Gdr. C. Carstensen, Toftnæs
Gdr. Niels Chr. Rahbæk, Ansager
Sognepræst E. Eller, Varde
Tandlæge Laursen, Holsted by
Kasserer E. Bunde Jørgensen, Varde
Købmand Vagn Nielsen, Fredericia
Guldsmed Korsgaard, Varde
Murer Vald. Mathiesen, Vorbasse
Gas- & vandm. A. Friis Thomassen, Guldager
Garnisonsbiblioteket, Varde
Købmand H. Bramsen, Tofterup
Rentier Chr. Højberg, Starup

Lærer Anker Schøler, Rousthøje
Landpost E. Urup, Øse
Gdr. Skovsen, Bastrup
Gdr. Åge Hjortkjær, V. Vamdrup
Lærer Mogens Jessen, Vamdrup
Gdr. P. Hørlyck, Bastrup
Proptr. E. Hansen, Vamdrup
Skoleinspektør Nymann, Vamdrup
Gdr. S. Thyssen, V. Vamdrup
Slagtermester Bjerregaard, Vamdrup
Skolebest. A. C. Andersen, Vamdrup
Førstelærer Philipsen, Ø. Vamdrup
Farvehandler Knud Schou, Vamdrup
Direktør L. Schou, Vamdrup
Speditør L. Mikkelsen, Vamdrup
Mejeribest. A. Dahlsgaard, Vamdrup
Lærer P. Brünnich Lyngbye, Dalbyover
B. Vibe Pedersen, Plouglund
Arkitekt H. Overgaard, Kolding
Fhv. gdr. G. Petersen, Vamdrup
Dræningsmester J. Jensen, Vamdrup
Gdr. J. Schmidt, Bastrup
Tømremester Hans Lyhne, Tistrup
Radioforhandler P. Skellose, Varde
Fru Haahr Christensen, Varde
Sygeplejerske M. Didisheim, Esbjerg

Regnskab 1959-60

INDTÆGT:		
Kassebeholdning	.....	4555,06
895 ord. medlemmer à 8 kr.	.....	7160,00
4 » » » 7 kr.	.....	28,00
1 » » » 4 kr.	.....	4,00
		7192,00
27 kommuner » 12 kr.	.....	324,00
13 » » 20 kr.	.....	260,00
1 » » 15 kr.	.....	15,00
1 » » 24 kr.	.....	24,00
2 » » 25 kr.	.....	50,00
		673,00
79 biblioteker » 8 kr.	.....	632,00
1 » » 20 kr.	.....	20,00
2 » » 16 kr.	.....	32,00
		684,00
Salg af Lyngbohæfter	.....	305,54
» » gl. arbejder	.....	264,00
Tilskud fra undervisningsministeriet	.....	1575,00
» » Ribe amt	.....	200,00
» » Varde kommune	.....	150,00
» » Varde sparekasse	.....	50,00
» » Varde sparekasse til korset ved St. Folmers kilde	.....	200,00
Tilskud fra Alslev-Hostrup komm. til korset ved St. Folmers kilde	.....	300,00
Godtgjort porto	.....	311,50
» papirafgift	.....	91,50
Renter af Kirstine og Th. Mølhedes legat	.....	304,92
» » bankbeholdning	.....	58,06
Entreindtægt	.....	117,00
		Kr. 17031,58

UDGIFT:		
Trykning af årbogen	.....	4776,35
Forfatterhonorar	.....	911,00
Udsendelse af årbogen	.....	683,40
Løn til redaktør og kasserer	.....	400,00
Møder og foredrag o. lign.	.....	535,05
Bogkøb	.....	52,20
Kontingenter	.....	150,00
Rejsning af kors ved St. Folmers kilde	.....	767,17
Undersøgelser	.....	95,00
Porto, telefon m. m.	.....	211,86
Reservefonden	.....	2000,00
Kassebeholdning at overføre	.....	6449,55
		Kr. 17031,58

GRUNDFONDEN:

1. april 1959	.....	1251,12
Renter	.....	50,78
25. november 1959	.....	2000,00
		3301,90
1. april 1960	.....	ialt kr. 3301,90

Egtved, den 1. april 1960.

JOHN KVIST.

Revideret uden bemærkninger.

Ribe, d. 25. maj 1960	Ølgod, d. 10. maj 1960
Lennart Edelberg	H. Øllgaard

Efter regnskabets afslutning med tak modtaget 50,00 kr. af Nr. Nebel sparekasse. Beløbet føres på næste års regnskab.

INDHOLDSFORTEGNELSE

1. Bue Kaae: Frederik Munk til Krogsgård.
2. Strange Nielsen: Af en islændings dagbog 1795-96.
3. Elle Jensen: Skolelærer Jens Chr. Sønderbye i Oksby.
4. H. K. Kristensen: Da stormfloder væltede Riberhus' mur og ødelagde sæden i Tanderup.
5. Svend B. Troelsen: V. Vedsted under stormfloders hærgen.
6. Leo Novrup: Undersøgte overpløjede gravhøje. Fund i Holsted og Læborg.
7. H. K. Kristensen: En mærkelig oldsag fra Vorbasse.
8. Olav Christensen: Et oldsagsfund fra Lustrup mølle.
9. Vald. Andersen: Hekse i Lindknud sogn.
10. H. K. Kristensen: Strenge straffe.
11. Arbogspræmie til John Kvist.
12. Mindeord (N. M. Kromann, J. M. Lauridsen, Gudmund Hatt, Victor Hermansen, P. H. Haahr).
13. Litteratur om Ribe amt.
14. Virksomheden. Nye medlemmer.

Historisk Samfund for Ribe Amt har følgende bestyrelse: Forfatteren *Sal. Frifelt*, Ølgod, formand, redaktør *P. Friis*, Varde, lærer *H. K. Kristensen*, Lunde J., sekretær, lærer *John Kvist*, Egtved, kasserer, seminarieførstander *Sv. Mogensen*, Ribe, snedkermester *Niels Thomsen*, Esbjerg, og sognepræst *K. Høgsbro Østergaard*, Åstrup, pr. Glejbjerg. Redaktionsudvalget er *Kristensen* (fmd.), *Sv. Mogensen* og *Niels Thomsen*.